

Grol's Verleden

DE HISTORIE VAN GROENLO EN OMGEVING

Jaargang 14 | nr. 17 | december 2015

- > De Groenlosche Stoom Waschen Strijkinrichting
- > Verloren gewaad hek van Meerdervoort teruggevonden
- > Zouaven uit de Oost-Achterhoek
- > Waarom is er archeologisch onderzoek gedaan op De Woerd?
- > De Grolse armenzorg eind 18de eeuw

GROENLOSCH
STOOM WASCH- en STRIJKINRICHTING
A. K. E. L. E. M. J. VAN HOOFT

Inhoud

- pag. 1   **Voorwoord Oudheidkundige Vereniging Groenlo**
Ben Verheij
- pag. 3   **De Groenlosche Stoom Wasch- en Strijkinrichting**
Wim van Hooff en John G. Bluemink
- pag. 15   **Verloren gewaad hek van Meerdervoort teruggevonden**
Wim Punt en Mark van Mens
- pag. 23   **Zouaven uit de Oost-Achterhoek**
Ruud Kaak
- pag. 37   **Waarom is er archeologisch onderzoek gedaan op De Woerd?**
Bart Overkamp
- pag. 51   **'An een arreme vrou gelang 6 stuivers'**
Nic Adema

Voorwoord Oudheidkundige Vereniging Groenlo

Dankzij de inzet van een aantal auteurs die zich volijverig op de historie van Groenlo hebben gestort, kunnen we u aflevering nr. 17 van ons tijdschrift Grols verleden aanbieden met artikelen die geheel divers van aard zijn.

Onder de titel *De Groenlosche Stoom- Wasch- en Strijkinrichting* wordt door respectievelijk Wim van Hooff en John G. Bluemink het verhaal verteld van deze instelling waarvan nog steeds resten te zien zijn in Groenlo. Het waren oorspronkelijk twee artikelen die door de redactie zijn samengevoegd: Wim van Hooff bestrijkt de periode van 1903 tot 1912 en John G. Bluemink die van 1912 tot 1921. Dit alles begon toen Jan van Hooff rond 1900 door zijn ouders "gedwongen" werd vanuit Santpoort bij Bloemendaal te verhuizen naar Groenlo.

In het artikel *Verloren gewaand hek van Meerdervoort teruggevonden* vertellen Wim Punt en Mark van Mens de wel heel bijzondere geschiedenis van een hek dat zijn leven begon als 18e eeuwse hek van de ridderhofstede Meerdervoort bij Zwijndrecht, daarna fungeerde als poort bij de oude Verenigde Oliefabrieken Zwijndrecht, nu Unimills geheten en dat nu te zien is als fraai toegangshek tot de Pomonatuin aan de Marhulzenweg in Groenlo. Dat dit hek nog steeds een monumentale uitstraling heeft, is goed te zien op de recente door Ruud Kaak gemaakte foto's.

Ruud Kaak besteedt aandacht aan de *Zouaven uit de Oost-Achterhoek*. Zouaven waren vrijwilligers afkomstig uit heel Europa die door Paus Pius X tussen 1864 en 1870 werden opgeroepen om hem te helpen bij het verdedigen van de kerkelijke staat die bedreigd werd door de Italiaanse eenwording. Die kerkelijke staat besloeg toen een veel groter gebied dan het huidige Vaticaanstad. Van de ongeveer 10.000 zouaven waren er 3.200 uit Nederland afkomstig. Het artikel geeft brede informatie over de zouaven afkomstig uit Groenlo, Lichtenvoorde en Winterswijk.

Waarom is er archeologisch onderzoek gedaan op De Woerd? Dit artikel is een samenvatting van het oorspronkelijke archeologische rapport met een omvang van precies 150 bl.; de samenvatting is van de hand van Bart Overkamp. Gevonden zijn een zestal huisplattegronden die globaal dateren uit een tijdsbestek dat loopt van het begin van de 7e eeuw tot aan het begin van de 9e eeuw. Daarnaast nog bijbehorende bijgebouwen, hutkommen, spiekers en waterputten. Ook is getraceerd een graf uit het Neolithicum, dat is uit de periode 5300 – 2000 v. Chr..

Tenslotte het artikel *An een arreme vrou gelank 6 stuivers*, over de Grolse armenzorg eind 18e eeuw. Uit een grote hoeveelheid materiaal die onder de hoede van pastoor J.H. Hofman bewaard is gebleven, heeft Nic Adema een zeer gedetailleerd en gespecificeerd artikel samengesteld. Waarbij zowel de gevende partijen als de ontvangende partijen uitvoerig worden beschreven. De ontvangende personen (en dat zijn er honderden!) zijn allemaal in alfabetische lijsten gezet zodat genealogisch geïnteresseerden hierin snel hun weg kunnen vinden. Enkele lijsten staan in het artikel maar het merendeel staat op de website van de OVG.

Het bestuur wenst u veel leesplezier toe!

Ben Verheij
Voorzitter Oudheidkundige Vereniging Groenlo

De Groenlosche Stoom Wasch- en Strijkinrichting

door Wim van Hooff en John G. Bluemink

De jaren 1903 - 1912

Dit "industriële erfgoed aan de Slinge" is in de afgelopen jaren al vaker onder de aandacht gebracht. Wat hebben we er nu nog aan toe te voegen? In dit geval kunnen we u specifiek nieuws brengen over de periode 1903 - 1912, waarin de familie Van Hooff eigenaar van de Groenlosche Stoom Wasch - en Strijkinrichting was. De familie Van Hooff kwam niet uit de Achterhoek, maar uit een kleine buurtschap onder de rook van Haarlem: Jan Gijzen, toen ook Santpoort Station geheten, nu Santpoort-Zuid.

Waarom Santpoort als klein dorp toen al (1867) een station had kan ik u snel uitleggen: 500 meter van het station lag het Provinciaal Ziekenhuis voor geesteszieken. Dit lag op Bloemendaals grondgebied. Bloemendaal wilde echter als villadorp geen verwijzing naar een "gekkenhuis" binnen de eigen gemeente en dus kreeg niet Bloemendaal, maar Santpoort in 1867 het station. Tot de sluiting van het PZ heeft iedereen altijd over het Provinciaal Ziekenhuis Santpoort gesproken!

*Santpoort Station in de buurtschap Jan Gijzen rond 1880.
Fotocollectie familie Van Hooff.*

Blekerij De Beeck bij Bloemendaal met gezicht op Haarlem. Olieverf van Jacob Isaaksz Ruijsdael 1670.

Blekerij Garenvreugd op een 19e eeuwse schilderij. Particulier bezit.

hun ambacht en welvaart (Gent) meege-
nomen. Zij vestigden zich in o.a. Leiden
(de Lakenhal), Amsterdam en Haarlem. In
1602 waren er van Bennebroek tot Sant-
poort 92 blekerijen actief, waarvan 15 in
Jan Gijzen/Santpoort. Rond 1800 raakte
de lakenhandel over de top en verdwenen
er veel blekerijen. Op Jan Gijzen staakten
ook de meeste blekerijen de activiteiten en
van de 15 blekerijen bleven er rond 1840
nog een vijftal over. Die bedrijven scha-
kelden in die tijd allemaal over naar het
wasserijsbedrijf.

“Jan Gijzen” is van oorsprong een zandafgraving. Rond 1600 streken op deze gronden blekerijen neer. Zo werd de buurtschap onderdeel van het begrip “Haarlemmer Bleek”. In heel Kennemerland was men actief met textiel productie en het reinigings-ambacht, de blekerij. Vlaamse en Brabantse wevers, die gevlucht waren voor de Spanjaarden, hadden

Hier pikken we dan de draad op om uit te leggen wat Santpoorters met een wasserij in Groenlo te maken hadden: Eén van de wasserijen op Jan Gijzen was Garenvreugd, een garenblekerij voor het eerst vernoemd in 1658. Na 1840 werd op Garenvreugd het bleekproces afgebouwd en vanaf 1860 richtte men zich geheel op het wasserijsbedrijf.

*De familie van Willem en Jeanete van Hooff in 1898. Jan van Hooff staat als 18-jarige jongen in het midden met de hond op zijn arm.
Fotocollectie familie Van Hooff.*

Sinds 1830 woonde en werkte de familie Van Hooff op Garenvreugd. In 1870 besloot Jan van Hooff om

de wasserij te moderniseren en om te investeren in een "vuurmachine", ofwel een stoommachine met ketels voor het aandrijven van moderne wasmachines en het leveren van warm water. Zijn zoon Willem (geboren in 1850) nam in 1872 de leiding van de zaak over en was voorstander van "moderner en groter". Hij besloot nieuwe gebouwen neer te zetten en modernere machines te kopen.

Grote ketels en machines werden geleverd door Duitse bedrijven en aangeleverd via het spoor. Van het station Santpoort werden de machines langs de Jan Gijzenvaart gerold, een afstand van 500 meter, hetgeen een week in beslag nam.

Rond 1880 was men op Garenvreugd volledig gemoderniseerd en kon worden nagedacht over wat men met alle oude ongebruikte bleekgrond kon gaan doen. Het antwoord daarop was "bollen kweken". In de hele duinstreek (de bollenstreek) was de bollenkweek een lucratieve bezigheid. Veelal nog op kleine percelen van 1 of 2 ha. Die ruimte was bij Garenvreugd beschikbaar en men startte een kweekbedrijf voor hyacinten en narcissen.

Een paar andere wasserij-eigenaren waren ook actief met de bollenkweek, zoals ook lokale tuinders, zodat de Jan Gijzenvaart in het voorjaar een vrolijke bloemenzee was. De bollen werden als partij door de notaris ter plaatse geveild, thuis of vanuit een café. Maar let op: de bollencultuur op Jan Gijzen gaat later nog een rol spelen bij een wasserij in Groenlo!

V.l.n.r. Achterzijde van het woonhuis van Garenvreugd, het werkgebouw, narcissenveld en een bollenschuur (gebouwd in 1885). Fotocollectie familie Van Hooff.

In de jaren 1875 - 1900 ging het bedrijf het voor de wind. De familie verkreeg een zekere welstand en meer sociaal aanzien. Willem was bestuurslid van de Vereenigde Waschindustrieëlen, wethouder en locoburgemeester van Bloemendaal en kerkmeester van de Bavokerk in Schoten (Haarlem-Noord). Het leek tot dan toe allemaal pais en vree, tot zijn oudste zoon Jan ...

Jan van Hooff in 1912. Fotocollectie familie Van Hooff.

Jan van Hooff, vernoemd naar zijn opa, was geboren in 1880 en was een vrolijke en hard werkende jongen. Na het afmaken van de HBS kwam ook hij in de zaak, zoals dat in die tijd hoorde. Hij was een goede ambachtsman die, zoals zijn vader, ook veel tijd besteedde aan het contact met de klant en het onderhouden van goede relaties. Rond zijn twintigste leerde Jan een knap meisje kennen, Lena Homburg uit Haarlem.

Dit was allemaal geen probleem geweest als Lena niet als wasserijmeisje op Garenvreugd had gewerkt en dus - vanuit oogpunt van de familie op dat moment - "onder Jan zijn stand was". Daar kon dus niet mee getrouwd worden ... zoek maar een ander leuk meisje! Jan en Lena dachten daar zelf heel anders over. Rond 1900 veranderden de tijden en de rangen en standen wijzigden langzaam onder druk van de jongeren en onder protest van de ouderen. In 1903 raakte Lena zwanger en wilde het paar trouwen. De ouders gaven uiteindelijk hun toestemming voor het huwelijk, maar voor de omgeving ("wat zullen de burens er niet van zeggen?") was het een "schande". Nou ja, u zult zelf ook wel van dit soort voorbeelden

Foto van Lena en Jan van Hooff in 1906. Fotocollectie familie Van Hooff.

Foto van de Groenlosche Stoom Wasch- en Strijkinrichting aan de Woerdseweg 8 (2015). Fotocollectie familie Van Hooff.

kennen? In die tijd woog dat zwaar. Vader Willem wilde een voorbeeld stellen – hij had tenslotte nog 16 kinderen en die moesten wel netjes in het gareel blijven – en zoon Jan moest maar “uit de buurt” en dus uit het zicht.

In 1902 hadden een paar firmanten, die niet zelf uit de professie kwamen, de Groenlosche Wasscherij opgericht. Onder de namen treffen we die van Hubers en Lageschaar. In de Achterhoek werden in die periode veel wasserijen opgericht en in die tijd was de professie zeker (nog) lucratief. Pas na de crisis van 1929 zien we in de bedrijfskolom de klad komen, waardoor er in de midden jaren dertig veel bedrijven sneuvelden. Na de Tweede Wereldoorlog krijgen we dan de Amerikaanse invloed met hun elektrische snufjes: koelkasten, stofzuigers en ... wasmachines voor thuis. Waarna onder de wasserijen een volgende shake out volgde.

In 1903 had Willem van Hooff dus reden om naar een passende stek voor zijn zoon te zoeken en waren Hubers c.s. er wellicht achter gekomen dat het wasserij ambacht specifieke ervaring vereiste. In ieder geval verhuisde Jan en Lena van Hooff in 1903 naar Groenlo, waar vader Willem van Hooff het bedrijf van de firmanten Hubers c.s. kocht. Voor zover ik dit heb kunnen achterhalen was dit een 100% overname, dus met exit van de andere firmanten.

Jan en Lena van Hooff bewoonden een huis, tegenover de oude Grolsch Brouwerij, aan de Eibergseweg 20. Zij woonden dus niet bij het bedrijf dat verder noordelijk, achter de Grolsch brouwerij, was gelegen. Van de zes kinderen van Jan en Lena werden er twee in Groenlo geboren: Wim (in 1906, mijn vader) en Jan (in 1910). Met mijn vader ben ik in 1967 in Groenlo bij het oude huis wezen kijken. Het stond leeg en zou afgebroken worden. Aan een buurtbewoner vroeg mijn vader of de wasserij

Foto uit 1967 bij de huidige locatie Eibergseweg 20 in Groenlo. Fotocollectie familie Van Hooff.

er nog stond? Nee, die was allang afgebroken, was het antwoord. In 2015 kwam ik er achter dat dit niet het geval is en dat de wasserijgebouwen er nog staan. Voor mijn vader zou dat destijds prachtig zijn geweest.

Hij had altijd goede herinneringen aan Groenlo gehad en hij had graag de oude gebouwen bezocht. Dit temeer omdat de gebouwen van Garenvreugd in de jaren zestig van de vorige eeuw allemaal gesloopt waren. Overigens is bijna niets meer blijven staan van de eens zo roemrijke Santpoortse wasserijen.

Willem van Hooff was sinds 1911 ziekelijk en men maakte zich zorgen over de continuïteit op Garenvreugd. Zou het niet verstandig zijn om zoon Jan uit Groenlo terug te laten komen? In februari 1912 overleed Willem plotseling en was het noodzaak om Jan uit Groenlo te laten terugkeren. De wasserij aldaar moest dus verkocht worden. Over “het hoe en wat” daarover verkreeg ik pas in 2015 de duidelijkheid. Tot mijn verbazing, maar daarover straks meer.

Jan en Lena keerden dus terug naar Santpoort en gingen wonen en werken op Garenvreugd. De bedrijfstak werd in later jaren steeds moeizamer. De kosten voor bedrijfsvoering bleven toenemen, vooral door de duurder wordende arbeid. De rendementen namen af. Het bedrijf had – zoals zovele andere – te lijden van de crisisjaren en moest in 1938 liquideren. Jan van Hooff overleed in 1944.

De reden dat ik erachter kwam dat de gebouwen nog aan de Slinge staan, was ontleend aan een bezoek aan de website scherpinbeeld.nl waar ik een foto uit 1912 vond van het Huys Basten Asbeck aan de Nieuwestraat in Groenlo. Op de foto stond een paard en wagen met het opschrift Groenlosche Stoom Wasch- en Strijkinrichting A. Koelemij v/h J. van Hooff. Antonius Koelemij (geboren te Haarlem) was dus de opvolger van Jan van Hooff. Op

Jan en Lena van Hooff in 1912 terug op Garenvreugd, met hun kinderen Wim, Lena, Jan, 1912, fotocollectie familie Van Hooff.

de website stond in een van de commentaren bij de foto, de reactie dat de familie Koelemij uit Jan Gijzen kwam. Dat vond ik verrassend; wie in Nederland heeft er ooit van de buurtschap Jan Gijzen gehoord?

Zowel de familie Van Hooff als Koelemij woonden op Jan Gijzen ofwel Santpoort Station. Jan Gijzen

was een kleine buurtschap met in 1912 rond de 350 inwoners. Omdat de blekers van oorsprong uit Brabant kwamen, was het dorp overwegend katholiek, waardoor men naar één kerk en één school ging.

Met enige zekerheid kunnen we stellen dat de families elkaar dus wel gekend moeten hebben.

Daarbij kan je nog optellen dat Antoon Koelemij bollenkweker was op Jan Gijzen en dus ongetwijfeld ook contact zal hebben gehad met de bollenkwekers op Garenvreugd. Rond 1910 liep de handel in bollen terug, met name omdat de bollenteelt op kleinere kavels onvoldoende economisch bleek en het zo lastig werd om te concurreren.

Detail Paard en wagen van de Groenlosche Wasscherij. Foto uit 1912. Fotocollectie van de familie Bluemink (met toestemming).

De levens van de families Koelemij en Van Hooff kruisten elkaar in ieder geval na februari 1912, op het moment dat de Groenlosche Stoom Wasch- en Strijkinrichting te koop kwam en de familie Koelemij overwoog te stoppen met bollenkweken. Medio 1912 zal de wasserij in andere handen zijn overgegaan.

Bronvermelding: Dit artikel is samengesteld door Wim van Hooff, kleinzoon van Jan van Hooff. Het fotomateriaal is uit het archief van de familie Van Hooff, tenzij anders vermeld. Als er lezers zijn die met Wim van Hooff contact zouden willen opnemen voor vragen en/of het uitwisselen van informatie, dan kunt u zich wenden tot de redactie van Grols Verleden voor de contactgegevens.

Foto uit 1933 van het toenmalige huis van Koelemij aan het Schoterkerkpad langs de Jan Gijzenvaart. Op de foto de latere bewoners de familie Zweipfennig. Foto collectie J. Philips Santpoort. (Santpoort is een plaats bij Haarlem/Bloemendaal. Zandvoort is de nabijgelegen badplaats).

De jaren 1912 - 1921

In 1912 gaat de wasserij in Groenlo aan de Slinge in eigendom over van Jan van Hooff naar Toon Koelemij.

Voor dit deel van het verhaal gaan wij opnieuw terug naar het gehucht "Jan Gijzenvaart". In 1912 maakt het gezin van Toon Koelemij (geboren te Haarlem 1868) nog deel uit van deze gemeenschap. Het gezin woonde hier aan het "Schoterkerkpad". Toon en zijn vrouw Anna Cornelia van Bragt (geboren te Santpoort 1873) hebben dan samen 9 dochters en 2 zonen.

Inmiddels weten we dat deze kleine gemeenschap rond 1912 ongeveer 350 inwoners omvatte, en lag waar nu Santpoort Zuid is te vinden. De bewoners van de "Vaart" kenden elkaar goed. Velen hielden zich bezig met het wasserijbedrijf, en/of met het telen van bloembollen op velden die eerder waren gebruikt voor het bleken van garen en laken. De economische tijden waren zwaar. De bloembollenteelt bracht weinig meer op en daardoor zag Toon, toen 44 jaar oud, de noodzaak om uit te zien naar mogelijkheden voor een beter inkomen.

Alles afwegend komt hij op het idee het voorbeeld

te volgen van vele anderen en met zijn gezin naar Amerika te emigreren.

Dit voornemen van Toon Koelemij zal in deze kleine gemeenschap wel van mond tot mond zijn gegaan. Zo komt dit onderwerp ook bij de familie Van Hooff ter sprake. Tegen de tijd dat Toon de koffers letterlijk al heeft gepakt wordt hij hierop aangesproken. Mogelijk was het Willem van Hooff die toen hem heeft gezegd: "Toon, kerel jij lijkt wel gek! Emigreren met zoveel dochters in huis? Man, jij moet een wasserij beginnen!" Niet toevallig ging dit welgemeende advies gepaard met zijn belang bij de wasserij van zijn zoon Jan in Groenlo. Die wasserij aan de Slinge zou binnenkort te koop komen. Zoon Jan van Hooff had het voornemen om met zijn gezin terug te keren naar "Jan Gijzenvaart" om de leiding van wasserij "Garenvreugd" over te nemen.

De reden hiervoor kennen we uit de voorafgaande historie (zie de beschrijving over de jaren 1903-1912 door Wim van Hooff). Het voorstel van Willem van Hooff moet Toon Koelemij hebben verrast. Als vader van 9 dochters bedenkt hij dat een wasserij wel meer zekerheid kan bieden dan een land vol indianen, maar.... van industrieel wasen heeft hij dan nog geen kaas gegeten. Wij kunnen naar zijn overwegingen slechts gissen, maar de uitkomst weten we inmiddels wel.

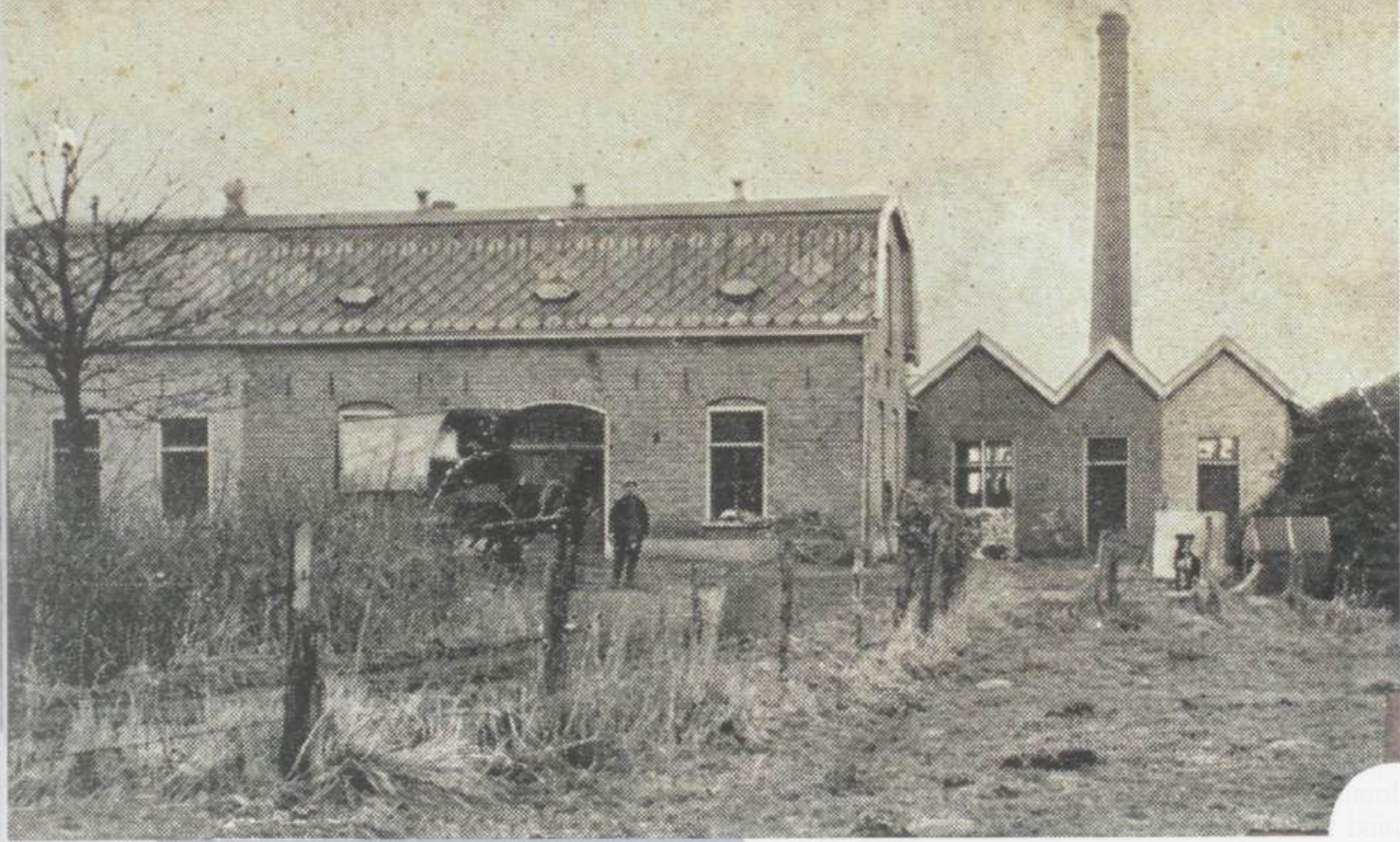
Affiche "Holland America Line", begin 20ste eeuw, Arch. "H.A.L." Amsterdam.

Huis familie Koelemij in Jan Gijzenvaart (Santpoort), Aquarel van André van der Vossen (1893-1963), uit omstreeks 1912, archief nalatenschap Fietje Koelemij.

Foto Stoomwasserij Groenlo aan de Slinge, krantenfoto (?), omstreeks 1912, maker onbekend, archief nalatenschap Fietje Koelemij.

Een foto uit 1912 toont dat de familie Koelemij is verhuisd en haar intrek heeft genomen in het "Huijs Basten Asbeck". Vóór dit huis, in Groenlo aan de Nieuwestraat, staat een bespannen huifkar. Op de zijkant staat het opschrift te lezen: "Groenlosche Stoom Wasch- Strijkinrichting A. Koelemij voor-

heen J. van Hooff". Verder zien we aan de linker zijde van de afbeelding zes meisjes. Dit zijn de jongste dochters Koelemij. In de volgorde van links naar rechts Corrie, Margo, Sofie, Marie, Jopie en Truus.

Foto zes kinderen Koelemij voor hun ouderlijke woning Huijs Basten Asbeck, briefkaart december 1912, maker onbekend, archief nalatenschap Fietje Koelemij.

Achterzijde van de briefkaart op bladzijde 10 onder.

Deze foto is op 21 december 1912 als briefkaart verstuurd aan zwager A. van Bragt in Beverwijk. Op de achterkant staat geschreven:

"Waarde Zwager, je logeerplaats te Groenlo als je ziet met de 6 kleintjes erop en moeder Kee kijkt door het 3de raam. Juist was de wagen ter plaatse. Wel aardig vind je niet. Moeder Kee ligt op bed met hevige pijn. Ze heeft een negenoo. Dus met kerstmis niet naar de vaart. A. Koelemij."

De vermelding van de twee namen op de huifkar doet vermoeden dat Toon Koelemij de relatie met zijn voorganger Jan van Hooff nog niet heeft losgelaten. De naam J. van Hooff was vertrouwd, en daardoor gunstig om te blijven gebruiken. Ook is het aannemelijk dat hun zakelijke relatie in stand is gehouden omdat Toon de deskundigheid van Jan van Hooff in de aanloop nog niet kon missen.

De overname van de wasserij en de intrek in 1912 in

"Huijs Basten Asbeck" betekenden een nieuwe start. Voldoende reden voor een statig familieportret op de gevoelige plaat.

Gevoelens van nostalgie krijgen we bij het zien van de foto met de hondenkar bij de wasserij. Deze trek-hond, die luisterde naar de naam "Brus", diende ook als waakhond. Immers, de wasserij had geen dienst-woning, en lag zonder toezicht v er verwijderd van "Huijs Basten Asbeck".

Geposeerd familieportret 1912, Groenlose beroepsfotograaf, archief nalatenschap Fietje Koelemij.

Geposeerde opname, Groenlose beroepsfotograaf, archief nalatenschap Fietje Koelemij.

Op de hondenkar staat nog met krijt de "W" van Willem geschreven, de naam van Toon zijn tweede zoon. Willem, hier afgebeeld met strohoed, kon met het rondbrengen van wasgoed bijdragen aan het welslagen van de familieonderneming.

De familie Koelemij heeft tot 1921 in Groenlo gewoond. Aan het einde van het jaar 1920 verkoopt Toon de wasserij en vertrekt naar Ginneken (bij Breda). Hij heeft daar voor 11.000 gulden de herensociëteit "Amicitia" gekocht om het als een hotel/restaurant voort te zetten, met annex een wasserij. De familie Koelemij heeft aan Grolle gevoelens van heimwee overgehouden.

Zij hebben het daar zeer naar hun zin gehad. De

band met Groenlo is na 1920 niet definitief verbroken. Op het familieportret uit 1912 (bladzijde 11) staat links vooraan de jongste dochter Sophie. Zij zal later huwen met Gerrit Bluemink uit Groenlo, boekhouder en houtinkoper bij stoomzagerij Nahuis. Achteraan links staat Annie die later zal huwen met Bernard Arink uit Eibergen, daar bekend als rijwielhandelaar.

In 1919 lijdt Toon Koelemij een zwaar persoonlijk verlies. Zijn oudste dochter Betsy is dan 23 jaar oud en 7 maanden zwanger. Zij bezwijkt aan de Spaanse griep. Zij was zijn rechter hand bij het toezicht op de wasserij. Toon overleeft zijn echtgenote, die in 1935 sterft. Hij heeft de leeftijd van 68 jaar bereikt (op 29 maart 1936) als hij een jaar later in Ginneken wordt begraven. De wasserij in Groenlo staat daar nog. Nog even, daarna begint de voltooid verleden tijd.

Bronvermelding. Het verhaal met beeldmateriaal is uit overlevering van Sophia Maria (Fietje) Bluemink - Koelemij (geb. Beverwijk 1909 - overl. Bilthoven 2002).

Foto van John Bluemink, gemaakt juli 2013, Fotoarchief J.G. Bluemink in Bilthoven.

Verloren gewaand hek van Meerdervoort teruggevonden

door Wim Punt en Mark van Mens

Voorwoord door de Oudheidkundige Vereniging Groenlo

Ons bestuurslid Stephan Damman had van Erik Mentink (Groenlo Vestingstad Promotion) een publicatie gekregen over de poort in de Pomonatuin. Een bijzonder leuk en mooi artikel, gepubliceerd door de Historische Vereniging Zwijndrecht in November 2011¹. Hieronder volgt het artikel met een aanvulling van het door W.P. Vemer geschreven hoofdstuk over de Pomonatuin in de Kroniek van Groenlo in 1969.

Inleiding door de redactie van 'Swindregt Were'.

Enige tijd geleden ontving Kees Popius als redactielid een artikel over het verloren gewaande hek van Meerdervoort. Na het lezen van de tekst heeft hij contact opgenomen met de auteur. Deze had nog enige vragen: hij kon geen gegevens achterhalen met betrekking tot de aankoop, op een veiling of niet, en had geen nadere informatie over de koper. Omdat de koper werkzaam geweest was bij de Unilever werd er uiteindelijk contact gelegd met de heer Mark van Mens, deze is als directeur werkzaam geweest bij de Verenigde Oliefabrieken Zwijndrecht (VOZ) en heeft recent uitgebreid onderzoek gedaan naar de

Afb.1 Het hek op zijn nieuwe locatie, foto Groenlo Vestingstad Promotion.

geschiedenis van de VOZ, later Unimills van Unilever. De schrijver van het artikel stemde hiermee in. Het onderzoek van Mark heeft uiteindelijk de laatste gegevens opgeleverd. Hierdoor is het mogelijk om de juiste toedracht van het verloren gewaande hek te reconstrueren. Beide auteurs hebben hun bevindingen op papier gezet. Hierna volgt hun bijdrage.

Verloren gewaand hek van Meerdervoort teruggevonden

W.L. Punt, Zwijndrecht

Tot nu toe is aangenomen dat het oude 18e eeuwse hek van de ridderhofstede Meerdervoort in de zestiger jaren van de vorige eeuw door een sloper uit Schiedam is afgevoerd en als verloren moest worden beschouwd². Wie schetst dan ook mijn verbazing dat ik eind 2010 via internet het volgende las in een digitale versie van het boek "Monumenten in Nederland-Gelderland: ... met aan de straat een 18e-eeuws hek." Dit van de ridderhofstede Meerdervoort te Zwijndrecht (Z.H.) afkomstige hek is hier in 1958 geplaatst³. Als bovenstaande inderdaad waar was, zou dit het volgende betekenen.

1. Het oude 18e-eeuwse hek van Meerdervoort zou dus nog bestaan.
  2. Het tijdstip van het buiten beeld verdwijnen van het hek moet dus met enkele jaren naar beneden bijgesteld worden en is dus mogelijk / vermoedelijk niet via een sloper afgevoerd.
- Verder onderzoek via internet leverde de bovenstaande recente foto van het oude hek op, dat zich nu dus in Gelderland bevindt.(zie afb. 1)

Afbeelding 3 Motief van de band op het huidige hek in Meerdervoort

Het hek op de foto toont een sterke gelijkenis met het huidige hek bij het eilandje in de wijk Meerdervoort, maar de sierrand op ongeveer de halve hoogte is duidelijk afwijkend. Waar het huidige (recent gesmede) hek in de wijk Meerdervoort een band heeft met op de punt staande ruiten, daar heeft het hek in Gelderland het volgende motief:

Afbeelding 2 Motief van de band op het hek in Gelderland

Er nog van uitgaande dat het huidige hek in de wijk Meerdervoort een getrouwe kopie was van het originele hek, bekwam ik even het vermoeden dat het hek in Groenlo niet het oorspronkelijke hek kon zijn. Echter een nauwkeuriger bestudering van een foto van het hek uit 1908, in "Zwijndrechtse Wetenswaardigheden" is het "Gelderse" motief duidelijk herkenbaar⁴ (zie afb. 5).

Via verschillende wegen is er verder onderzoek gedaan om de 'missing link' tussen de laatst bekende standplaats van het hek in Zwijndrecht, als poort bij de oude "Verenigde Oliefabrieken Zwijndrecht, nu 'Unimills', aan de Lindtsedijk en de huidige standplaats in Groenlo te achterhalen.

Dat bracht mij uiteindelijk in contact met één van de eigenaressen van de tuin waar het hek toegang toe verschaft. Zij wist mij het volgende te vertellen⁵: *De tuin is eigendom geweest van haar ouders en na hun overlijden werden zij en haar broer eigenaar van de tuin. In 1985, toen de tuin nog in het bezit was van haar ouders heeft haar broer het hek gekocht 'op een veiling in Zwijndrecht'. Hoe en waar precies kon zij mij niet vertellen, maar haar broer woonde in Dordrecht en was ingenieur bij Unilever.*

Deze laatste gegevens zouden een aanwijzing kunnen zijn dat haar broer van nabij vernomen had dat het hek in de verkoop kwam, Unimills was immers ook een Unileverbedrijf. Haar broer is inmiddels overleden dus dichterbij de mondelinge bron kunnen we niet meer komen.

Afbeelding 4b Wapen van de voormalige gemeente Meerdervoort

Onderzoek in de schriftelijke bronnen heeft tot nu toe het volgende resultaat opgeleverd: Het oude 18e-eeuwse hek van de ridderhofstede Meerdervoort is dus inderdaad nog bewaard gebleven en heeft uiteindelijk een bestemming gekregen die recht doet aan de historische waarde. Tegenwoordig bevindt het hek zich in Groenlo in de nieuwe gemeente Oost-Gelre en vormt de toegang tot een tuin met de 19e-eeuwse theekoepel "Pomona", bij Marhulzenweg nummer 2. Pomona is de Romeinse godin van de boomvruchten. Zowel de theekoepel als het hek staan op de gemeentelijke monumentenlijst Oost-Gelre onder code nummer GL 33. De reden waarom het hek op de monumentenlijst is gekomen is de volgende: "Inrijhek. Het object bezit architectuur- en kunsthistorische waarde: - als goed voorbeeld, in opstand en plattegrond, van een toegangspoort met pijlers en smeedijzeren hek in Lodewijk XIV-stijl; Het object bezit stedenbouwkundige waarde: - als onderdeel van een in het historisch gegroeide parkachtige beeld van de historische wallenstructuur met gracht en sterk aanwezige lusthof"⁶.

Helaas is het hek voor Zwijndrecht en Meerdervoort verloren gegaan, maar gelukkig zijn er mensen geweest die de cultuurhistorische waarde destijds wel hebben ingezien en het zo voor het nageslacht behouden hebben. Bij deze wil ik de heer Erik Mentink, van de Groenlo Vestingstad Promotion, en de heer Peter Ballast, beleidsmedewerker cultuurhistorie, monumenten en archeologie van de gemeente Oost-Gelre, bedanken voor hun hulp bij mijn onderzoek en het ter beschikking stellen van de diverse foto's. Tevens dank ik mevrouw Vemer voor de verstrekte inlichtingen.

Het Meerdervoort hek op drift?

Mark van Mens, Rotterdam

Voortbordurend op de mij beschikbare kennis heb ik mij nogmaals afgevraagd wat er nu precies aan de hand is met het in 1917 door Antoon Jurgens geplaatste hek als toegang voor het personeel van de Verenigde Oliefabrieken Zwijndrecht. Eerst de beschikbare feiten:

1. Een tekening van R. Roghman, anno 1647, toont het hek van opzij (Zie afb. 4). Het is niet zichtbaar of er zijhekkken zijn. Wel is duidelijk dat de hoofdpoot twee imposante pilaren heeft. Denkbaar

Afbeelding 4 Kasteel Meerdervoort in 1647 naar een tekening van R. Roghman.

is dat er bij elke pilaar een steunbeer is geplaatst. Het kan zijn dat elke steunbeer een klein toegangshek heeft, maar hier ontbreekt elk bewijs voor, het blijft een veronderstelling.

2. Een foto uit de collectie van H.C. Popijus toont een prentbriefkaart van omstreeks 1905. Zie pag. 29 uit het boek "Het eilandje Meerdervoort". De toegangspoort is dan de ingang van het daarachter gelegen park. Het hek is schuin van voren zichtbaar, met twee imposante pilaren.
3. Een foto van het hek anno 1908 laat het hek van voren zien (zie afb. 5). Het kasteel is dan al afgebroken. Duidelijk zijn de twee pilaren die de hoofdingang schragen zichtbaar. Ook zijn nu de steunberen van elke pilaar zichtbaar met in elke steunbeer in het centrum een opgemetseld stuk muur.
4. Een foto van de aquarel van J. Verheul Dzn, anno 1940 toont het hek zoals dat als kantooringang bij de voormalige VOZ in gebruik was. Opvallend is dat er nu in de linker steunbeer een zijhek is geplaatst, terwijl deze afwezig is in

Afbeelding 5 Het hek in 1980, foto H.J. Tollens Hzn

Afbeelding 6 Het hek naar een aquarel van J. Verbeul Dzn bij de VOZ in Zwijndrecht.

de rechter steunbeer (zie afb 6). Op een bovenliggende borstwering van elke steunbeer staan nu respectievelijk "DE HOFSTEDE" (linker steunbeer) en "MEERDERVOORT" (rechter steunbeer). Het kleine linker zijhek lijkt wel dezelfde lay-out te hebben als de hoofdpoot maar mist de rondingen. Het is zeer wel mogelijk dat Antoon Jurgens dit zijhek heeft laten plaatsen omdat de hoofdpoot tamelijk robuust en dus zwaar te bedienen is.

5. Afbeelding van het hek in 1958 (zie afb. 7). In 1960 zal het worden gesloopt in verband met de bouw van een nieuw ontspanningsgebouw en een complete renovatie van de ingangspartij van de VOZ fabriek. Hier is alleen de linker zijpoot en de hoofdpoot te zien. Omdat we nu weten dat de hoofdpoot in 1958 in de Pomona-tuin

van de familie Vemer in Groenlo is geplaatst moet de sloop al in 1958 hebben plaats gevonden. Mogelijk is dus het vermelde jaar 1960 niet juist.

Het blijft een gok om te veronderstellen dat de familie Vemer alleen de hoofdpoot heeft gekocht. Argumenten hiervoor zijn: a) Zonder rechter zijhek is de poort asymmetrisch en

dit zal geen fraai gezicht in Groenlo zijn. b) Het linker zijhek is niet authentiek en dat kan een belangrijk argument zijn om het niet mee te kopen.

Conclusie: Gezien de feiten lijkt het mij niet aanneemelijk dat Antoon Jurgens om praktische redenen bij het door hem aangekochte hek van de voormalige hofstede Meerdervoort een zijhek heeft doen plaatsen in de linker steunbeer.

Het is mogelijk dat dit zijhek een authentiek hek is, maar het is evengoed mogelijk en zeer waarschijnlijk dat het is nagemaakt in analogie met het centrale grote hek. Ik houd het op het laatste want anders zouden de zijhekken wel in de omheining van het Park Meerdervoort zijn opgenomen geweest, en daar is nooit iets van gevonden.

Mijns inziens is het zoeken naar de zijhekken gelijk aan het trekken aan een dood paard. Ik zal zeker nog een gesprek met de weduwe van Ir. W.E.S. Vemer

hebben en trachten te achterhalen hoe het zit met het zijhek van Jurgens. Zij liet in het eerste gesprek weten geen kennis van dit zijhek te hebben. Bovendien zou de aankoop van 'voor haar tijd' zijn.... De Pomonatuin is door notaris J.P. Vemer in 1904 aangekocht als speeltuin voor hun grote kinderschaar en in 1923 bij zijn

Afbeelding 7 Het hek anno 1958 bij de VOZ te Zwijndrecht.

Het hierna genoemde Inrijhek van de Ridderhofstede Meerdervoort uit Zwijndrecht

is door ondergetekende in Mei 1958 gekocht te Schiedam bij J.R. SJOER Stadhouderslaan 45 waar het gedeeltelijk onder puin, opgeslagen was.

De twee hekken van de hoofdingang wegen samen ca. 700 KG en zijn in het vuur geweld (lasmaken was toender tijd niet bekend)

Zijn per boot naar Hengelo vervoerd en aldaar gerepareerd en van een nieuw hengselwerk voorzien.

Vervolgens opgesteld te GROENLO als inrijpoort van de oude Familietuin "POMONA" van de erfgenamen van Notaris VEMER (1889-1922) in 1958

De zijpijlers zijn in prachtige oude ruwe steen gemetseld welke van binnen door beton en ijzer zwaar zijn versterkt en welke één geheel vormt met een massief blok beton van de fundering na tekening der Architecten Sluysers te Enschede. (beton niet zichtbaar)

De lijstbekroning is van zandsteen, waarop op iedere pijler een zittende zandstenen leeuw met schild is aangebracht.

Het geheel staat vorstelijk en is een sieraad voor het oude stadje. (Kroniekbericht) *N.P. VEMER, Architect, Hengelo*

Afbeelding 8 Briefje waarin de koop wordt vermeld.

vertrek uit Groenlo verkocht. In 1951 kocht W.P. Vemer het terug en liet het door zijn zoon Ir. W.E.S. Vemer aangekochte hek in 1958 plaatsen.....

De eindoplossing

(door de redactie van 'Swindregt Were')

Het was voor Mark van Mens niet genoeg. Hij nam contact op met de weduwe van Willem Emiel Sybrand Vemer, de vermeende koper van het hek. Zij kon hem niet veel meer vertellen dan wat hij al wist. Zij is in 1961 met hem getrouwd, na de aanschaf van het hek. Ook is hij dan pas werkzaam bij Unilever en niet zoals vermoed al in 1958. Van de aankoop wist zij niets meer te vertellen dan dat haar man veel op de motorfiets rond toerde en wellicht het hek ergens anders gezien kon hebben. De vraag bleef dus of het was gekocht op een veiling of bij een sloper. Dat bleef Mark intrigeren en dus is hij het boek van Verheul ⁷ gaan inzien in de Koninklijke Bibliotheek. Gelukkig koos hij ervoor om toch eerst maar eens te informeren bij de gemeentelijke bibliotheek van Rotterdam, daar bleek ook een exemplaar aanwezig te zijn.

En wat schetst zijn verbazing: er zit een briefje bij de betreffende afbeelding met de herkomst van het hek, het verloop van de aankoop en het plaatsen in Groenlo, zie afbeelding 8. Ook werd duidelijk dat niet W.E.S. Vemer het hek kocht maar zijn vader Willem Petrus Vemer, en dat het inderdaad bij een handelaar is gekocht: De heer J.R. Sjoer uit Schiedam (1901-1999), deze was bekend als handelaar in

bouwmaterialen, huisjesmelker en molenliefhebber. Door de twee volhardende onderzoekers zijn we nu na vele jaren er achter gekomen waar het hek is gebleven en hoe het op zijn huidige bestemming is gekomen. Wel roept het briefje nog enkele vragen op. Het hek is geplaatst door de erfgenamen van notaris Vemer, deze gaat in 1922 failliet en moet dan ook de tuin verkopen. Zijn erfgenamen hebben de tuin dus niet geërfd, maar één van de erven heeft de tuin later teruggekocht. De jaartallen die vermeld zijn in het briefje (1899-1922) zijn niet zijn geboorte en overlijdensjaar maar de tijd dat hij notaris was. Zie afbeelding 8 met het bewuste briefje waarin de koop wordt vermeld.

Nawoord door de Oudheidkundige Vereniging Groenlo

Ter aanvulling op dit artikel volgt nu het hoofdstuk 'De buitentuin Pomona' geschreven door W.P. Vemer, in zijn Kroniek van Groenlo (eerste druk pag. 114-117 [1966], derde druk pag. 127-131) [1969] ⁸

De buitentuin Pomona

*vroeger Wittermans tuin
(door W.P. Vemer)*

Deze tuin, gelegen in een bocht van de Marhulzenweg eertijds Maarzensteeg geheten, is een gedeelte van een voormalige vestinggracht, die met aarde van de gesloopte wallen, direct na de Franse tijd, is opgevuld. De oorspronkelijke eikenhouten inrijpoort van Wittermans tuin is in 1958 vervangen door een antiek ijzeren hek, afkomstig van de voormalige ridderhofstede Meerdervoort te Zwijndrecht, een oud van grachten omgeven versterkt ridderslot dat in 1850 is gesloopt. De poortstijlen zijn in dezelfde soort ruwe baksteen uitgevoerd als de oorspronkelijke. De leeuwen met schild en wapen zijn afkomstig

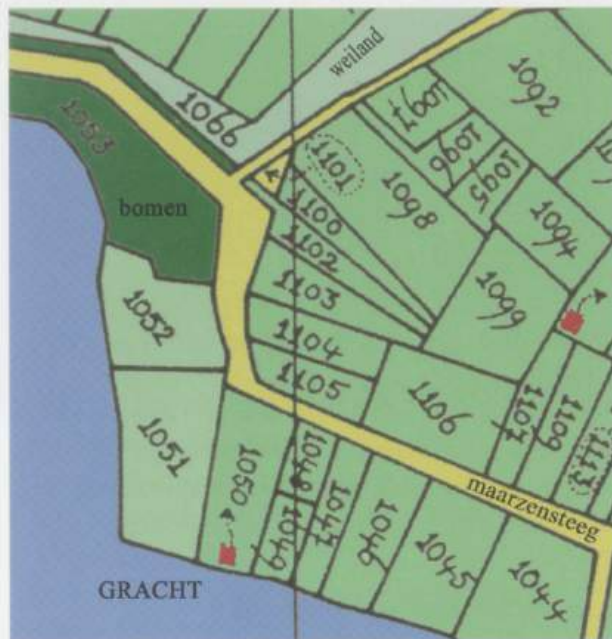
Afbeelding 13 en 14. De leeuwen links en rechts van de poort met het wapen van de oranje

van een jachtslot der Oranjes.

De poort wordt genoemd in het boek: "Merkwaardige oude inrijhekken alsmede Poort en Hoofdingangen uit de 17e, 18e en 19e eeuw in en om Rotterdam Deel II uitg. Stemerding & Co. R'dam MCMXL

Afbeelding 16 Kadastrale Minuut 1832 met de percelen A1051 en A1052

met steun van het Departement O.K.&W."

De tuin bestaat uit twee percelen (zie afb 16). Op de eerste kadasterkaarten staat onder nr. A 1051 als eerste tenaamstelling de weduwe van Egbert Herman Huyskes, winkelierster te Groenlo 1834. Door erfenis komt het perceel in handen van Bartha Jacoba Geertruidt Geers, weduwe van Paulus François Wittermans en haar tien kinderen. Bij het vertrek van de familie Wittermans naar Den Haag in 1904 kocht Notaris J.P. Vemer de tuin.

Het tweede perceel Nr. A 2320 (ontstaan uit Nr 1052) vermeldt als eerste tenaamstelling de weduwe van Hermanus Raauwers 1849. In 1902 was eigenaar Gerrit Jan Halink, die het verkocht aan Notaris J.P. Vemer. Deze liet op dit perceel een theekoepeltje bouwen en noemde de tuin Pomona naar de godin der vruchten.

Aan de zuidzijde van de koepel is een zandstenen nisje gemetseld, samengesteld uit de oude raamtracé's van de Oude Calixtus aan de Markt.

In de tuin van de familie Wittermans stond sinds mensenheugenis een complex zware bomen, waarvan een tweetal beuken op manshoogte in elkaar zijn geënt. In één ervan ontstonden heksennesten.

Afbeelding 15 Notaris J.P. Vemer

Afbeelding 9 Theehuisje in de tuin Pomona.

Afbeelding 9b: Het zandstenen nisje

Deze groep werd met de naam "Philemon en Baucis" aangeduid, naar een drama uit de Griekse mythologie. Het complex was nog geheel intact tot het op zaterdag 13 augustus 1966 bij een zwaar onweer met felle windstoten werd vernield. Opgesteld is ook een oude zonnwijzer, waarvan de voet afkomstig is van het Heydenrijkhuis aan de Mattelierstraat. Verder liggen in de tuin nog restanten van prachtig beeldhouwde zandstenen guirlandes, die vroeger boven de raamkozijnen van het Heydenrijkhuis, een

Afbeelding 12 Zonnwijzer, voet is afkomstig van het Heydenrijkhuis aan de Mattelierstraat

Afbeelding 10 De Vemerput in Pomona, opgericht op de 100e geboortedag van notaris J.P. Vemer in 1953.

der mooiste huizen van Grol, waren aangebracht. Bij de gelegenheid van de honderdste geboortedag van Notaris Vemer, heeft de familie als gedenkteken een zandstenen put met een opstand opgericht.

Aan de ene zijde staat gebeiteld in de boog:
1853 24 Mei 1953 J.P. Vemer

daaronder op de putrand onder de rand:
GROL

aan de andere zijde in de boog:
J(eanne) C(onstance) van der Heyden
8 Juli 1867

en daaronder, op de put onder de rand:

Afbeelding 11 en 11b Opschrift J.C. van der Heijden

POMONA

Bronnen:

1. *Historische Vereniging Zwijndrecht: Swindregt Were artikel november 2011 pag 21-27 'Verloren gewaand hek van Meerdervoort teruggevonden'* door W.L. Punt en Mark van Mens.
2. *Kees van der Leer, Het eilandje Meerdervoort – Van ridderslot tot tuindorp (1999) ISBN 90-9013215-5, blz. 46.*
3. www.dbnl.org/tekst/sten009monu05-01/sten-009monu05-01-0090.php vervangen door http://www.dbnl.org/tekst/sten009monu05_01/sten-009monu05_01_0090.php (30 november 2015)
4. *Kees van der Leer, 'De tuinen van Meerdervoort' in Zwijndrechtse Wetenswaardigheden (1994), pag. 73, afbeelding 30: "Het hek, laatste overblijfsel van de voormalige buitenplaats het Huis te Meerdervoort in 1908" (Uitgave ter gelegenheid van het 12½ jarig bestaan van de Historische Vereniging Zwijndrecht 1982-1994).*
5. *Mondelinge mededelingen van Mevrouw Vemer uit Zutphen.*
6. *Uit: De redengevende beschrijving, zoals die ten grondslag ligt aan de monumentale bescherming van de tuin Pomona met het hek (Gemeente Oost-Gelre).*
7. *Het boek van J. Verheul Dzn.: Merkwaardige oude inrijbekken alsmede Poort en Hoofdingangen uit de 17e, 18e en 19e eeuw in en om Rotterdam Deel II uitg. Stemerding & Co. Rdam MCMXL met steun van het Departement O.K.&W.*
8. *W.P. Vemer, de Kroniek van Groenlo (eerste druk pag. 114-117 [1966], derde druk pag. 127-131) [1969]*
9. *De foto's voor de afbeeldingen 9 tot en met 16 zijn gemaakt door Ruud Kaak.*

Zouaven uit de Oost-Achterhoek

door Ruud Kaak

Veel mensen zullen nu niet meer weten wat zouaven zijn, in Van Dale Etymologisch woordenboek staat hierover:

Een zouaaf, ook zoeaaf (nieuwe spelling) is een Franse infanteriesoldaat [1855] of een lid van de Vaticaanse ordedienst [1863] < frans zouave < arabisch zwawa < berbers zwawen, de naam komt van een stam der Kabylen in de Franse kolonie Algerije waaruit het korps aanvankelijk werd gerekruteerd, niet te verwarren met de Zwitserse Garde, de lijfwacht van de Paus die al in 1506 opgericht was.

Dit artikel gaat over de, uit de oostelijke Achterhoek: Groenlo, Lichtenvoorde en Winterswijk afkomstige, soldaten van de Paus gedurende de periode dat de kerkelijke staat bedreigd werd door de Italiaanse eenwording.

Tegenwoordig is er veel ophef over het feit dat Nederlanders vanwege hun geloof in vreemde krijgsdienst gaan; de zogenaamde Syrië-gangers oftewel jihadisten. Echter 150 jaar geleden was er een vergelijkbare situatie, de Paus had een groot gebied van

Zouaven uniform (Coll.Z.M.)

Paus Pius IX 'Pio Nono' (Coll. Z.M.)

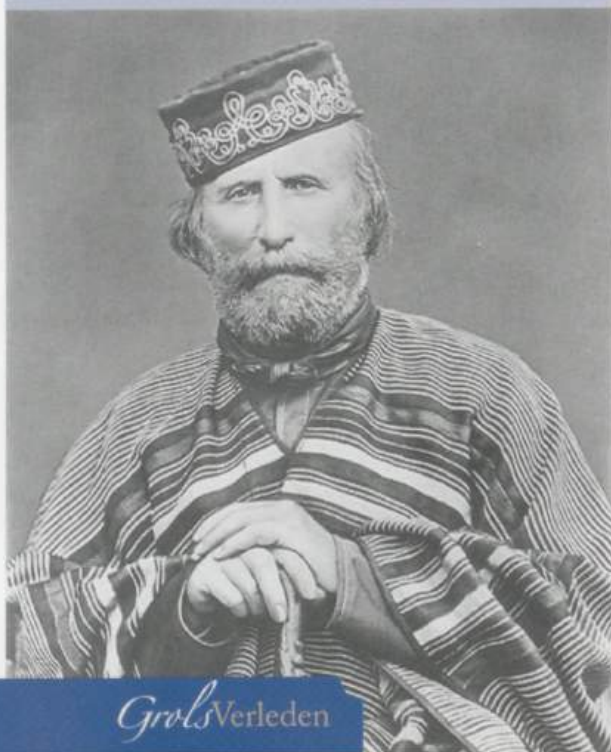

Kaart Pauselijke staat

Italië in bezit, de zogenaamde 'kerkelijke staat'. Op het Italiaanse schiereiland was een beweging ontstaan om één Italië te vormen onder leiding van koning Vittorio Emanuele II van Sardinië. De grote motor hierachter was vrijheidsheld Giuseppe Garibaldi [1807-1882]. Deze vormde een leger en in

Giuseppe Garibaldi in 1866 (Wikimedia)

1860 werden er naast de andere kleine staatjes ook al snel Pauselijke gebieden veroverd. De soevereiniteit van de Pauselijke staat kwam in gevaar. De toenmalige Paus Pius IX 'Pio Nono' [1792-1878] riep de katholieke wereld om hulp. Duizenden gelovigen, vooral uit Europa, reageerden hierop en melden zich aan voor het Pauselijk leger en werden zouaaf. Van de ongeveer 10.000 zouaven waren 3.200 uit Nederland afkomstig en 2900 uit Frankrijk en 1600 uit Vlaanderen. Een reden voor het grote aantal Nederlanders kan zijn dat in het toenmalige Nederland het protestantisme zo overheersend was dat de Katholieken zich tweederangs burgers voelden, wat een integratie in de Nederlandse samenleving in de weg stond. De Nederlandse regering was fel tegen het idee dat de loyaliteit van de katholieke burgers gedeeld moest worden met een buitenlandse mogendheid. De teruggekeerde zouaven werden van hun Nederlandse staatsburgerschap beroofd, zelfs toen het algemeen kiesrecht in 1917 ingevoerd werd mochten de ex-zouaven niet stemmen. Ziehier de parallellen met heden. Echter door officieel toestemming te vragen aan de koning voordat in vreemde krijgsdienst werd getreden kon voorkomen worden dat het Nederlanderschap verloren ging. In bijna alle gevallen werd dit toegestaan onder de voorwaarde dat was voldaan aan de Nederlandse dienstplicht.

Het Brabantse Oudenbosch was van 1864 tot 1870 het belangrijkste verzamelpunt. Alle Nederlandse en Belgische aspirant zouaven kwamen vervolgens samen in Brussel voor een eerste medische keuring, administratieve afhandeling en reisbescheiden om door te reizen naar Rome. De diensttijd bedroeg twee jaar, daarna kregen ze een militair paspoort om naar Nederland terug te kunnen keren. Er zijn zo'n

De Basiliek SS Agathae & Barbarae gebouwd in 1892 te Oudenbosch naar voorbeeld van de St. Pieter te Rome (Foto auteur)

Pieter Jansz de Jong uit Lutjebroek bij de slag te Monte Libretti (Coll. Z.M.)

200 Nederlandse zouaven gesneuveld. Bij Albano in augustus 1867 drie gesneuvelden, één op 7 oktober 1867 te Bagnora. Acht doden op 13 oktober 1867 te Monte Libretti, met de befaamde 2,04 meter grote Pieter Jansz de Jong uit Lutjebroek die, toen zijn munitie op was, nog 13 'Garibaldisten' met zijn geweercolf heeft doodgeslagen alvorens zelf doodgeschoten te worden [foto 5]. Tenslotte sneuvelden acht Nederlanders op 3 november 1867 te Mentana, naderhand overleden daar nog vijf man aan hun verwondingen. Deze slag werd gewonnen door de gezamenlijke inspanning van de Pauselijke en de Franse troepen. Ten gevolge van ziekte overleden in de hospitalen circa 170 Nederlandse zouaven en uiteindelijk zijn er nog 12 overleden nadat ze ziek thuisgekomen waren in Nederland. [foto 6]

Na de slag van Mentana in 1867 was er een relatieve periode van rust, met nog maar een klein grondgebied 'St.Pieters Erfgoed' rond Rome onder Pauselijk gezag.

Echter in 1870 brak de Frans-Pruisische oorlog uit. Deze oorlog stelde Bismarck in staat om de vele Duitse staatjes samen te smeden tot een nieuw verenigd Duitsland, waarschijnlijk op het idee gebracht door de eenwording van Italië. Daardoor hadden de Fransen hun bij Rome gelegerde troepen nodig en moesten zich noodgedwongen te-

Catholicae-ex-neerlandia-filia Herdenkingsvaandel o.a. Monte Libretti (Coll.Z.M.)

rugtrekken om hun vaderland te verdedigen. Nu zag koning Victor Emanuel zijn kans en viel Rome aan op 20 september 1870. Tweehonderd kanonnen bestookten de stad, na vijf uur werd een bres geslagen in de Porta Pia. Een uitval van de zouaven werd gestaakt, op bevel van de Paus, en de witte vlag werd gehesen om nodeloos bloedvergieten te voorkomen. Op 21 september 1870 verlieten de zouaven Rome om terug te keren naar hun vaderland.[foto 7]. Pas op 11 februari 1929 werd in het verdrag van Lateranen tussen de Italianen en Pius XI de huidige status geregeld.

Gouden Bene Merenti medaille (Coll. Z.M.)

Zouaven-museum Oudenbosch (Noord Brabant)

Uit het archief van het zouavenmuseum (Z.M.), te Oudenbosch in het westen van Noord Brabant, blijkt dat 8 mannen uit de Oost Achterhoek te Brussel zijn ingeschreven als zouaaf, het zijn Franstalige formulieren, daarom zijn de namen iets "verfranst" geschreven, het zijn:

1. *Nicolas Jongbloed, ingeschreven op 19-6-1866, 25 jaar, geb. Nieuwkoop [gebuid in Groenlo],*
2. *Joannes Lodewijk Buve, ingeschreven op 2-12-1867, 21 jaar, geb. Groenlo,*
3. *Jean Henri Gesing, ingeschreven op 2-12-1867, 23 jaar, geb. Groenlo,*
4. *Jean Henri de Brake, ingeschreven op 2-12-1867, 32 jaar, geb. Groenlo,*
5. *Augustin Pillen, ingeschreven op 2-12-1867, 25 jaar, geb. Lichtenvoorde (Vragender),*
6. *Henri Berendsen, ingeschreven op 6-1-1868, 24 jaar, geb. Lichtenvoorde (Zieuwent),*
7. *Bernard Theodore Grimmelt, ingeschreven op 6-1-1868, 34 jaar, geb. Winterswijk,*
8. *Harmanus Theodorus Tanck, ingeschreven op 30-1-1868, 21 jaar, geb. Groenlo,*

In de bijlagen zijn soms aanwezig; het *extract de naissance* [geboorte], *certificat de melice* [militaire dienst], *certificat de Clergé* [inschrijving in de R.K. kerk], *contentement de parents* [toestemming van de ouders] en *certificat de medicin* [dokters attest].

De Grolse zouaven

In de 'Kroniek van Groenlo' van W.P.Vemer, derde druk pag 67 staat: "1868-1870 - Vier Grolse jongens gaan als vrijwilligers naar Rome, om te helpen de kerkelijke staat te verdedigen. Het zijn: **Jan Buve van de Pelikaan, J. Kuiper, J. ter Braake op Nijkamp en H. Geesink [Dieks oet de Gruppe]**. Ze komen ongedeerd en echt rooms terug en waren als dank voor hun verdere leven ontslagen van het onthoudingsgebod, behalve op vigilie van de feestdag van de H. Johannes op 23 juni..."

Op de onthoudingsdag was het verboden om vlees of jus uit vlees te gebruiken. Vroeger was het vasten- en onthoudingsgebod veel strenger. Het algemeen kerkelijk gebod schreef gedurende het jaar 51 vastendagen voor en daarnaast als onthoudingsdagen: alle vrijdagen van het jaar samen met alle vastendagen.

Van de vier bovengenoemde personen staat in het archief van het zouavenmuseum te Oudenbosch echter geen J. Kuiper vermeld. Het is wel zo dat Jan Gesing op latere leeftijd inwoonde bij zijn schoonzoon H. Kuiper.

Hieronder volgt een beschrijving van de vier in Groenlo geboren zouaven Jan Buve, Jan te Brake, Jan Hendrik Gesing en Harmanus Tanck.

Johannes Buve

Jan Buve⁵

Jan [Joannes Lodewijk] Buve is geboren in de Nieuwestraat nr. A84 in logement 'de Pelikaan' te Groenlo op 30 april 1846, zoon van leerlooier Frans Antoon Ludwig Buve [1809-1871] uit Greven Dld. en Catharina van Rooij [1813-1896] dochter van de logementhouder van **de Pelikaan** J.W. van Rooij en Joanna Buitinck. Jan heeft twee broers en vijf zusters.

Hij wordt uit het bevolkingsregister uitgeschreven als 'vertrokken naar Rome' op 22-11-1867 en meldt zich aan als vrijwilliger in het Pauselijk leger op 02-12-1867. Hij is waarschijnlijk samen met drie kameraden, Jan Geesink en Jan te Brake uit Groenlo en August Pillen uit Vragender vertrokken, want hun inschrijfdatum te Brussel is ook 02-12-1867. In 1870 staat hij in Groenlo weer ingeschreven als gekomen 'uit Rome' met als beroep 'tapper'. Na het overlijden van zijn vader [14-11-1871] wordt hij de 'logementhouder' van de Pelikaan. In 1874 trouwde Jan met Anna Catharina Degener [1847-1925] uit Vreden. Samen kregen ze vijf kinderen: Nicolaas

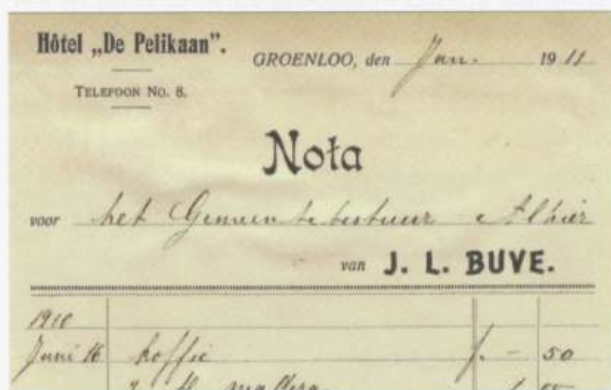

Jan Buve op jonge leeftijd (Coll. Z.M.)

Jan Buve op oudere leeftijd met 2 medailles en een sigaar! (Coll. Z.M.)

Rekening van hotel de Pelikaan

[1875-1896], Ludovicus Ignatius Dominicus Bruno [1878-1954] (Pastoor in Steggerda en Zieuwent 1929-1930 en Deken van Groningen 1930-1954), verder Joanna C.M. (1) [1882], Joannes [1886], Joanna C.M. (2) [1888]. De twee dochters hebben exact dezelfde doopnamen Joanna Catharina Maria en staan ook zo in het bevolkingsregister. Jan Buve is overleden 12-02-1913 op bijna 67 jarige leeftijd.

Zijn weduwe vertrekt 12 jaar later op 78-jarige leeftijd naar Steggerda in de gemeente Weststellingwerf in Friesland op 17-2-1925 samen met Jan Buve junior. Haar dochter Joanna (1) was al een jaar eerder op 24-4-1924 daarheen vertrokken, L.I.D.B. Buve was daar pastoor. Anna overlijdt daar op 2-7-1925.

Hotel de Pelikaan Nieuwstraat Groenlo ca 1915 (Coll. auteur)

Boerderij Nijkamp op de Ooster-Es met de fam. te Braake 1832 op huidige kaart

Jan te Brake⁶

In het bevolkingsregister van Groenlo uit 1839 staat dat **Jan Hendrik te Brake** 4 jaar is. Hij is geboren op 11-10-1835 en woont op de Ooster-Es gemeente Groenlo op boerderij Nijkamp. Zijn moeder is Johanna Nijkamp [1802-1875] en zijn vader is Johannes Theodorus te Brake [1802-1855] en er zijn 4 broers en een zus. Vermeld staat: vertrokken naar 'Rome' op 21-11-1867. [fig 4] Op 2 december 1867 meldt hij zich in Brussel aan als zouaaf, met als beroep 'domestique de ferme' [boerenknecht], onder de naam **Henri de Brake**. Drie maanden voor de inname van Rome op 20-9-1870 en het opheffen van de zouaven-bataljons is hij weer terug in Groenlo op 20-6-1870.

We zien hem weer in de Lievelderstraat A141 te Groenlo als winkelier in manufactuur en kruideniers waren. Hij is getrouwd op 12-9-1871 met Catharina Antonia Bernardina **Pondes** [1850-1905] dochter van Jan J.A. Pondes [1809-1862] en Maria Tellegen [1811-1875] en samen krijgen ze 11 kinderen: Maria [1872-1879], Johanna [1874], Jan [1876], Theo [1877], Gerard [1880-1905], Arnold [1882] later bakkersknecht, Bernard [1884] later borstelmaker, Maria [1886], Hendrik [1888] later bakkersknecht, Catharina [1891-1898]. Jan te Brake is overleden in de Lievelderstraat op 11-12-1904, bijna 69 jaar.

Jan Gesing⁷

Jan Hendrik Gesing wordt geboren in Groenlo op de 'Potterij' A193 [Nieuwstad] op 6-1-1844 als zoon van Willem Geesink dagloner uit 'Boekhold' [1807-1855] en Johanna Klein Nijenhuis [1809-1876]. Op 2 december 1867 meldt hij zich aan als Zouaaf, met als beroep 'cultivateur' [landbouwer].

Na terugkeer uit Rome werkt hij als 'dienstbode' bij Anton Wiegerinck, logementhouder in de Notenboomstraat nr. A36 en later in de winkel bij de weduwe Luckmann in de 'Beltrum straat' nr. A10. Op 17-1-1883 trouwt hij met Grada Christina **ter Bogt** [1844-1908] en er wordt een dochter geboren Johanna Maria Elisabeth Gesing op 30-08-1884. In het bevolkingsregister worden nogal veel adressen genoemd: Lievelderstraat A123 – Nieuwstad A301 – Kevelderstraat A165 en A433 – Lievelderstraat A249 – Wheme A174 en A170. Zijn dochter trouwt met 'fabrieksarbeider' Gerhardus Kuiper en Jan sterft 21-2-1917 op 73 jarige leeftijd bij hun thuis aan de Tramstraat B71.

Jan heeft het niet breed gehad, als ex-zouaaf kreeg hij geen geld van de 'bedeling' maar de 'afdeling Nijmegen' van het zouaven fonds beveelt hem aan voor ondersteuning. Vanaf 1898 ontvangt hij tot 1905 maandelijks een bedrag uit het fonds:

"Johannes Geesing - Los arbeider wonende te Groenloo, geboren 13-januari 1844. Is als zouaaf in dienst getre-

den 2 december 1867, heeft gediend bij het 3de batalion 5de comp onder no 6002, Na volbrachten diensttijd ontslagen 9 jan 1870, is gehuwd en heeft een kind onder de 16 jaar. Heeft ondersteuning aangevraagd 23 januari 1899 omreden hij niet veel kan verdienen aangezien zijn vrouw krankzinnig is doch niet in een gesticht kan worden opgenomen. Is voor ondersteuning aanbe-

volen door de afdeling Nijmegen bij schrijven van den secretaris A. van Berk. Is blijkens verklaring van den Weleerw. Heer Jac. van Haagen Kapelaan te Groenlo, goed van gedrag. Met den meesten aandrang werd hij door Z. Eerw. voor ondersteuning aanbevolen. Heeft uit het fonds ontvangen”:

1898 - 1899	Febr f4,00 Maart f4,00 April f4,00 Mei f4,00	f16,00
1899 - 1900	Juni f4,00 t/m nov f4,00 - dec f4,00 t/m mei f4,00	f48,00
1900 - 1901	Juni f4,00 t/m nov f4,00 - dec f5,00 t/m mei f5,00	f54,00
1901 - 1902	Juni f5,00 t/m aug f5,00 sept t/m nov f4,00 dec f4,00 t/m maart f4,00 - April t/m mei f3,00	f49,00
1902 - 1903	Juni f3,00 t/m nov f3,00 - dec f3,00 t/m febr f3,00	f27,00
1903 - 1904	Juni f2,00 t/m nov f2,00 - Dec f2,00 t/m mei f2,00	f27,00
1904 - 1905	Juni f1,50 t/m nov f1,50 - dec f2,50 t/m april f2,50 - mei f2,00	f23,50

Harmanus Tanck⁸

Harmanus Fredericus Tanck ook genaamd 'op den Pol' wordt te Groenlo geboren in Eefsele huis nr. 23 op 18-9-1847 als zoon van Gerardus Tanck [1800-1875] landbouwer en Margaretha Hermijna Halleriet [1806], hij heeft nog een broer Jan [1843] en

Harmanus Tanck (Coll. Z.M.)

Boerderij Pol van de familie Tanck in 1832 op de huidige kaart van het gebied

een zus Frederika [1845], de boerderijnaam is 'Pol'. Hij heeft gewerkt van juni 1862 tot juli 1864 als knecht bij Groot Avink te Lievelede D59/64. Inmiddels is het gezin van vader Gerardus Tanck op 1-3-1862 verhuisd van Eefsele naar Ruurlo L36 waar Herman even terugkomt [juli 1863] om daarna in februari 1864 te vertrekken naar de boerderij van gepensioneerd hoofdonderwijzer Jan Hulshof in Eibergen-Zwolle op het erve Wissinck, de voormalige schuilkerk. Van daar vertrekt hij januari 1868 naar Rome. Hij schrijft zich in als zouaaf op 30-1-1868 met als beroep 'cultivateur' [landbouwer].

Er is een (slechte) foto van een zouaaf Jan Polman uit Ruurlo samen met Hendrik Berendsen uit Mariënvelde. Die Jan Polman is bijna zeker Harmanus Tank omdat hij ook de bijnaam 'op den Pol' had. In de archieven van de zouaven is geen J. Polman bekend. Op de foto (zie Berendsen) is links Jan Polman, deze lijkt inderdaad veel op de foto van H. Tank. In 1870 keert hij weer terug bij zijn ouders in Ruurlo. Aangaande zijn registratie tot vestiging in de gemeente Ruurlo schrijft de burgemeester van Ruurlo aan zijn collega uit Eibergen op 27 mei 1872 het volgende: *'Hedenmiddag kwam Harmanus Frederikus Tanck inwonende bij zijn vader op een plaatsje in het Ruurloschebroek bij mij, om zich voor de schutterij te doen inschrijven: ik vond hem niet in het bevolkingsregister, waarna hij te kennen gaf, dat hij voor ongeveer twee jaren was teruggekomen uit den Pauselijken dienst: twee jaar had gediend en voor dien tijd onder Eibergen had gewoond bij Johannes Hulshof op 'Wissinck' in de buurtschap Zwolle, en dat ik hem bij zijne terugkomst uit Rome had beloofd, zijn verbuisbiljet van U te zullen vragen, indien dit nu zoo is, dan heb ik zulks verzuimd te doen en heeft hij intussen hier twee jaren bij zijn vader verblijf gehouden, zonder op het bevolkingsregister voor te komen.'* (Uit Onder d'n Kroezeboom, Ruurlo 03.30-31).

Uitschrijving H. Tanck uit gemeente Eibergen januari 1868

Op 2-6-1875 vertrekt Harmen Tanck naar Laren Gld. Daar trouwt hij op 4-7-1875 met Engelina Köpen [1835] uit Ruurlo, landbouwster en weduwe van Hendrikus Gotink. In 1876 wordt een dochter geboren Grada Hendrika Tanck, deze trouwt in 1907 met Hermanus Johannes Sasse [1879] uit Laren.

Gedeelte van het inschrijfformulier H. Tanck

3010
3444

ÉTATS PONTIFICAUX.

N° d'ordre

DIVISION MILITAIRE

Dépôt de

7009

PLACE de

Bataillon des Zouaves.

FEUILLE D'ENRÔLEMENT

de Tanck pour deux ans.

—•••••

Aujourd'hui le 30 Janvier mille huit cent soixante huit le nommé
 Hermanus Frederikus Tanck fils de Grégoire Tanck et de Marguerite Halleriet
 le 18 Septembre 1847 né à Groenlo province de Hollande ayant eu en dernier lieu son domicile à Groenlo
 condition cultivateur a été admis au service de SA SAINTÉTÉ comme simple soldat dans le bataillon des Zouaves

Op de achterkant van de foto staat: Links Jan Polman uit Ruurlo en rechts Henricus Berendsen (Coll. Z.M.).

Lichtenvoordse zouaven

Hendrikus Berendsen

Hendrikus Berendsen ⁹

Hendrikus Berendsen, geboren 22-03-1844 te Zieuwent huisnr. E98 later 81b als zoon van Hendrika Rondeel [1813] landbouwster en Jan Berendsen [1805-1873]. Hij meldt zich aan als zouaaf op 6-1-1868. [fig. 10] In het bevolkingsregister staat dat hij op 25-1-1870 is weergekomen van de 'Rome kerkstaat'. Hij trouwt met Johanna Hendrika Eijting [1-6-1844] uit Winterswijk op 18-1-1872. Later op 4-11-1874 vertrekt hij naar Zelhem samen met vrouw en de twee kinderen Jan [6-4-1873] en Hendrika [7-2-1875]. Rond 1884 komt hij weer wonen in de gemeente Lichtenvoorde-Zieuwent E21, als landbouwer. Wel zijn er meer kinderen bijgekomen Engeline [1881 Zelhem], Bernardus [1883 Zelhem], Hermina [1885], Hendrikus [1887], Hanna [1888] en Antoni [1891]. Hendrikus Berendsen is op 2 maart 1915 te Zieuwent/Mariënvelde overleden, bijna 71 jaar oud. De Oudheidkundige Vereniging Zieuwent heeft een kort verhaaltje gepubliceerd over Berendsen (1988-pag 20-22) van B.Schutten, hieruit een gedeelte:

"Wi-j kwammen daor in de kökken en de olde mooder, de vrouw van de zouaaf, zat veur 't kökkenraam an de

taofel met een karkbook veur zig.... Ik zag an de mure ne foto hangen met een paar mansleu der op in uniform. De Vrouw ok wal Jannaow van de Snieder eneuemt zag dat en zea: jao jonge i-j kiekt naor dat portret, maor daor steet mien man bi-j op en den is vrögger in Rome bi-j de soldaten ewes en hef daor in de kazerne eleagen. En den armen man den bi-j op dat portret steet, dat is Polman oet Reurle. Mien man hef vake verteld dat 't vrögger in Rome heel gevaerlijk was ewes en datter völle sleg volk oaver de straote hadde lopen... Berendsen is ne tiedlang in Rome ewes, maor ok op 't eiland Sicilië, waorvan ne hadde zeg dat ze van den vuerspuwenden barg – de Etna- geen las ha'n ne had".

Huis van zouaaf Berendsen, afgebroken in 1951 Verdelingsweg 2 Mariënvelde (Coll ECAL dia's Lichtenvoorde)

Jongeren in Lichtenvoorde in ca. 1930 verkleed als paus, priester en zouaaf. Dit ter herinnering aan het leger zouaven dat in 1860 de pauselijke staat van de ondergang probeerde te redden. (Coll. ECAL 0651904 Lichtenvoorde)

August Pillen¹⁰

Augustinus Pillen geboren op 4-10-1842, is de zoon van Hendrikus Pillen [Vragender 1781-1846] en Hendrika Wijnveen [1807-1882]. Hij heeft broers Hendrikus [1828], Jan Hendrik [1833], Derk Hendrik [1837], Gradus [1846] en zus Bernardina [1840]. De boerderij staat in Vragender. Hij werkt als knecht bij de familie Ebbink in Zieuwent en vertrekt van daar naar Rome op 21-11-1867. Hij wordt als zoeaaf op 2-12-1867 ingeschreven met als beroep 'cultivateur' [landbouwer], samen met Jan Buve, Jan Gesing en Jan te Brake uit Groenlo. Hij

heeft volgens het formulier elf maanden bij de (Nederlandse) infanterie [fig. 11] gediend. Volgens het bevolkingsregister is hij terug gekomen van 'Rome' op 4 oktober 1870 en staat hij als knecht vermeld, hij vertrekt 27-2-1871 naar Essen [Dld.] Hij komt weer terug in Lichtenvoorde vanuit Harderwijk op 9-11-1886 en woont dan bij zijn broer Jan H. Pillen in Lichtenvoorde-Bosch als 'gepensioneerd Oostindie militair.' Als hij 44 jaar is trouwt hij op 3-5-1887 met Maria Berenschot geb 25-9-1854 te Ruurlo, ze hebben hun woning in Lichtenvoorde, Augustinus Pillen is daar op 9-5-1906 overleden, 63 jaren oud.

A servi 11 mois dans l'infanterie. Pillen

Andere Zouaven uit de Oost-Achterboek

Nicolas Jongbloed

Nicolas Jongbloed ¹¹

Nicolas Jongbloed is geboren te Nieuwkoop op 23-8-1841 als zoon van Nicolas Jongbloed en Marie de Bree en heeft zich in Brussel ingeschreven als zouaaf op 19-6-1866.

Na zijn 'diensttijd' ging hij vanaf 29-2-1868 in **Groenlo** wonen in de Nieuwstraat A65 bij zijn zuster Geertrui Jongbloed en haar man, de aanne-mer en timmerman J.H. Weenink. Hij is toen dus al weergekeerd uit Rome en heeft niet de volle twee jaar gediend. Nicolas maakte de beroemde slag van Mentana op 3-11-1867 mee, daarvoor ontving hij de medaille Fidei et Virtuti. In het Utrechts provinciaal dagblad is er een vermelding op 25-2-1869: "N. Jongbloed krijgt van Z.M. (Koning Willem III) toestemming om de medaille 'Fidei et Virtuti' te dragen. Hij kreeg deze uitgereikt van Paus Pius IX, omdat hij als zouaaf gediend heeft in zijn leger".

Fidei en Mentana kruis (Coll. Z.M.)

Blijkbaar moest de koning toestemming geven om een pauselijke medaille te mogen dragen. In 1869 vertrekt Nicolas van Groenlo naar Gouda en is in 1870 weer terug in Groenlo.

De familie Weenink verhuist in 1871 naar de Beltrumsestraat nr A247, en Nicolas verhuist mee. Daar maakt hij kennis met de 31 jarige Christina Huitink, zij is de weduwe van Hendrik Jansen [1836-1868] in de Beltrumse 'poort' A242, een paar huizen verder. Christina is de dochter van Johannes Huitink, grofsmid en Hendrika Pierik. Na hun huwelijk op 24 Mei 1871 gaat hij, nu 29 jaar oud, bij haar wonen. Zij is dan winkelierster en hij is 'arre-

beider'. Ze krijgen een zoon Hendrikus [1872-1875] en een dochter Maria Johanna [1873]. Een week na het overlijden van hun zoontje op 29-8-1875 vertrekken ze gedrieën naar Zevenaar, waar twee doodgeboren kinderen ter wereld kwamen. Na meerdere omzwervingen komen ze in Gouda in de Kleiweg terecht en staat hij ingeschreven als winkelier, daar wordt een dochter geboren genaamd Geertruida Antonia Maria in 1879. Op 16-10-1880 komen ze naar **Rekken** om de tapperij over te nemen van J.G. Hesselman, weduwnaar van Antonia Huitink, de zus van Christina. In Rekken worden nog geboren; Johannes Hermannus Felix [1880-1903] en Grada Antonia [1882-1912]. In het huis G125, nu café restaurant Kerkemeijer gelegen aan de Rekenseweg nr. 42/44 in Rekken. Daar woonden veel bakkersknechten o.a. neef Bernardus Huitink uit Groenlo van 1887-1889. Nicolas is tapper en op 28-4-1883 op 41 jarige leeftijd gestorven [zie bidprentje]. Christina hertrouwt met tapper J.G. Effing [1836] uit Zwillbrock, zij heeft het niet gemakkelijk gehad, ze is twee keer weduwe geworden en de meeste van haar kinderen zijn jong overleden.

† †

Gedenk in uwe godvruchtige gebeden
de ziel van zaliger:

NICOLAAS JONGBLOED,
beminde echtgenoot van
CHRISTINA HUITINK.

Geboren te Nieuwkoop den 23 Augustus 1841,
na een langdurig doch geduldig lijden en tijdig
voorzien van de H. Sacramenten, overleden te
Rekken den 28 April 1883 en den 2 Mei daar-
aanvolgende op het R. K. Kerkhof aldaar begraven.

De deugd is het ware sieraad van den mensch en
zijn echte grootheid, ze maakt offervaardig en groot-
moedig en God alleen is zijn roem.

Toen voor eenige jaren de Bruid van Christus
door roofzuchtige handen werd angevallen toog hij
naar Rome en bood zijn arm en leven aan, om haar
rechten te verdedigen; God echter wilde toen nog
niet het offer zijns levens; hij werd een brave en
trouwe man, een goede en bezorgde vader, die wel
zooveel mogelijk voor het tijdelijke werkte maar op
de eerste plaats voor het rijk Gods en Zijn Gerech-
tigheid, (Matth. VI, 33), dit was ook zijn laatste
bede voor de zijnen.

Dierbare vrouw en kinderen! moge mijn leven
en sterven uw christelijke troost zijn! Wat God doet
is wel gedaan; werpt alle bekommelingen op Hem,
Hij is Vader van weduwen en weezen! en blijft zóó
leven, dat de Hemel ons weder vereenige! Moge zijn
hoop vervuld en bij den Heer zijn belooning zijn.
Sap. V, 6.

ONZE VADER . . . WEES GEGROET.

Drukkerij der Thomas à Kempis-Vereeniging, Zwolle.

Nicolaas Jongbloed 1841-1883

Zouaven verzameld op het Sint Pieterplein in Rome voor de Pauselijke zegen op 25 april 1870 (Foto Wikimedia), hier zullen enkele van onze plaatsgenoten bij hebben gestaan.

B. F. Grimmelt

Bernard Grimmelt¹²

Bernard Theodorus Grimmelt, in 1835 te **Winterswijk [dorp]** geboren, volgens het bidprentje, in het bevolkingsregister staat echter 21-10-1834 evenals op het inschrijvingsformulier voor zouaaf. Zoon van Bernard Theodore Grimmelt uit Gescher [1800] en Jeanne Theodora Berendine Schreeven [1797]. Het gezin bestond verder uit de broers Gerhard F.F. [1826-1837] Wilhelmus F. [1827], Christiaan H.T. [1831] en zus Katharina W. [1836]. De inschrijvingsdatum als zouaaf is 6-1-1868, daar staat als beroep 'boutiquier' [winkelier], [fig 14] deze datum is gelijk met Hendrik Berendsen uit Zieuwent / Marienvelde. Bernard Grimmelt was na zijn terugkomst en latere jaren ingeschreven te Winterswijk als winkelier, slijter en koopman. Hij is getrouwd met Johanna Frederika Theresia Lipman. Kinderen: Bernardus F.J. 1876, Xeno Ignatius Maria 1878, Xeno Ignatius Maria Josephus 1879, Clementina A.M. 1885 en Maria Jos. Joh. 1887. Bernard Grimmelt is overleden op 9-1-1906 [71j] te Winterswijk.

*Bid voor de ziel van zaliger
DEN HEER*

Bernard Theodoor Grimmelt,
Oud-Pauselijk Zouaaf,
echtgenoot van Mej.

J. F. M. Th. Lipman,

geboren te Winterswijk 21 Oct. 1835, aldaar, voorzien met de H. H. Sacramenten, na een langdurig lijden overleden 9 Jan. 1906, en 12 Jan. d. o. v. op het R. K. Kerkhof begraven.

Hij heeft de rechtvaardigheid bemind en de ongerechtigheid gehaat, voor de eer en het recht van Gods Plaatsbekleeder zich ten strijde aangegord.

Mijn leven teerde weg in smart en mijne jaren in zuchten. Verdrukking en benauwdheden hebben mij gevonden; maar uwe geboden, o God! zijn de stof mijner overweging.

Ps. XXX. 11.; Ps. CXVIII. 143.

Mijne kinderen, laat de waarheid en de rechtvaardigheid nooit van u wijken; blindt ze om uwen hals en schrijft ze op de tafelen van uw hart, dan zult gij aangenaam zijn aan God en welgemanierd voor de menschen. Spr. III. 3. 4.

Houdt uwe moeder in eere al de dagen haars levens; bemint elkander met broederlijke liefde. Mijne echtgenooten en kinderen, weest niet bedroefd gelijk zij die geen hoop hebben. Ik zal u wederzien. Helpt mij door uwe gebeden tot God. Tobias IV. 3.; Rom. XII. 10.; 1 Thess. IV. 12.; Jo. XVI. 22.; Rom. XV. 30.

Mijn Jezus, barmhartigheid.

ONZE VADER -- WEES GEGROET.

Hij ruste in vrede.

Stoomdruk -- Ferd. Banning -- Groenloo.

B.T. Grimmelt 1835-1906

Literatuur - bronnen:

1. *Vechten voor de Paus, Nederlandse Zouaven in Italië.* Frank Beijaard.
2. Z.M.: *Archief Zouaven Museum in Oudenbosch Noord Brabant: inschrijfformulieren, persoonsgegevens en enkele foto's* (Buve, Tank, Berendsen) van de acht genoemde zouaven. Ook de foto's van diverse onderwerpen zijn daar door de auteur gemaakt (o.a. zouaven uniform, Pius IX, Garibaldi, Pieter Jansz uit Lutjebroek, zouaven vaandel, kaartje Pauselijke staat). Zie ook www.zouavenmuseum.nl voor meer informatie.
3. ECAL = Erfgoed Centrum Achterhoek en Liemers: www.ecal.nu (o.a. voor bevolkingsregisters)
4. GHR = Groenlose Historische Reeks, genealogische uitgaven van de Oudheidkundige Vereniging Groenlo:
GHR 6 = *Het overlijdensboek der R.K. Parochie Groenlo 1833-1920.* J.B.F. Boekelder.
GHR 7 = *Grolse Huwelijken 1766-1942.* J.B.F. Boekelder.
GHR 8 = *Alfabetisch Register uit de doopboeken van de R.K. parochie Groenlo deel 2 1812-1879.* J.B.F. Boekelder.
5. Fam. Buve:
  - Zouaven museum, archief: inschrijvingsformulier.
  - Bevolkingsregisters Groenlo (ECAL: 2007/-002-00027, 003-0111, 008-00136, 011-00120, 013-00104, 015-00136, 022-00214),
  - GHR 6-pag 21, GHR 7-pag 38, GHR 8-pag 30.
  - Overlijdensregister 1925 Wolvega.
6. Fam. Te Braake:
  - Zouaven museum, archief: inschrijvingsformulier.
  - Bevolkingsregisters Groenlo (ECAL: 2007/002-00119, 005-00483, 010-00650, 011-00187, 012-00573, 013-00085),
  - GHR 6-pag 17, GHR 7-pag 30-33, GHR 8-pag 24.
  - Kadastrale atlas Gelderland 1832: 'Groenlo Lichtenvoorde': Groenlo, Perceel 547 Sectie A-Ooster-es, Huis en erf Nijkamp.
7. Fam. Geesink:
  - Zouaven museum, archief: inschrijvingsformulier, uittreksel armenfonds.
  - Bevolkingsregisters Groenlo (ECAL: 2007/-004-00247, 014-00732 en 00412, 013-00212, 016-00013, 025-00073),
  - GHR 6-pag 30, GHR 7-pag 54, GHR 8-pag 41.
8. Fam. Tanck:
  - Zouaven museum, archief: inschrijvingsformulier.
  - Bevolkingsregisters Groenlo (ECAL2007-002-00104, 005-00431), Lichtenvoorde-Lieveelde (ECAL2010-114-1238-0059), Eibergen-Zwolle (ECAL2005-178-00015), Ruurlo (ECAL 2012-546-0524-0441/0431).
  - Burgerlijke stand Laren, Huwelijksakten 1811-1922,
  - Uitgave Historische Vereniging 'Old Reurle in het blad Onder d'n Kroezeboom: "Een pauselijke zouaaf in de gemeente Eibergen", auteur W.J. Bleumers. Jaargang 10 (2003) nummer 2 pag. 03.30/31. Hierin wordt foutief vermeld dat Harmanus Tanck in Ruurlo geboren is.
  - GHR6-pag 96, GHR7-pag 171, GHR8-pag 134.
  - Kadastrale atlas Gelderland 1832: 'Groenlo Lichtenvoorde': Groenlo, sectie B, Eefsel, perceel 445, huis, schuur en erf, van Tank en cons. Gerrit Johannes; op de kaart staat de naam Pol voor de boerderij.
9. Fam. Berendsen
  - Zouaven museum, archief: inschrijvingsformulier.
  - Bevolkingsregisters Lichtenvoorde buurschap Ziewwent (ECAL 2010-114/ 1239-0004, 1240-0106, 1252-0017, 1260-0038).
  - Oudheidkundige Vereniging Ziewwent uitgave 'Het Hoenderboom' 1988 pag. 22-23.
10. Fam. Pillen.
  - Zouaven museum, archief: inschrijvingsformulier.
  - Bevolkingsregisters Lichtenvoorde (ECAL 2010-114 / 1232-0004, 1234-0004, 1239-089, 1239-0236, 1242-0076).
11. Fam. Jongbloed:
  - Zouaven museum, archief: inschrijvingsformulier.
  - Bevolkingsregisters Groenlo (ECAL2007-008-0105, 009-0393, 012-0351/0361/00118), Eibergen (ECAL2005-057-00142),
  - GHR 6-pag 47, GHR 7-pag 85, GHR 8-pag 66
  - Nicolaas Jongbloed, een zouaaf die in Rekken terecht kwam, Old Ni-js november 2010 nr 67 pag 54-60. Auteur Harald Bleumink.
12. Fam. Grimmelt
  - Zouaven museum, archief: inschrijvingsformulier.
  - Bevolkingsregisters Winterswijk (ECAL 2014-002-00060, 009-00160,)
13. https://nl.wikipedia.org/wiki/Paus_Pius_IX

Faint, illegible text covering the majority of the page, appearing to be bleed-through from the reverse side.

Waarom is er archeologisch onderzoek gedaan op De Woerd?

door: Bart Overkamp

Het gebied De Woerd is inmiddels ontwikkeld voor nieuwbouw. Om dit mogelijk te maken zijn er bodem verstorende activiteiten uitgevoerd. In het Verdrag van Malta is vastgelegd dat, wanneer er bodem verstorende activiteiten plaatsvinden, er archeologisch onderzoek moet gebeuren.

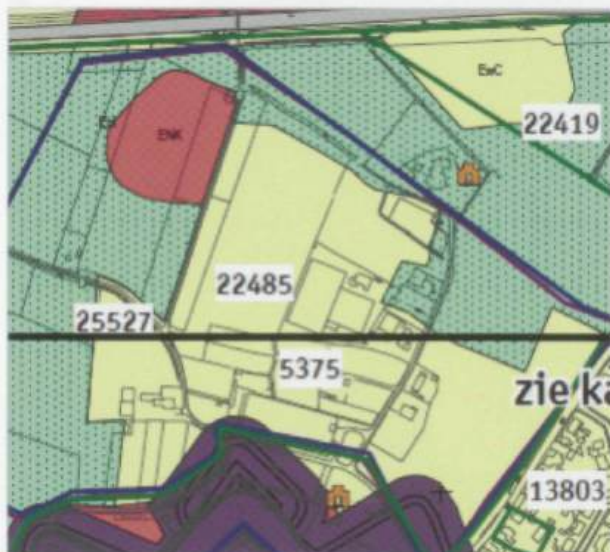
Sinds 2007 zijn de gemeenten in Nederland verantwoordelijk voor de archeologische monumentenzorg. Op 1 september 2007 trad de aangepaste wet op archeologische monumentenzorg (WAMZ) in

werking, hierbij werd het Verdrag van Malta ingepast in de Monumentenwet uit 1988. Het Verdrag van Malta, ook wel Verdrag van Valletta genoemd, zorgt ervoor dat het culturele erfgoed in de bodem wordt beschermd. In het verdrag wordt eraan herinnerd dat het archeologische erfgoed (alle fysieke overblijfselen in en boven de grond die helpen bij het verkrijgen van een beeld van de menselijke samenleving uit het verleden) van groot belang zijn voor de kennis van de geschiedenis van de mens.

Om te voorkomen dat deze informatie verloren gaat, wordt ernaar gestreefd om de overblijfselen van menselijke activiteit zoveel mogelijk 'in situ' te bewaren. Dit houdt in dat als uit onderzoek blijkt dat er zich archeologische resten in de bodem bevinden er naar een oplossing moet worden gezocht deze niet te verstoren en dus in de bodem te kunnen bewaren zonder ze te verstoren. Echter is het in de praktijk vaak zo, tenzij het hele zeldzame, unieke en/of belangrijke archeologische vondsten zijn, dat de archeologische resten 'ex stiu' worden bewaard ofwel opgegraven.

De gemeente Oost Gelre heeft in 2008 haar archeologische beleidskaart vastgesteld. Deze kaart geeft de archeologische- waarden en verwachtingswaarde van de gemeente weer.

Bij vergunningverlening en planontwikkeling wordt de initiatiefnemer, als hij de bodem verstoort, wellicht geconfronteerd met verplicht archeologisch onderzoek in gebieden met archeologische waarden en verwachtingswaarden. In het plangebied van De Woerd lag een middelmatige archeologische verwachting.

*'AWV categorie 8 (gebieden met een middelmatige archeologische verwachting)
Streven naar behoud in huidige staat. Bodemingrepen dieper dan bouwvoor of bekende bodemverstoring vermijden. Indien behoud niet mogelijk is, dan bij bodemingrepen dieper dan 30 cm -maaiveld en groter dan 100 m² vroegtijdig inventariserend archeologisch onderzoek.'*

Bij verstoringen van 100 m² of meer en dieper dan 30cm dient archeologisch onderzoek uitgevoerd te worden. Plangebied 'De Woerd' is bedoeld voor de bouw van vrijstaande huizen. Als deze huizen groter zouden worden dan 100 m² zou er dus onderzoek moeten plaatsvinden. Het plangebied wordt op die manier fragmentarisch onderzocht waardoor samenhang tussen de onderzoeken ontbreekt en relevante informatie verloren kan gaan. Daarom heeft de gemeente Oost Gelre besloten het plangebied voor uitgifte van de kavels archeologisch te laten onderzoeken.

Het onderzoek

Het onderzoek op De Woerd is op te delen in drie onderdelen; proefsleuf onderzoeken, een definitieve

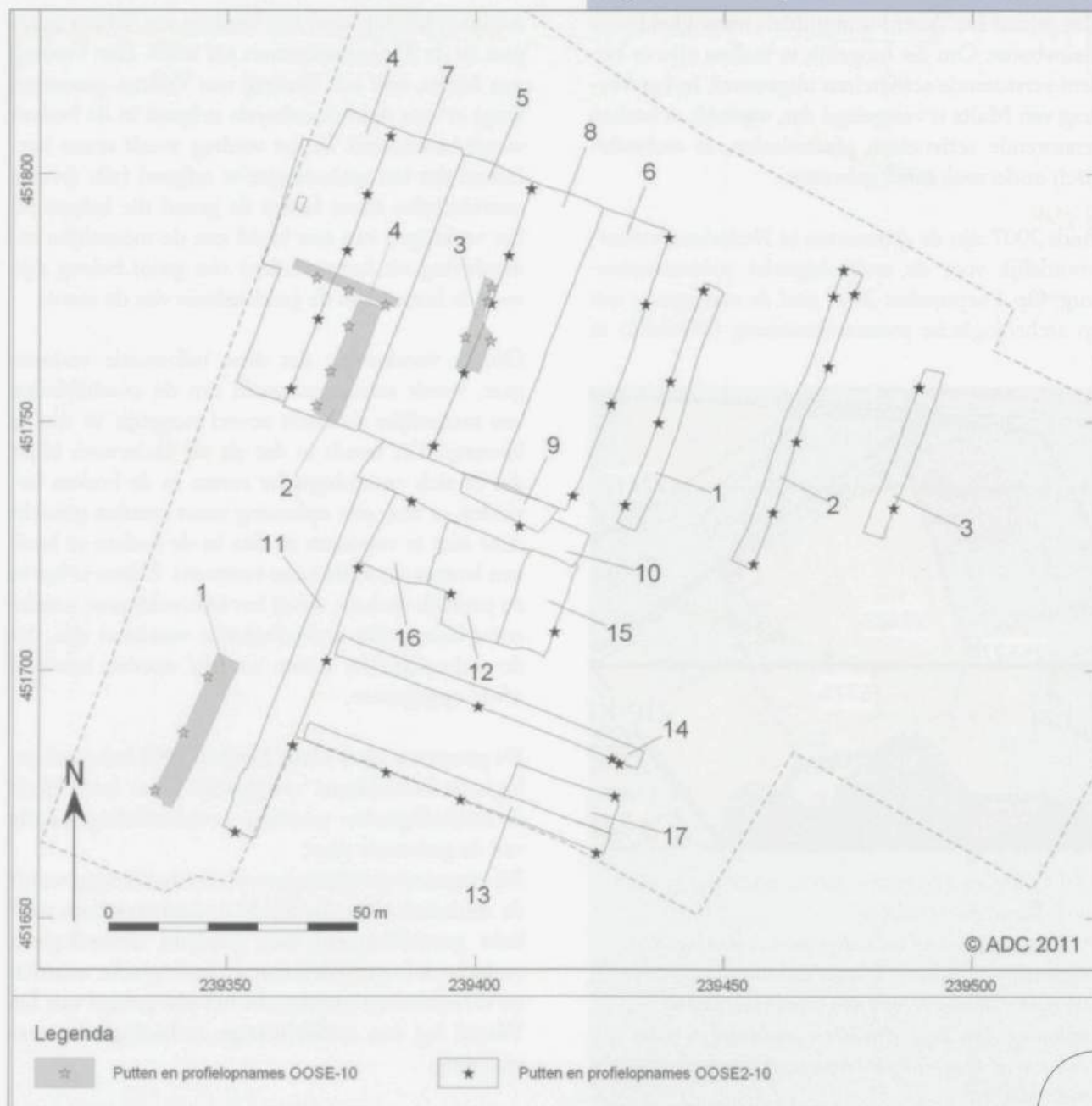
archeologische opgraving (DO) en een archeologische begeleiding (AB). Het inventariserende proefsleuven onderzoek had als doel te bepalen of er een vindplaats aanwezig is en vervolgens vast te stellen wat de inhoudelijke en fysieke kwaliteit hiervan is.

Dit onderzoek is opgedeeld in 2 fases; de eerste fase met project code OOSE-10 en de tweede heeft de zelfde code als de DO en AB, OOSE2-10.

Tijdens het eerste deel van het proefsleuven onderzoek werd in werkput 3 van OOSE-10 een neolithisch graf aangetroffen.

Op het oostelijke deel van het terrein werden geen sporen aangetroffen die aanleiding gaven tot vervolg onderzoek, op de locatie OOSE2-10 werkputten 1 t/m 3 (fig).

Afb. 1. Overzicht putten

Het definitieve archeologische onderzoek bestond uit 6 verschillende werkputten, OOSE2-10 4 t/m 9, en de archeologische begeleiding uit 8 aanvullende werkputten, OOSE2-10 10 t/m 17. Tijdens het totale onderzoek zijn in totaal 1243 grondsporen, 430 aardewerk scherven, 44 vuurstenen artefacten en een La Tène armband gevonden uit verschillende perioden.

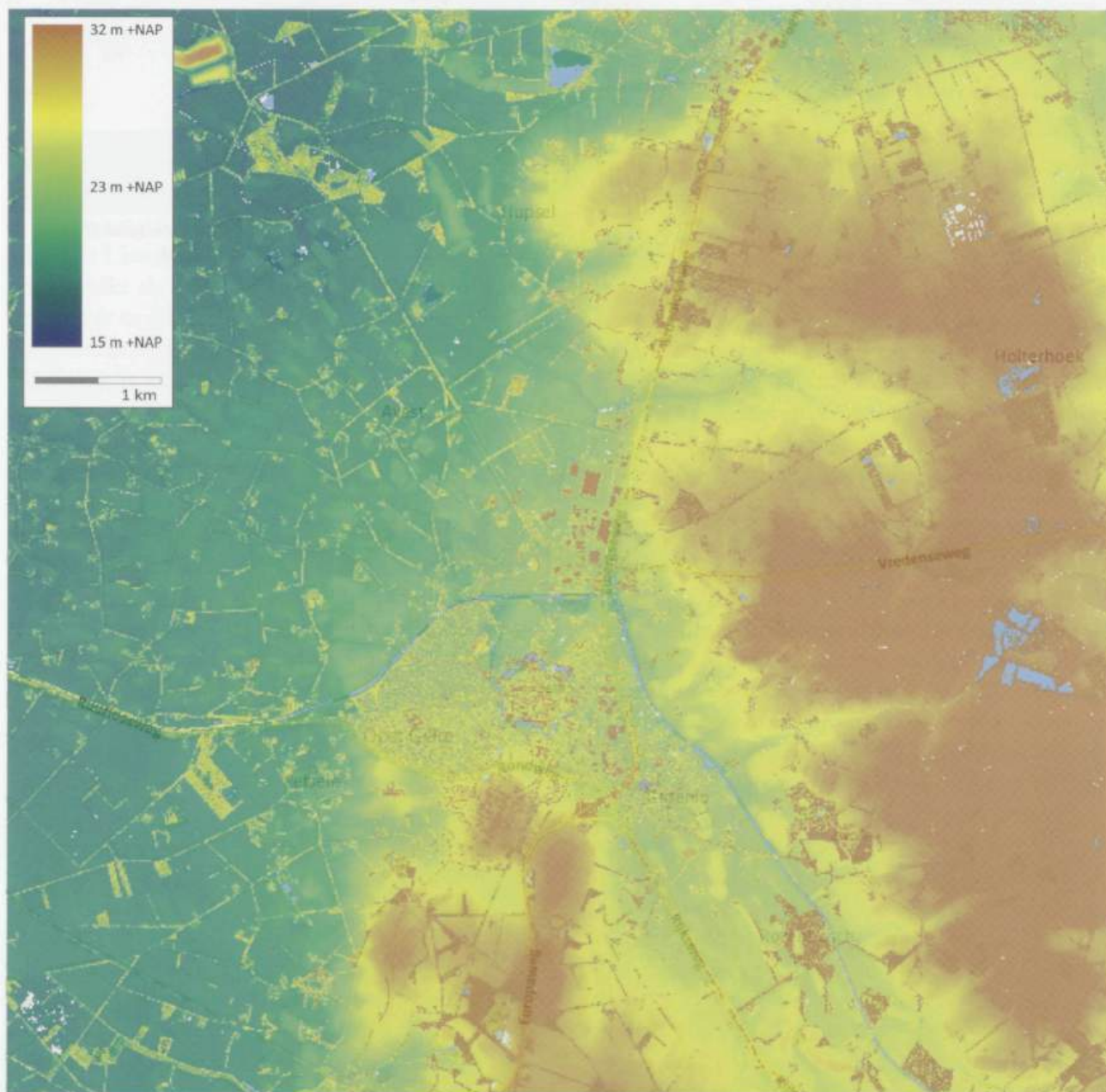
Bij het aanleggen van zowel de proefsleuven als de werkputten is, met uitzondering van de waterputten en hutkommen, telkens maar 1 vlak aangelegd. Het aanleggen van een vlak gebeurt door de bovenliggende laag later opgebrachte grond, dit kan door mensenhanden zijn opgebracht of door een natuur-

lijk verschijnsel (denk hierbij bijvoorbeeld aan plagenbemesting of een overstroming), of verstoorde grond (denk hierbij bijvoorbeeld aan ploegen) af te graven waardoor de archeologische sporen zichtbaar worden.

Dit houdt dus in dat alleen sporen zichtbaar zijn die de bodem hebben aangetast, van bijna alles wat boven de grond gebeurd is, zijn geen sporen terug te vinden.

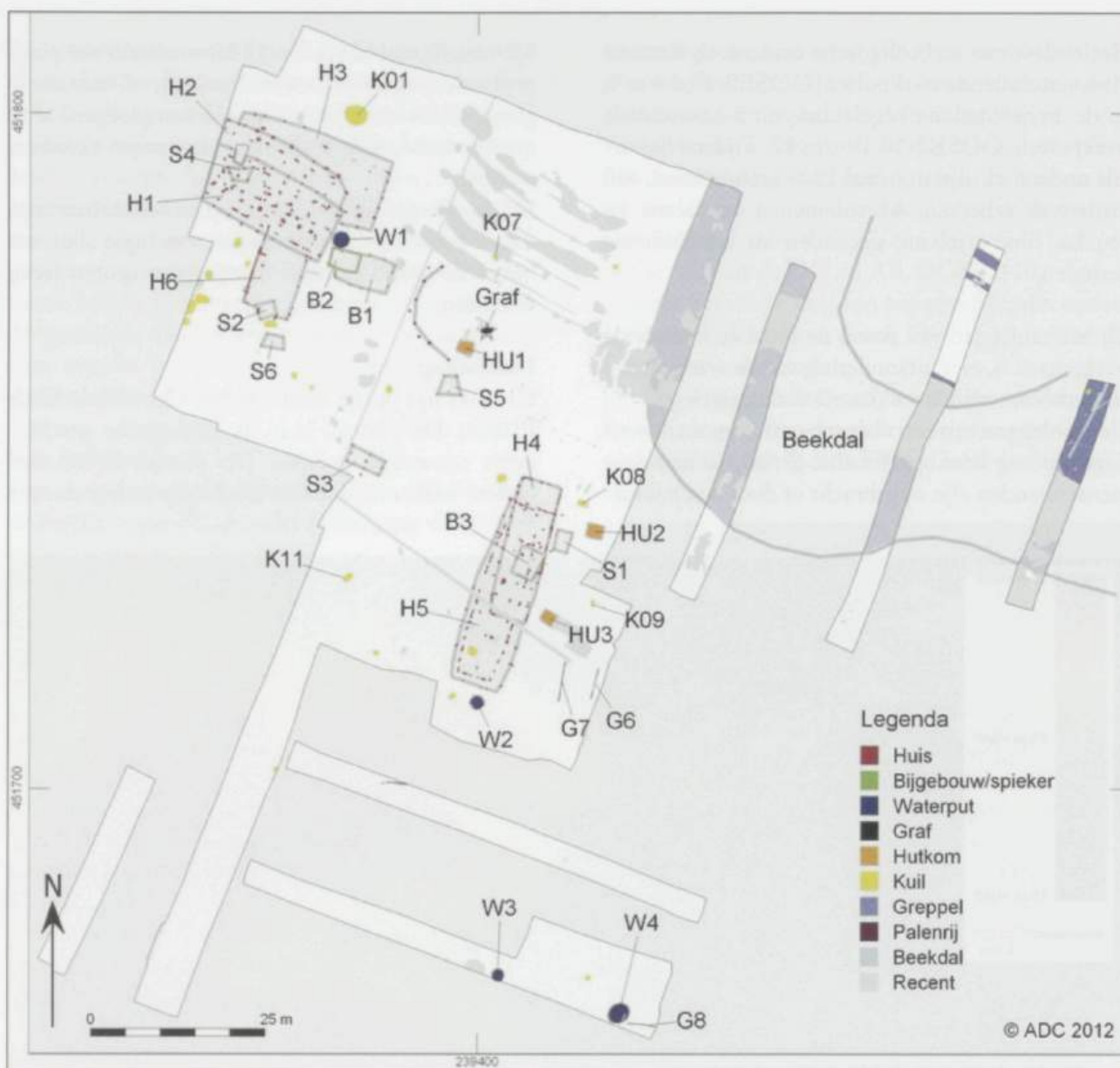
Landschap

Groenlo ligt op de rand van het Oost Nederlands Plateau. Dit plateau is in de geologische geschiedenis nauwelijks gedaald. Dit plateau is van veel oudere herkomst dan het landschap in het westen.

Afb 2. Actueel hoogte bestand Nederland, hoogte kaart van Groenlo en omgeving

Afb 3. Kaart van de opgraving De Woerd met alle aangetroffen sporen

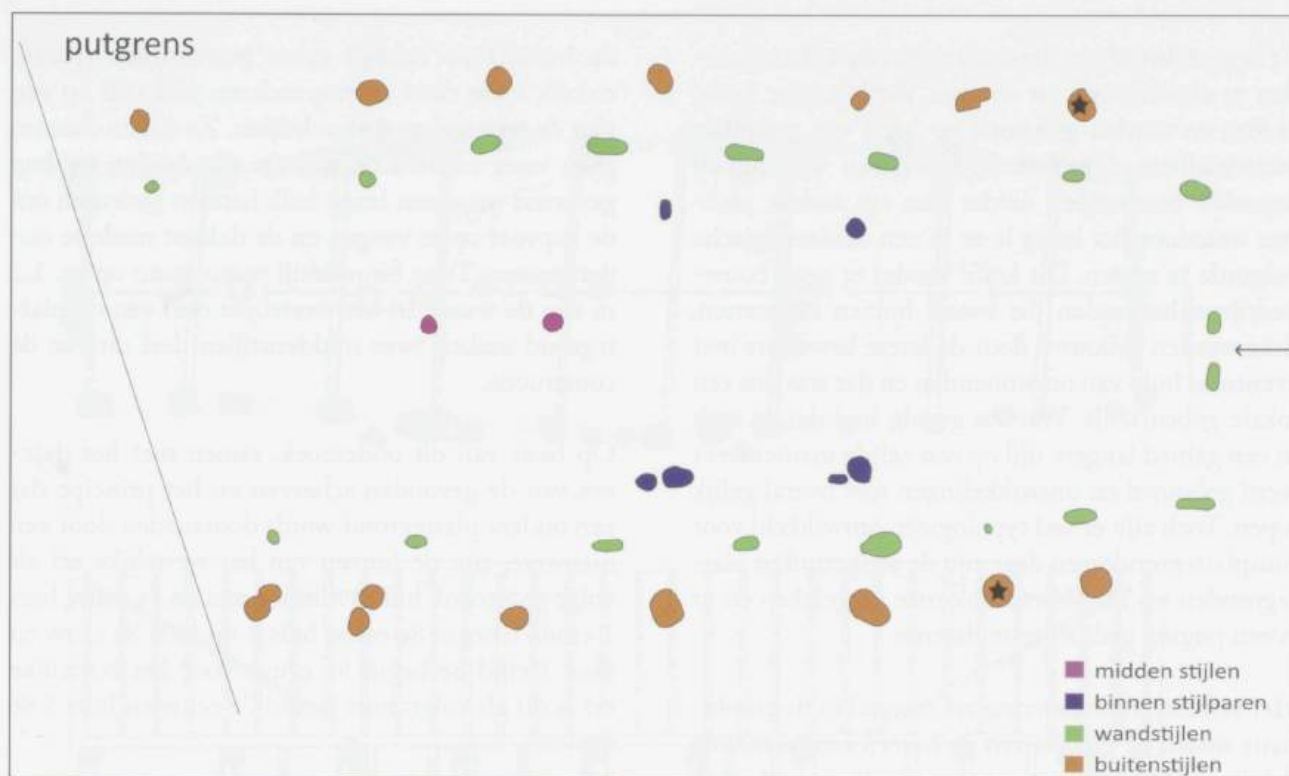
Het is ontstaan in het Mioceen 23-5,3 miljoen jaar geleden toen lag hier een rustige binnenzee, de sedimenten uit deze periode worden gewonnen in de steengroeve te Winterswijk. Ten westen van dit plateau ligt het Noordzeebekken dat juist sterk is gedaald en waarin door het landijs diepe dalen zijn uitgesleten die vervolgens weer gedeeltelijk zijn opgevuld met sedimenten van smeltwater en rivieren. Op de rand van dit plateau, ten oosten en zuiden van Groenlo, bevindt zich een grondmorene dit is een afzetting die is ontstaan in de één na laatste ijstijd, het Saalien 250.000 – 130.000 jaar geleden. Het is een pakket van keileem en is in het landschap te herkennen als een hoogte, denk hierbij aan de bult tussen Groenlo en Lievelede (zie afb. 2). Door erosie van smeltwater ontstonden op de hoogtes geulen en dalen met aan de randen van het plateau waaiers

van sedimenten die vervolgens weer werden afgedekt door windafzettingen (dekzand). De bodem van het plangebied bestaat uit dergelijke dekzanden met daaronder smeltwaterafzettingen.

De loop van de Slinge is door mensenhanden sinds de Middeleeuwen behoorlijk beïnvloed.

De verwachting was dat de beekdalafzettingen in het plangebied afkomstig zouden zijn van de noordelijke loop van de Slinge, ontstaan in de Nieuwe tijd. Uit pollenonderzoek bleek echter dat de oudste veenlagen al uit de Late IJzertijd komen. Dit wijst erop dat de Slinge zijn loop ook op natuurlijke wijze heeft verlegd aangezien hij op de eerste kaarten een stuk zuidelijker door Groenlo stroomt. Om later door mensenhanden opnieuw naar het noorden te worden verlegd.

Afb. 4. Plattegrond van Huis 2, met verschillende bouwelementen

Vanaf de Late Middeleeuwen wordt het gebied volop gebruikt als akkerland, door jarenlange bemesting wordt er geleidelijk een pakket humeuze grond op gebracht, ook wel esdek of plaggendek geheten. Plaatselijk is van dit esdek nog 30 tot 10 cm aanwezig.

Huisplattegronden

Tijdens de opgraving zijn in totaal 6 huisplattegronden gevonden. Huisplattegronden zijn te herkennen doordat de houten palen, waar de huizen in deze tijd van werden gebouwd, sporen hebben achter gelaten

Afb. 5. Coupes van sporen in huisplattegrond 2. Op afb. 4 hierboven aangegeven met een ster.

in de grond. Niet alleen de palen zelf maar vooral ook de gaten die zijn gegraven om ze in te zetten. Deze verkleuringen, zoals ze in het vlak te herkennen zijn, geven door middel van hun grootte, in omvang en diepte, een beeld over wat voor paal erin heeft gestaan. Een grote zware dakdragende paal zal immers een groter en dieper gat hebben dan een paal bedoeld voor de wand. Dit wetende kunnen we met hulp van de vorm en doorsneden van de sporen, dit laatste heet in de archeologie een coup, bepalen hoe de woning bouwkundig in elkaar zit.

De 6 huisplattegronden gevonden op De Woerd behoren tot 2 erven die meerdere keren op dezelfde plaats zijn herbouwd. Bij het noordoostelijke erf zijn drie fases te onderscheiden en bij het zuidoostelijke erf twee.

Er is geprobeerd om deze verschillende plattegronden te classificeren en dateren, dit is echter lastig omdat ze werden gebouwd op basis van regionale bouwtradities. Op sommige plaatsen verschijnen bepaalde bouwstijlen eerder dan op andere plekken waardoor het lastig is ze in een chronologische volgorde te zetten. Dit komt omdat er geen bouwbedrijven bestonden die overal huizen neerzetten, deze werden gebouwd door de latere bewoners met eventueel hulp van omwonenden en dat was dus een lokale gebeurtenis. Wat tot gevolg had dat er vaak in een gebied langere tijd op een zelfde manier weer werd gebouwd en ontwikkelingen niet overal gelijk lopen. Toch zijn er wel typologieën ontwikkeld voor huisplattegronden en daar zijn de aangetroffen plattegronden op De Woerd ook mee vergeleken en er is een poging gedaan ze te dateren.

Het verschil in de datering zit meestal in de combinatie tussen de grootte van de huizen samen met de dakdragende constructie, soms wordt er aardewerk gevonden dat helpt de huizen te dateren. Wordt het dak gedragen door grote staanders midden onder de nok (middenstijlen), dan krijg je een 2 beukig huis en als er 2 staanders tegen over elkaar (binnen stijlparen) staan dan krijg je zelfs een 3 beukig huis. De dakconstructie kan ook nog worden gedragen door de wandstijlen of door staanders die direct aan de buitenkant tegen de wand aan staan (buitenstijlen). Er is daarnaast ook nog variatie in de constructie waarin of de wandstijlen door de buitenstijlen geschoord worden of dat dit twee losse elementen zijn. Huis 2 heeft een gecombineerde dakdragende constructie. De grootste daklast wordt gedragen door de wandstijlen (rode cirkel), de twee binnenstijlpalen (groene cirkel) en twee middenstijlen (blauwe cirkel). De wandstijlen zijn herkenbaar aan de grotendeels langgerekte kuilen die in de lengterichting van het huis zijn gegraven. De wandstijlen in de beide lange wanden liggen precies tegenover elkaar. De traveeën tussen de wandstijlen zijn tussen 2 en 2,6 m breed. Aan

de buitenzijde erlangs staan buitenstijlen (paarse cirkel), maar deze corresponderen niet één op één met de naastgelegen wandstijlen. Ze zullen daarom geen vaste constructie met de wandstijlen hebben gevormd maar een lange balk hebben gedragen om de kapvoet op te vangen en de daklast mede te ondersteunen. Twee binnenstijl paren staan op ca. 1,2 m van de wand. In het westelijke deel van de plattegrond maken twee middenstijlen deel uit van de constructie.

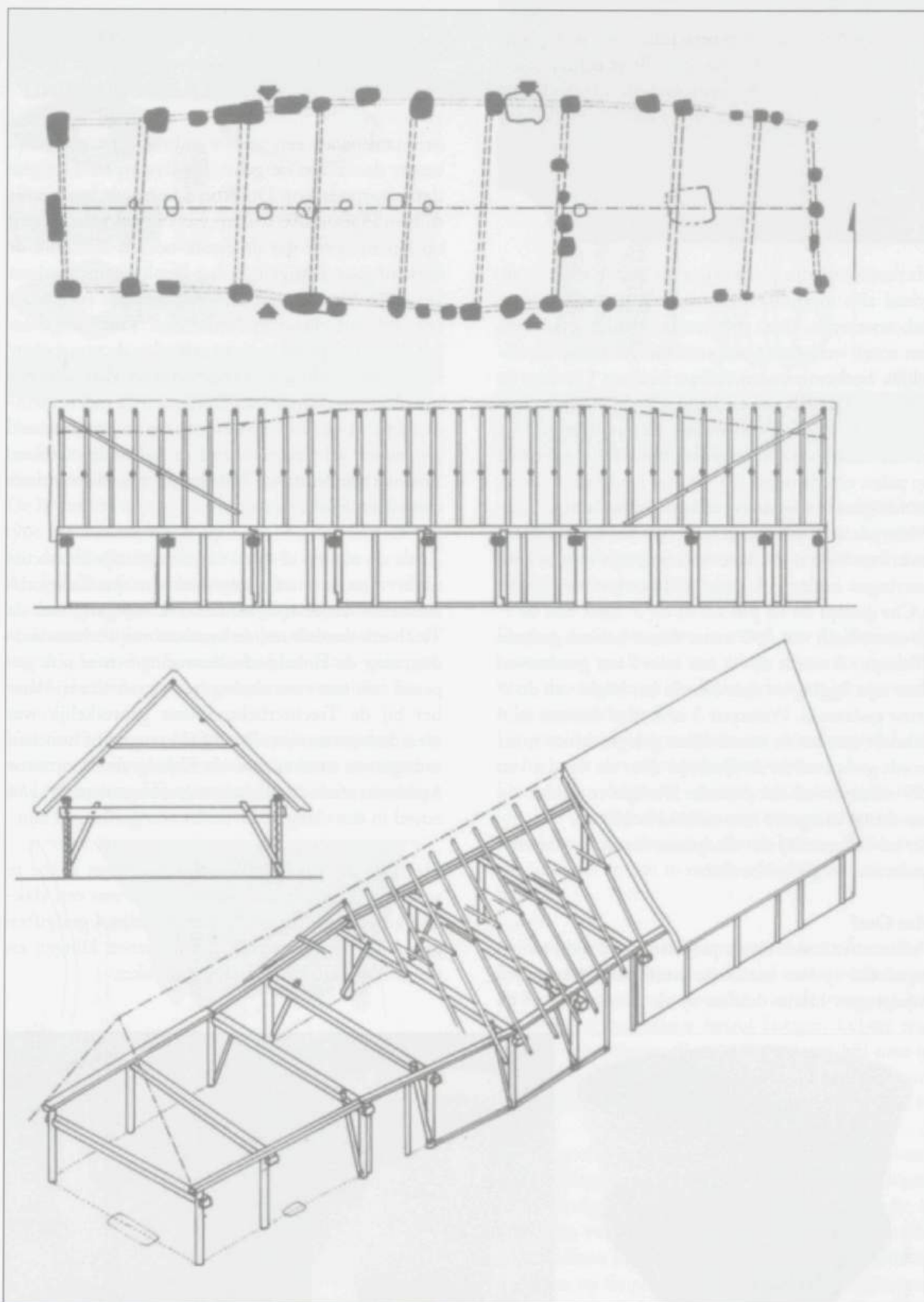
Op basis van dit onderzoek, samen met het dateren van de gevonden scherven en het principe dat een oudere plattegrond wordt doorsneden door een nieuwere, zijn de huizen van het westelijke erf als volgt gedateerd: huis 6 midden van de 7e eeuw, huis 1 eind 7e begin 8e eeuw, huis 2 midden 8e eeuw en huis 3 eind 8e begin 9e eeuw. Voor het oostelijke erf is dit als volgt: huis 4 eind 7e eeuw en huis 5 8e eeuw.

Naast de huisplattegronden zijn er nog een aantal structuren gevonden die worden getypeerd als bijgebouwen, hutkommen, spiekers en waterputten. De drie bijgebouwen worden als volgt relatief gedateerd: doordat bijgebouw 1 bijgebouw 2 oversnijdt is 2 ouder dan 1. En door de ligging van bijgebouw 2 bij waterput 1 kan deze pas gebouwd zijn nadat de waterput buiten gebruik raakte. Bijgebouw 3 kan door de vondst van een stukje La Tène glas in de Late IJzertijd worden gedateerd, maar door de ligging bij de huizen 4 en 5 lijkt dit niet waarschijnlijk, maar het is ook niet onmogelijk.

Afb. 6. Sporen in het opgravingsvlak, op de voorgrond bijgebouw 1 in het vlak te herkennen als rechthoek, met daarnaast waterput 1 te herkennen als donkere cirkel en op de achtergrond de paalsporen van huis 1

Afb. 8. Bouwkundige reconstructie zoals een huis er uit had kunnen zien
 (bron: Huijts, blz. 170)

Afb. 9. Reconstructie van een vroegmiddeleeuwse boerderij in Amersfoort
(bron: R.J. Stover, erfgoedfoto.nl)

Hutkommen zijn gebouwtjes die gedeeltelijk in de grond zijn ingegraven met daarop een eenvoudige dakconstructie. Deze gebouwtjes worden gezien als een soort werkplaats en geassocieerd met ambachtelijke werkzaamheden. Alleen hutkom 1 is door de vondst van aardewerk te dateren in de 6^e eeuw.

Er zijn 6 spiekers gevonden, van prehistorie tot middeleeuwen was een spieker een schuur gebouwd op palen om de oogst die van het land kwam droog en veilig voor ongedierte te kunnen opslaan.

Waterput 1 wordt toe geschreven aan het westelijke erf en balken uit deze waterput zijn met behulp jaarringen onderzoek gedateerd het hout is ca. 655 n.Chr gekapt en de put zal in de 2^e helft van de 7^e en eerste helft van de 8^e eeuw dienst hebben gedaan. Waterput 2 wordt direct aan huis 5 toe geschreven door zijn ligging en daardoor in het begin van de 8^e eeuw gedateerd. Waterput 3 is niet te dateren en 4 behoort niet tot de noordelijker gelegen erven maar wordt gedateerd in de IJzertijd door de vondst van 177 scherven uit die periode. Dit lijkt te duiden op een dump van grote hoeveelheid huisraad.

En zal behoren bij een vindplaats die zich buiten het onderzochte gebied bevind.

Het Graf

Volkeren/culturen uit de prehistorische tijd worden ingedeeld op hun materiële artefacten. Belangrijke wijzigingen hierin duiden op de komst van of de

overname door een andere cultuur. Dit gaat vaak verder dan alleen de gebruiksvoorwerpen. Het graf dat is gevonden op De Woerd komt uit het Neolithicum (5300-2000 v.Chr.), het Neolithicum begint op het moment dat de eerste boeren zich in Nederland gaan vestigen. In het Neolithicum vestigen verschillende culturen zich naast elkaar en opeenvolgend aan elkaar in Nederland. Vanaf ongeveer 3400 v.Chr. zijn dit in onze gebieden de touwbeker/stijldhamers culturen, vernoemd naar vaak voorkomende natuurstenen hamerbijlen en de met touw indrukken gemaakte versieringen op hun aardewerk. Dit waren achtereenvolgend de volgende culturen; Trechterbekercultuur, Enkelgraf/ Standvoetbekercultuur en Klokbekercultuur.

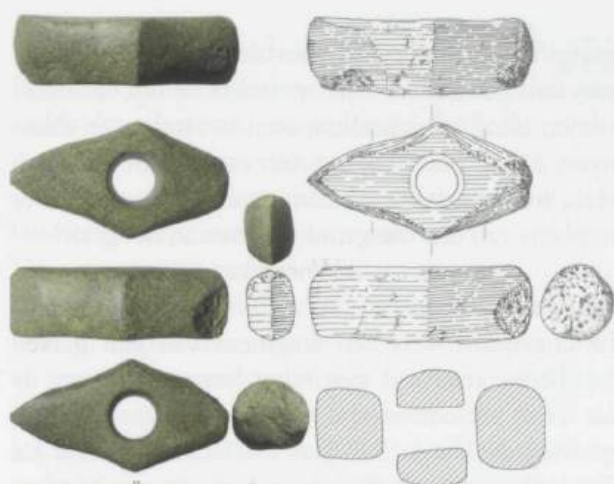
Zoals de namen al doen vermoeden zijn deze culturen vernoemt naar de voor hen specifiek kenmerkende aardewerkvormen. De overgang van de Trechterbekercultuur, de bouwers van de hunebedden, naar de Enkelgrafcultuur ging echter ook gepaard met een verandering in de grafcultuur. Waar het bij de Trechterbekercultuur gebruikelijk was meerdere personen collectief in een graf of hunebed te begraven werd er door de Enkelgrafcultuur maar 1 persoon afzonderlijk in een graf begraven. Dit kon zowel in een vlakgraf als onder een grafheuvel zijn.

Het graf dat op De Woerd is gevonden is toe te schrijven aan de Enkelgrafcultuur en was een vlakgraf zonder grafheuvel. In het graf zijn 4 grafgiften gevonden, een hamerbijl, 2 vuurstenen klingen en een incomplete Enkelgrafcultuurbeker.

Afb. 10. Trechterbeker, Standvoetbeker en Klokbeker

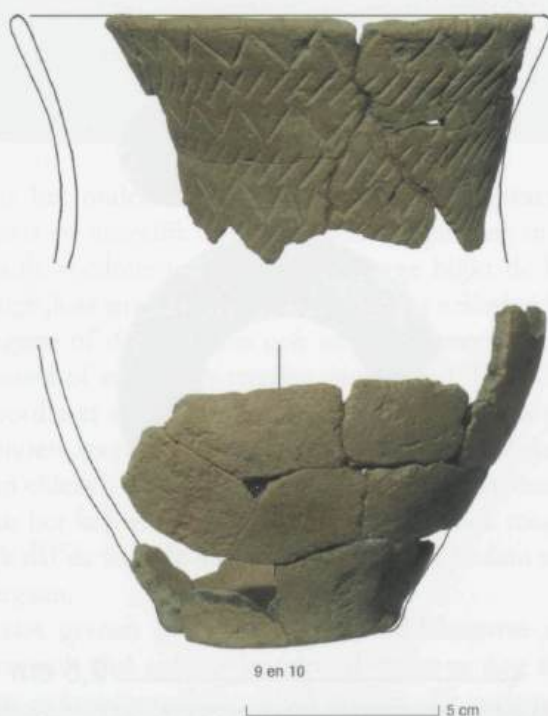

Afb. 11. Hamerbijl van diabaas

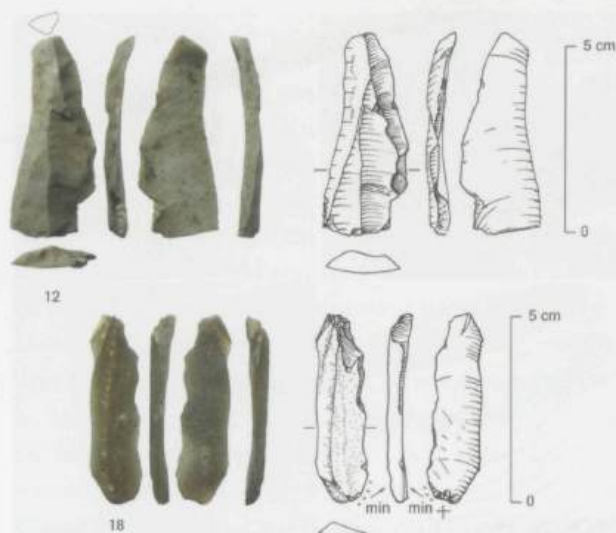
De hamerbijl die is gevonden is 11,8 cm lang en heeft een cilindrische doorboring van 2,6 cm. Door dit oog zal de steel van de hamerbijl hebben gezeten. De hamerbijl weegt ca. 360 gram en behoort tot het type Jutse hamerbijlen op basis van de vorm en het feit dat hij niet is geslepen.

Als grondstof is diabaas gebruikt dit is een vulkanisch stollingsgesteente dat erg lijkt op basalt en uit onderzoek blijkt dat de gebruikte diabaasvariant afkomstig is uit het Sauerland of het Harz-gebergte, waarbij het Sauerland de meest aannemelijke is.

Van de vuurstenen klingen die zijn gevonden is de nummer 18 als compleet te beschouwen en nummer 12 is gebroken. De afmetingen van de eerste kling

Afb. 13. Enkelgraf beker met zigzag versiering

Afb. 12. Twee vuurstenen klingen gevonden als grafgift op De Woerd

zijn 5,1 cm lang, 1,4 cm breed en 0,6 cm dik. Deze kling is gemaakt van glasachtig vuursteen, nummer 18 van vuilwitte, niet-transparante vuursteen met daarin vele imperfecties.

De pot die is gevonden is zowel aan de binnen als buitenkant geelbruin van kleur met een donkere kern, dit duidt erop dat hij is gebakken in zuurstofrijke omstandigheden.

De gemiddelde dikte van de wand bedraagt 0,5 cm en hij heeft een afgeronde standvoet.

De hals van de pot is versierd met horizontaal omlopende groeflijnen, dit is een zigzag motief afgewisseld met naar rechts hellende lijnen. Door deze versiering is de pot in te delen bij het type Zigzag-bekers.

In het graf zijn geen sporen gevonden van menselijke resten, deze zijn door de tijd totaal verdwenen. Dit maakt het beantwoorden van de vraag of het een man of een vrouw betrof lastiger. Echter was het gebruikelijk om alleen een man een bijl mee te geven, daardoor is het aannemelijk dat het een mannelijk graf betreft maar dit is niet met zekerheid te zeggen.

De vraag of de grafgiften speciaal gemaakt zijn voor de begrafenis van de dode en wat de beker bevatte zijn als volgt te beantwoorden. De hamerbijl die is gevonden vertoont zware sporen van gebruik. Hij is niet alleen bijgeslepen maar ook zijn er beschadigingen op de achterkant zichtbaar. De bijl is wel bijgeslepen voordat hij als grafgift ging dienen en daardoor zijn er geen gebruikssporen zichtbaar.

Van de twee vuurstenen klingen vertoont de ene wel gebruikssporen en de andere niet. Er is alleen

Aardewerk is uitermate geschikt om te gebruiken voor dateringen. Dit komt omdat aardewerk veel voorkomt op archeologische opgravingen. Het is een van de grootste vondstcategorieën, doordat aardewerk slecht verweerd in de bodem vergaat het bijna niet. Aardewerk verandert in de loop van de tijd sterk door ontwikkeling van de technologie, mode in vormen en versieringen. Doordat hier een goed zichtbare chronologie in zit is er veel bekend over welk aardewerk in welke periode werd gebruikt. De techniek van het versieren wordt steeds ingewikkelder, bij het gevonden aardewerk uit de prehistorie en vroege middeleeuwen werden echter eenvoudige technieken zoals die van hierboven gebruikt.

niet meer te achterhalen waar voor nummer 18 is gebruikt.

In de beker werd na analyse geen inhoud aangetroffen, dit kan betekenen dat de beker leeg in het graf is geplaatst of dat hetgene dat er in zat in de loop van de tijd volledig vergaan is en geen sporen heeft achter gelaten. Aan de buitenkant van de pot zijn geen sporen te vinden dat de pot, voordat deze in het graf werd geplaatst, dienst deed als zijnde kookpot.

Het graf kan aan de hand van de vondsten worden gedateerd tussen 2650 en 2400 v. Chr. De grootte van het spoor en de hoeveelheid en aard van de giften, met name de bijl, wijzen op de begrafening van een volwassen man, waarschijnlijk in hurkhouding op zijn rechterzij met zijn gezicht naar het zuiden. Deze positie is de algemene norm bij begravingen voor mannen uit de Enkelgrafcultuur. Daarnaast wijzen de sporen er ook op dat de man een belangrijke sociale positie zou kunnen hebben gehad in zijn leven. Dit is niet met zekerheid te zeggen omdat voor personen met een hogere sociale status de

grafgiften vaak speciaal voor de begrafenis werden vervaardigd. Echter zijn op zowel de bijl als vuurstenen kling 18 gebruikssporen te vinden, en daarnaast zijn de hier aangetroffen vuurstenen klein van stuk, wellicht dat er daarom voor is gekozen om er in plaats van één twee mee te geven in het graf.

La Tène Armband

In bijgebouw 4 is een fragment van een glazen La Tène- armband gevonden, vernoemd naar de La Tène periode waarin ze werden geproduceerd, grofweg de laatste 250 jaar v. Chr.. De meeste La Tène-glasvondsten die zijn gedaan zijn armbanden, er worden echter ook ringen, kralen en tot hangers verbogen armbanden gevonden.

Het fragment dat op De Woerd is gevonden is zo'n tot hanger verbogen armband. Het is kobaltblauw van kleur versierd met een gele zigzagdraad en 1 ribbig, hierdoor wordt het gedateerd tussen 125 - 15 jaar v. Chr.

De armband zal vermoedelijk vanuit Midden- of Zuid-Nederland in Groenlo terecht zijn gekomen. Het werd vaak als sierraad gedragen door vrouwen. Het fragment is gevonden in bijgebouw 3 dat wordt oversneden door de huizen 4 en 5 waardoor het een oudere datering zou krijgen dan deze huizen en door de vondst zelfs in de Late IJzertijd. Echter lijkt de vorm van het gebouw wel dezelfde tijd als de huizen te weerspiegelen en kan het zo zijn dat het fragment in een secundaire context is gevonden. Doordat er geen andere vondsten bij bijgebouw 3 zijn gevonden is hier geen uitsluitsel over te geven.

173

2,5 cm

Afb. 15. Tot hanger verbogen La Tène- armband gevonden op De Woerd

Archeobotanisch onderzoek

Botanische overblijfselen zoals zaden en delen van zaden (macroresten) en stuifmeel (pollen) gevonden in archeologische sporen kunnen inzicht geven op vragen over de voedselvoorziening, het culturele landschap en de natuurlijke omgeving.

De macroresten geven inzicht in de samenstelling van de lokale vegetatie in en om het huidige plangebied, omdat deze botanische resten relatief groot en zwaar zijn waardoor ze zich niet ver verspreiden. Pollen daarentegen geven een beeld van zowel de lokale als de regionale omgeving omdat deze klein en licht zijn en zich goed door de wind laten verspreiden.

Van de 10 monsters die zijn genomen voor macroresten analyse bleken er maar 3 geschikt (afb. 16). De geschikte monsters zijn genomen uit paalkuil met spoornummer 166, hutkom met spoornummer 167 en waterput met spoornummer 233. De inhoud van de monsters is gezeefd waarna het residu wat overblijft is bekeken onder de microscoop om gedetermineerd te worden (resultaten zie afb. 17).

Afb. 16. De monsterlocatie van 3 macrobotanische monsters (166 A, 167 B, 233 C) en pollenmonster (11)

Uit het onderzoek blijkt dat rogge, emmertarwe, gierst en mogelijk ook haver een rol speelden in de lokale voedselconomie, vooral rogge blijkt de belangrijkste graansoort. Het is niet met zekerheid te zeggen of deze granen ook terplekke werden verbouwd of van elders werden aangevoerd. Dit komt doordat er van geen van de granen dorsafval is gevonden, wat erop kan wijzen dat het geheel of deels van elders is aangevoerd aan gezien het graan dan al van het kaf was ontdaan. Het is echter ook mogelijk dat de fragiele kaf resten reeds in de bodem zijn vergaan.

Naast granen groeiden op de Middeleeuwse akkers ook veel akkeronkruiden, doordat er nog niet aan onkruidbestrijding werd gedaan, die ons meer kunnen vertellen over de bodemgesteldheid van de akkers. Op De Woerd zijn akkeronkruiden aan-

getroffen die een tweedeling laten zien in akkers. Enerzijds worden er veel onkruiden aangetroffen zoals schapenzuring (*Rumex acetosella*) die goed gedijen op voedselarme, droge tot ietwat vochtige, zure zandgronden. Anderzijds komen er onkruiden voor die juist duiden op zeer voedselrijke omstandigheden op akkers, met name melganzevoet (*Chenopodium album*) komt voor op of nabij mesthopen en kan daarmee duiden op bemesting van akkers en/of moestuinen. Dit laat zien dat een deel van de akkers op droge, relatief voedselarme gronden te vinden was. Een ander deel van de akkers was zeer voedselrijk en waarschijnlijk bemest.

Naast granen zijn er ook nog zaden van de rode bes en zwarte mosterdzaad aangetroffen. De bessen zijn waarschijnlijk in de omgeving verzameld en gebruikt voor consumptie. Het mosterdzaad kan voor meerdere doeleinden zijn gebruikt namelijk om saus van te maken maar ook als medicijn tegen kortademigheid, tandpijn, opgezette keel, epilepsie, doofheid, menstruatieproblemen, schurft en blauwe plekken.

Voor de pollenanalyse is een monster genomen uit de basis van een veenlaag die is aangetroffen is spoor 11 onderin een beekdalafzetting. In de analyse (afb. 18) is te zien dat er een hoge concentratie boompollen te zien zijn dit wijst er op dat in de omgeving een gemengd eikenbos aanwezig was met voornamelijk eik (*Quercus robur* type), hazelaar (*Corylus avellana*) en berk (*Betula pubescens* type). Daarnaast waren er op zandige, droge gronden naaldbossen aanwezig, bestaande uit dennen (*Pinus sylvestris*). In het lokale landschap lijkt els (*Alnus glutinosa* type) sterk te domineren, wat erop wijst dat in het lokale landschap elzenbroekbossen aanwezig waren. Deze elzenbroekbossen kwamen voor op natte, vaak lager gelegen plekken in het landschap, zoals bijvoorbeeld in beekdalen.

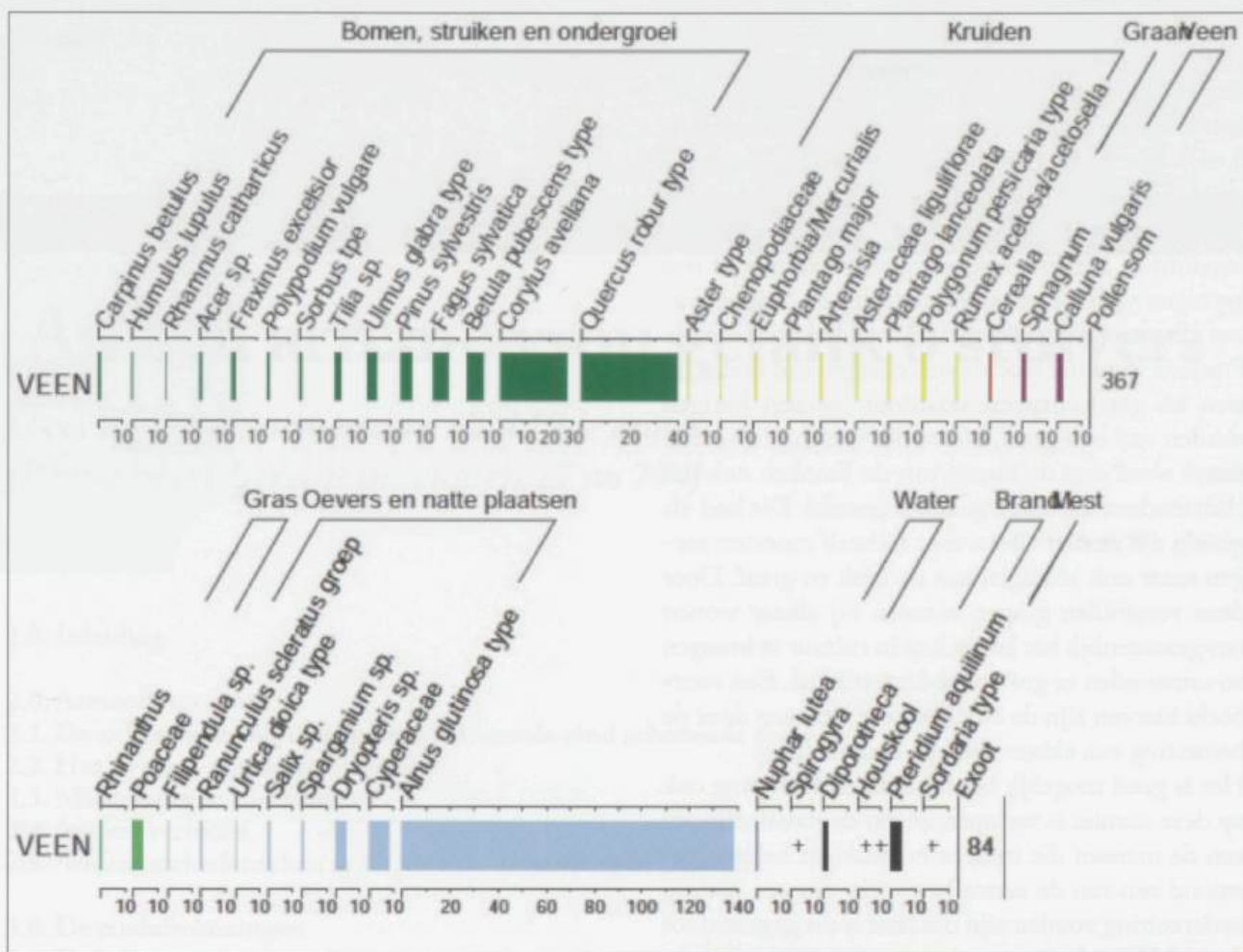
Het relatief geringe voorkomen van gras en graanpollen lijkt erop te wijzen dat er geen grote gras en akkerlanden in de omgeving aanwezig waren. Wat de synthese uit het macrobotanische onderzoek

Tabel 5.14 Resultaten macrobotanische analyse Groenlo. Dikgedrukte en normaalgedrukte cijfers geven hoeveelheden verkoolde, resp. onverkoolde botanische macroresten weer. *bd*=bloemdek, *exo*=exoskelet, *sc*=sclerotia, *car*=caryopsis, *v*=vrucht, *z*=zaad; -=niet voorkomend, +=aanwezig, +=duidelijk aanwezig, ++=in grote getale aanwezig.

			Vondstnummer			
			Type rest	166	167	223
Granen						
<i>Avena</i> sp.	Haver/oot	car	3			
cf. <i>Panicum</i> sp.	Pluimgierst	car				2
<i>Secale cereale</i>	Rogge	car	1	1		14
cf. <i>Secale cereale</i>	Rogge	car				1
<i>Triticum dicoccum</i>	Emmertarwe	car				3
cf. <i>Triticum dicoccum</i>	Emmertarwe	car				1
Cerealia indet.	Graan	car		3		6
Cerealia indet. fragment	Graan	car				
Akkers en moestuinen						
<i>Arnoseria minima</i>	Korensla	v		2		
<i>Atriplex patula/prostrata</i>	Uitstaande/spiesmelde	v		1		
<i>Chenopodium album</i>	Melganzenvoet	v	3	1		4
<i>Chenopodium</i> cf. <i>hybridum</i>	Esdoornganzenvoet	v	1			
<i>Chenopodium/Atriplex</i>	Ganzenvoet/Melde	v				1
<i>Euphorbia helioscopia</i>	Kroontjeskruid	v		1		
<i>Persicaria lapathifolia</i>	Beklierde duizendknoop	v	1	1/1		1
<i>Rumex acetosella</i>	Schapenzuring	v	26	14/11		
<i>Rumex acetosella</i>	Schapenzuring	bd	2			
<i>Spergula arvensis</i>	Gewone spurrie	z		4		
cf. <i>Spergula arvensis</i>	Gewone spurrie	z				
<i>Vicia hirsuta</i>	Ringelwikke	z				3
Fruit						
<i>Vaccinium vitis-idaea</i>	Rode bosbes	z	2	2		
Oliehoudende gewassen						
<i>Brassica</i> cf. <i>nigra</i>	Zwarte mosterd	z	1			
Heide						
<i>Calluna vulgaris</i>	Struikhei	knop				1
Grasland						
<i>Bromus</i> sp.	Dravik	car	1			
Poaceae	Grassenfamilie	car	1	1		
<i>Trifolium</i> cf. <i>arvense</i>	Hazenpootje	v	1			
Oevers						
<i>Carex</i> sp.	Zegge	v	1			
<i>Juncus bufonius</i>	Greppelrus	z				1
<i>Mentha aquatica/arvensis</i>	Water-/akkermunt	v				2
<i>Rumex</i> cf. <i>conglomeratus</i>	Kluwenzuring	v				1
Waterplanten						
<i>Ranunculus</i> subgen. <i>Batrachium</i>	Waterranonkel	v				1
Waterfauna						
Poriferae	Zoetwaterspons					+
Overige botanische resten						
Houtskool			+	++		++
Bloemknopje				1		
Overige niet-botanische resten						
<i>Cenococcum geophilum</i>	Bodemschimmel	sc	++	+		+
Insecten		exo	+-	+		+-
Vertebraten	Gewervelden	bot	+	+-		-

weer versterkt dat de gevonden granen wellicht van elders werden aangevoerd en niet in grote hoeveelheden lokaal werd verbouwd.

Besluit

Het plangebied De Woerd had op de verwachtingskaart voor archeologischwaarden een lage verwachting, hieruit blijkt dat modellen die op algemene basis worden gemaakt niet altijd de juiste weergave van de realiteit geven. Wanneer de gemeente niet had besloten om het gehele gebied in 1 keer te laten onderzoeken, omdat ze de kopers niet met deze extra kosten op wilden zadelen, maar de kopers afzonderlijk onderzoek voor hen perceel hadden laten doen waren nooit de zelfde resultaten uit de onderzoeken gekomen zoals nu. Voornamelijk omdat het totale overzicht verloren zou gaan en er niet 1 compleet rapport zou verschijnen maar elke keer met maar kleine beetje informatie.

Hoe bijzonder de opgraving is komt voornamelijk door de vondst van het graf uit het Neolithicum. Uit de gehele omgeving zijn slechts 6 andere vondsten uit deze periode bekend. Van deze 6 vondsten zijn er slechts 2 opgegraven in een context de andere 4 zijn gedaan als losse vondst. Het betreft hier een grafheuvel in Silvolde waar ook een stenen hamerbijl en

Afb. 18. Resultaat van de pollenanalyse

versierde beker werd gevonden, de andere locatie is een meerperiodengrafheuvel (grafheuvel met bijzettingen uit verschillende periodes) in Almen waar één van de bijzettingen tot de Enkelgrafcultuur behoort. In Mallem, Aalten, Winterswijk-de Pas en Eibergen-Zwilbroek zijn bekers gevonden die toebehoren aan de Enkelgrafcultuur maar waarbij geen onderzoek is gedaan, zo genoemde losse vondsten.

De meest tot de verbeelding sprekende archeologische sporen zijn die van de vroegmiddeleeuwse nederzetting met huizen, bijgebouwen en waterputten. Dit zijn overblijfselen van verschillende generaties mensen die ruim 150 jaar op deze locatie hebben gewoond. Door datering van waterput 1 is begin van de nederzetting te dateren in het midden/einde van de 7^e eeuw. Tijdens deze periode in de Vroege Middeleeuwen werd de Achterhoek en andere delen van Oost-Nederland en Duitsland bewoond door Saksische stammen. De verschillende boerderijen en bijgebouwen zijn voornamelijk relatief gedateerd op basis van oversnijdingen van de grondsporen en bouwstijlen omdat er geen dateerbare materialen in de sporen zijn gevonden.

Het einde van de nederzetting past in een trend die rond deze periode in heel Oost-Nederland voor komt. Kleine nederzettingen bestaande uit soms 1, 2 of 3 boerderijen verdwijnen langzaam. Na lange strijd zijn de Saksische stammen verslagen door de Franken waardoor de Saksische gebieden worden ingelijfd in het Frankische rijk, dit had nog al wat gevolgen voor de gewone mens: bij de Saksen waren alle mensen gelijk in rang met de komst van de Franken werd het feodale stelsel ingevoerd met gouden en graafschappen waardoor mensen horigen werden van een graaf. Naast het verschil in sociale status werd met de komst van de Franken ook het christendom als enige geloof ingesteld. Dit had als gevolg dat ze niet alleen voor zichzelf moesten zorgen maar ook afdragen aan de kerk en graaf. Door deze verschillen gingen mensen bij elkaar wonen om gezamenlijk het landschap in cultuur te brengen zo ontstonden er grotere nederzettingen. Een voorbeeld hiervan zijn de esdekken die ontstaan door de bemesting van akkers rond de nederzetting.

Het is goed mogelijk het bij deze nederzetting ook op deze manier is verlopen en dat de nakomelingen van de mensen die in deze boerderijen hebben gewoond een van de eerste bewoners van een nieuwe nederzetting zouden zijn die later is uit gegroeid tot de stad Groenlo.

Het bovenstaande is een samenvatting door Bart Overkamp vervaardigd van het 150 bl. omvattende archeologische rapport getiteld: Archeologie op De Woerd van de hand van S.W. Williams-Kodde. Dit rapport samen met andere rapporten over Groenlo is te vinden op <http://ovg.nu/archeologische-rapporten>

[Faint, illegible text, likely bleed-through from the reverse side of the page.]

22 feberwaen	u woensd		
25 feberwaen	Sint. Matthe: dito		4-15
26 feberwaen	Sondages dito		1-4
29 feberwaen	Woensdag dito		33-9
4 maart	de Collecte aen de kerke		1-4
7 maart	Woensdag dito		5-4
11 maart	Sondages dito		2-4
14 maart	Woensdag Lants Bied. dag dito		4-10

'An een arreme vrou gelank 6 stuivers'

Over de Grolse armenzorg eind 18de eeuw
(Rijksarchief Utrecht inventaris 17 no 294)

door: Nic Adema

1.0. Inleiding

2.0. Armoede en steun

- 2.1. De r.-k. armenzorg in de parochie Groenlo eind achttiende eeuw
- 2.2. Het 'verhaal' van de 'Ruitersvrouw'
- 2.3. Mantelzorg in Lintvelde
- 2.4. Andere verhalen
- 2.5. Andere archiefstukken m.b.t. de r.-k. armenzorg in Groenlo

3.0. De eindafrekeningen

- 3.1. De inkomsten
- 3.2. Uitgaven: vaste wekelijkse uitkeringen aan armen
- 3.3. Uitgaven: extra en incidentele uitgaven aan armen
- 3.4. Uitgaven: kwartaaluitkeringen aan armen

4.0. De verantwoording van de afrekeningen

- 4.1. Wie werd er provisor?

5.0. Overledenen

- 5.1. Een begrafenis

6.0. Taal en dialect

- 6.1. Spelling en taalgebruik
- 6.2. Persoonsbenoeming
- 6.3. Bezitsaanduiding
- 6.4. Voltooid deelwoord
- 6.5. Samenstelling van werkwoord en zelfstandig naamwoord
- 6.6. Losse woorden

7.0. Hoe zijn de posten in te zien?

- 7.1. Enige algemene (naamloze) posten
- 7.2. Posten die niet in alfabetische lijsten zijn verwerkt
- 7.3. De namen in de afrekeningen
- 7.4. Declaraties van de winkeliers Velders en Batenborg
- 7.5. Verklaring van pastoor Borchert aan de Maire in 1807 en 1811
- 7.6. Ordening in de alfabetische lijsten
- 7.7. Verkorte lijst van namen of benoemingen voorkomende in de armenadministratie

- 8.0. Wat is er te vinden op de site van de Oudheidkundige Vereniging Groenlo?

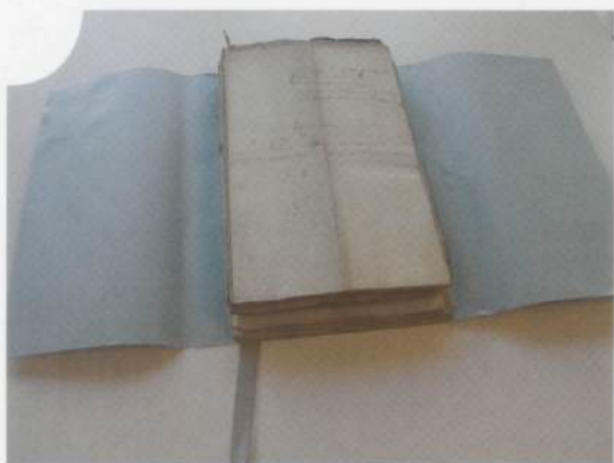

1.0. Inleiding

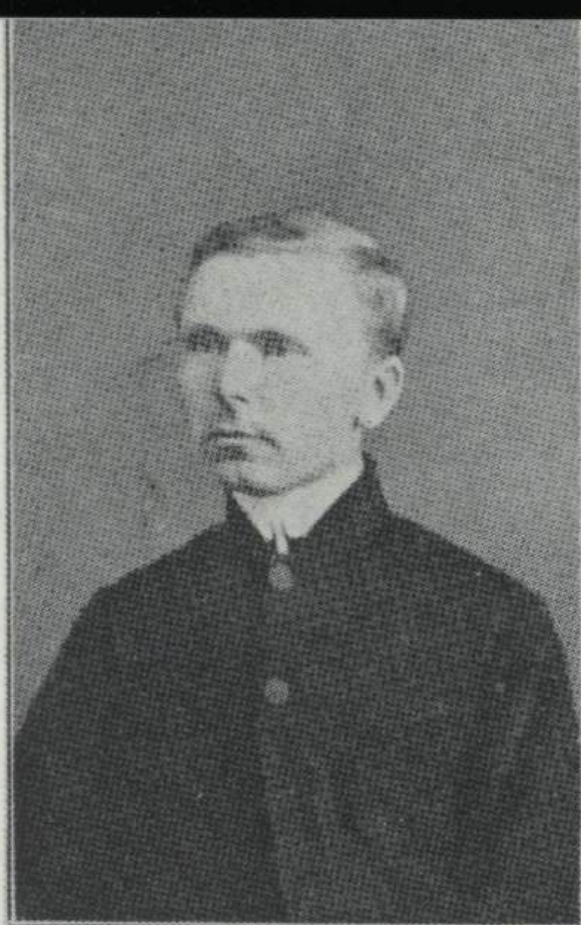
Over de katholieke armenzorg in Groenlo in het eind van de 18e eeuw en de Franse tijd is in het Rijksarchief Utrecht (R.A.U.) tamelijk veel bewaard gebleven. Met name map no 294 van inventaris 17, de collectie Rijssenburg, is interessant. In die collectie ligt materiaal, dat verzameld en geschreven is door pastoor J.H. Hofman (1837-1910). Hofman was afkomstig uit Beltrum. Hij raadpleegde veel archieven en vroeg daar stukken uit op, die hij in veel gevallen niet terugstuurde. Dat kan ook het geval geweest zijn met een aantal nummers die betrekking hebben op de verzorging van de armen in het kerspel Groenlo.

In map 294 ligt informatie over eenvoudige Grolse personen en gezinnen en de armoede vlak voor de Franse Tijd. Al lezend en bladerend in de enorme hoeveelheid gegevens werd ik steeds nieuwsgieriger, maar wat moest ik met zoveel cijfers en gegevens, hoe kon ik daar zinvolle en samenhangende informatie uit halen? Die chaos was voor mij een reden om dit materiaal wat toegankelijker te maken. Ik kon er helaas beslist niet op een wetenschappelijk wijze mee aan de gang, want ik ben hier hoogstens een geïnteresseerde amateur. Ik heb echter wel geprobeerd uit de losse posten van die boekhouding, want dat is het in feite, een duidelijker beeld op te roepen, zodat de vele bedragen, opmerkingen en andere gegevens toegankelijker zouden worden voor mijzelf en andere geïnteresseerde lezers.

Ik ben dus begonnen de gegevens van de boekhouding gewoon over te typen en de posten en boekingen chronologisch en alfabetisch onder de namen van de behoeftige personen die in de post genoemd

De stapel rekeningen die uit het Grolse kerkarchief in Utrecht bewaard worden onder inventaris 17 no 294.

Pastoor J.H. Hofman R.A.U. Collectie Rijsenburg, inv. nr. 662 Fotodienst R.A.U.

werden, te ordenen. De chronologische lijsten die daardoor ontstaan zijn, maken het mij - en natuurlijk andere lezers - gemakkelijker een beeld te krijgen van het leven van die arme individuen en gezinnen in het kerspel van Grolle in de periode vlak vóór en gedurende de Franse Tijd. Ik heb deze lijsten en enkele van mijn bevindingen naar de Oudheidkundige Vereniging Groenlo gestuurd met de vraag of de vereniging er iets aan had. De vereniging verzocht mij een tijdje later er een samenhangend artikel over te maken. Dit schrijven is het resultaat en is bedoeld om U wat wegwijs maken in deze archiefstukken. Behalve persoonlijke gegevens bieden die lijsten ook zicht op de opzet van de Grolse katholieke armenzorg eind 18e eeuw en in de Franse Tijd. Bovendien is er m.i. interessant materiaal voor taalkundigen (dialect). Ik hoop dat ik de lezers met dit artikel daarnaar ook nieuwsgierig kan maken. Overigens moet ik vaak constateren, dat ik iets niet weet, omdat ik dat niet heb kunnen uitzoeken. Soms spreek ik dus slechts vermoedens uit. Misschien dat dit de nieuwsgierigheid van anderen prikkelt en aanleiding wordt om het uit te zoeken.

2.0. Armoede en steun

Armoede is tegenwoordig weer een tamelijk actueel onderwerp, wat wel blijkt uit een aantal vrij recente publicaties in diverse media. Veel politici hebben er

een uitgesproken mening over in een verhardende samenleving, die nu veel materialistischer en individualistischer lijkt dan in de 18e eeuw. Mensen die tegenwoordig een beroep doen op liefdadigheid en solidariteit, krijgen dan ook steeds meer kritiek. Met in het achterhoofd het adagium 'Ieder voor zich' of in moderne, verhullende bewoordingen 'de eigen verantwoordelijkheid', worden openbare diensten, vakbonden, volks- en zorgverzekeringen steeds meer afgebroken ook door de overheid zelf.

Zo schrijft de Volkskrant van 4/2/1997 al: "De kerkelijke armenzorg, dertig jaar geleden uitgebannen door de Algemene Bijstandswet, is terug van weg geweest. De diaconie wordt nu te hulp geroepen door sociale diensten om de echte armen op te sporen en de weg te wijzen naar de potten voor de bijzondere bijstand." Mgr. Muskens, de bisschop van Breda, had in die periode een aanzet gegeven tot de discussie over de armenzorg in deze keiharde no-nonsens-tijd. Volgens die krant ligt er kennelijk op het gebied van de zorg voor armen opnieuw een functie voor de kerk. In juni 2005 was het weer raak: toen vestigde de hervormde diaconie nogmaals de aandacht op deze functie voor de kerk. In de troonrede van 2014 werd het woord armoede, i.t.t. troonredes van voorgaande jaren, niet meer genoemd, terwijl de werkloosheid hoger dan ooit is. Kennelijk is het ook voor de politiek iets waar men het liever niet over heeft. De solidariteit op dat gebied, dus de 'Broederschap', een van de drie basisprincipes van de Franse Revolutie, raakt tegenwoordig ook in de politiek, met name waar het de financiën van de overheden betreft, dus wat meer uit het zicht.

Deze berichten uit de 19e en de 20ste eeuw herhalen in feite al een veel ouder principe. Zo werd in 1771 in de graafschap Zutphen al bepaald¹, dat "... voortaan de Roomsche gesinde behoeftigen en armen binnen de Graafschap Zutphen ten laste van die van haare gesindheid² zouden dienen te verblijven". Er werd ook bepaald, dat als er katholieke armen tijdelijk door de gereformeerde diaconie geholpen werden, dat dan achteraf het roomse armbestuur dat zou moeten terug betalen. De pastoor werd daarvoor verantwoordelijk. Dit is zeker niet het eerste en enige bericht met een soortgelijke strekking geweest! Door dat plakkaat werden de katholieke pastoors in 1771 dus

officieel verplicht voor de armen in hun parochies te zorgen, een verantwoordelijkheid, die de kerken ook in deze eeuw weer geheel vrijwillig op zich lijken te nemen. Ik kan me niet aan de indruk onttrekken, dat onze huidige overheid dit, net zoals die in 1771, wel goed uitkomt.

2.1. De r.-k. armenzorg in de parochie Groenlo eind 18e eeuw

In Groenlo, Lichtenvoorde en omringende buurschappen, ruwweg de huidige gemeente Oost-Gelre, is in weerwil van de reformatie het leeuwendeel van de inwoners Roomsgesindt³ gebleven, ongetwijfeld dus ook het grootste deel van de armen. Het parochiegebied van de Heilige Calixtus te Groenlo, bestond in het eind van de 18e eeuw uit de stad zelf en de buurschappen Beltrum, Lindvelde, Avest, Zwolle en half Lievelede. Over Lichtenvoorde dorp, Zieuwent, Vragender, Harreveld en de zuidwestelijke helft van Lievelede bestond in die eeuw een slepend conflict, dat al onder de voorganger van pastoor Aleman, dus voor 1740 begonnen was. De kerk in Lichtenvoorde was formeel een bijkerk van Groenlo, maar de priester daar beschouwde zich als volwaardig en zelfstandig pastoor. De Grolse pastoor Otto Munster, de voorganger van Aleman, had hem daar ook min of meer de vrije hand in gelaten. De armenzorg van de parochie Groenlo strekte zich in elk geval niet uit tot deze 'betwiste' buurschappen. Kennelijk accepteerde de Grolse pastoor Aleman de zelfstandigheid van Lichtenvoorde.

Uiteraard deden de stadsbesturen in de 18e eeuw van oudsher ook het nodige voor de armen in hun gebied; er waren o.a. overal stedelijke gasthuizen, ook in Groenlo. Een aantal aspecten van dit Grolse gasthuis zijn door Valentijn Smit uitgebreid beschreven in zijn *Het Gasthuis te Groenlo door de eeuwen heen*⁴. Het genoemde Zutphense plakkaat van 1771 was natuurlijk uitgevaardigd om de stedelijke overheden wat te ontlasten van de kosten voor arme mensen. De armen kwamen nu in eerste instantie ten laste van de diverse geloofsgemeenschappen. De stedelijke overheid zou dan alleen nog in noodgevallen hoeven bij te springen. Natuurlijk hebben ook de gereformeerde en joodse diaconieën zich in die tijd voor hun armen ingezet. In dit artikel heb ik het al-

¹ R.A. Utrecht inv. R17 no 217.

² Gesindheit betekent hier geloofsgemeenschap

³ Th.A.M. Thielen, *Geschiedenis van de enclave Groenlo Lichtenvoorde, Walbug Pers, Zutphen, 1966*

⁴ V. Smit, *Het gasthuis te Groenlo door de eeuwen heen, Groenlose historische reeks nr. 3, issn 0924.3127*

leen over die zorg binnen de katholieke parochie in Groenlo. De armenzorg was altijd al uitgegaan van de kerk. Sterker nog: kerkgenootschappen hebben zich altijd bij uitstek verantwoordelijk gevoeld voor de armen. Men deed niet aan armoedebestrijding, maar wel aan caritas, dat is liefdadigheid, omdat men dat zag als de opdracht van Christus. Dat was dan ook de reden dat de katholieke kerk in Nederland vrij weinig enthousiasme kon opbrengen voor het streven van de staat naar de invoering van een algemene bijstandswet, aangezien zij de liefdadigheid en armenzorg eigenlijk tot haar taak vond behoren. Er is dan ook al zolang de kerk bestaat een traditie en een organisatie die zich bezighoudt met de caritas⁵. Daarom was het niet onlogisch dat de wereldlijke overheid in 1771 opnieuw een beroep deed op die oude structuren van de kerken. Toen de inhoud van het genoemde Zutphense plakkaat van 1771 op 22/5/1771 door het Grolse stadsbestuur officieel aan pastoor Aleman bekend werd gemaakt, kreeg die daarmee ook de verantwoordelijkheid voor en de supervisie over de armenzorg onder zijn parochianen en waarschijnlijk kon hij toen meteen al een soort armbestuur daarbij inschakelen, dat al veel eerder bestond.

Pastoor Aleman lijkt zich, voor zover wij dat nu nog beoordelen kunnen, goed van zijn taak gekweten te hebben. Uit de gehele administratie en andere archiefstukken blijkt zijn grote en voortdurende bemoeienis met de armenzorg. Hij schijnt volgens V. Smit zelfs - indien hij dat nodig achtte - raadsvergaderingen te hebben bezocht met verzoeken om bijstand en hulp⁶. Hij betaalde soms uit eigen zak het nodige. Zelfs de dood en begrafenis van zijn eigen zuster heeft hij aangegrepen om een collecte voor de armen tijdens begrafenisdiensten in te voeren. Een onbekende tijdgenoot schreef waarschijnlijk niet voor de grap het volgende vererende grafschrift voor deze opmerkelijke Lichtenvoordenaar en Grolse pastoor:

*Deez' grijsaard die hier rust, heeft ruim 70 jaren
't Eerwaardig Priesteramt roem- en eervol bediend.
Der weezen vader, en der armen hulp en vriend,
Die met den Godsdienst ook de reden wist te paren.
Een deugdzaam voorbeeld voor elk dienaar van de kerk.
De brave Aleman. Hij ligt onder deze zerk.*⁷

De stedelijke raad controleerde dus waarschijnlijk de armenzorg van pastoor Aleman en die moest daarvoor natuurlijk een deugdelijke boekhouding voeren. De lijst van inkomsten en uitgaven is dus waarschijnlijk al in juni 1771 begonnen en misschien al wel veel eerder. De gegevens tot juni 1772 ontbreken evenwel. Uit de resten van de administratie blijkt dat ten behoeve van de ondersteuning van katholieke armen in de parochie Grolle ook al veel vroeger een soort armenkas bestond, die inkomsten had verkregen uit collecten, giften, legaten, inboedels van overleden armen, maar ook uit eigendom van grond en kapitaal. Men begon in 1771 weliswaar niet met lege handen, maar of het kapitaal groot was, kan ik niet beoordelen. De bezittingen van voor de reformatie, die er ongetwijfeld waren, zijn geconfisqueerd, toen de gereformeerde godsdienst de overheersende in de Nederlanden werd. Misschien is een deel daarvan terecht gekomen bij de bezittingen van het Grolse gasthuis.

De gelden die in 1771 in de armenkas van de r.-k. gemeente zaten, werden beheerd door een zgn. provisor, de penningmeester van de armenkas. De provisor hield een administratie bij. Restanten van die administratie zijn bewaard gebleven en bevinden zich in het Rijks Archief te Utrecht (R.A.U.) onder inventaris 17, no 294. Het betreft hier een vrij groot pakket eindafrekeningen uit de jaren van 1772 tot 1827. Volgens de inleiding⁸ bij inventaris no 17 zijn deze rekeningen waarschijnlijk door de pastoor van Everdingen, J.H. Hofman, die uit Beltrum afkomstig was, uit het parochiearchief van de parochie van Groenlo opgevraagd en nooit terugbezorgd. Deze eindafrekeningen zijn opgesteld door de katholieke armenprovisoren van de Grolse Calixtusparochie. In dit artikel zijn daarvan alleen de gegevens tot 1815, het einde van de Franse Tijd, verwerkt. Een flink aantal jaren en delen van jaren ontbreken helaas. Van de 43 jaar tussen 1772 en 1815 is in totaal 25 ½ jaar gedocumenteerd. Dat is bijna 60%. Verderop in dit artikel zijn de precieze data van de bewaarde jaren aangegeven. Misschien dat de ontbrekende jaren zich nog ergens in een Grols archief bevinden (van de gemeente, de parochie of van een armbestuur). Het zou mooi zijn als die nog eens gevonden werden.

⁵ Pas, W. van de, *Honderd jaar Kromstaf, Utrechts katholiek dagblad, 1953, pag. 140/144.*

⁶ V. Smit, *Het gasthuis te Groenlo door de eeuwen heen, Groenlose historische reeks nr. 3, issn 0924.3127, blz. 33 t/m 36*

⁷ *ibidem* blz. 36

⁸ C. De Glopper-Zuiderland en L. De Graaff, *Inventaris van de collectie Rijssenburg, verzameling archivalia en documentalia toebehorend aan het aartsbisdom Utrecht, uitgave rijksarchief Utrecht, 1993, pag. 6 e.v*

Rekeninge van de Roomse
 Cattolijke Gemente ^{tot} ~~der stad~~ Groenlo
 In Jegaen den 21 Desember 1772
 Geyndigt 1773 den 15 maart word gepresentas
 en Overgegeven aan de Heer Rooms Cattolijke
 Pastoor L: A. Aleman ende ^{armen} Provisoren
 Van o Voor noemde Gemente door den Provisor
 Derk Jan Velders

Deze eindafrekeningen waren de schriftelijke verantwoording van de provisor aan de pastoor en het kerkbestuur, later aan de pastoor en het armbestuur. De pastoor kon daarmee ook weer verantwoording afleggen aan de wereldlijke overheid, het Grolse stads- en later gemeentebestuur. Dit is echter nergens expliciet in de afrekeningen vermeld. Tot 1788 werden de rekeningen door enige leden van het armbestuur, de provisor en de pastoor ondertekend waardoor tevens de verantwoording door 'afgaande' provisor werd goed gekeurd. Na 1788 ondertekenden de kerkmeesters, de provisor en de pastoor. Rond 16 mei 1784 werden er in de parochie kerkmeesters aangesteld. De aanleiding daartoe was de voorgenomen bouw van een nieuwe kerk in de stad⁹.

Elke provisor schreef zijn eindafrekening op gewone papieren foliovenen, waarvan de meeste geen watermerk hebben. De vellen werden per afrekening tot een soort boekje samengebonden. Bij sommige zitten de touwtjes er nog in. De voorpagina van elk boekje is meestal een soort titelpagina met een algemene tekst die zegt, dat het een eindafrekening betreft van de inkomsten en uitgaven van de armenkas der r.-k.-parochie van Groenlo.

Elke afrekening werd steeds door één provisor opgesteld, behalve die van 1806. J.H. Batenburg sloot toen de rekening af, die door D.J. Velders was begonnen; Velders was n.l. in zijn ambtsperiode overleden. Daarover leest u verderop in het artikel meer. De lengte van de perioden waarover de rekeningen handelen, wisselt zeer: van drie maand (1772) tot

Bij sommige afrekeningen is een titelblad. Dit is in 1773 het handschrift van D.J. Velders die vele jaren armenzorgers is geweest.

drie jaar (1793 tot 1796). Misschien bepaalde de dienstdoende provisor zelf wanneer hij ermee wilde stoppen en dan maakte hij op dat moment de rekening op, ongeacht hoeveel tijd er verlopen was.

Na 1804 wordt de administratie vrij plotseling veel minder uitgebreid en formuleren de schrijvers de diverse posten korter, algemener, eenvoudiger en vatten ze betalingen aan groepen samen. Er worden dan dus veel minder namen genoemd en ook de omschrijving is minder gedetailleerd. Misschien duidt dat op een verandering -versoepeling of ver-slapping- van de overheidscontrole.

In deze administratie komen vele namen, geldbedragen, gebeurtenissen en situaties voorbij. Vele namen en bedragen herhalen zich en als je posten met dezelfde namen chronologisch achter elkaar zet, dan ontstaat vaak als vanzelf een beeld -soms vaag, soms helder- van het leven van veel onbekende, arme inwoners en gezinnen uit Groenlo en omgeving. Daarom zijn in dit artikel de namen van individuen alfabetisch, chronologisch gerangschikt en aldus alle posten van elke persoon bij elkaar gezet. Behalve de soms komische en inconsequente spelling van de provisor en de diverse manieren van steun, laat zo'n rijtje posten van een persoon vrijwel meteen een soort levensloop zien.

⁹ R.A.U. Inv. R 17 no 274. Het betreft hier een kladoersie van de plannen van Pastoor Aleman voor een nieuw kerkgebouw in de stad. Hij stelde toen 18 kerkmeesters aan (6 voor de stad en 2 voor elk buurschap).

2.2. Het 'verhaal' van de Ruitersvrouw

Als voorbeeld van zo'n levensloop geven we hier alle gevonden posten m.b.t. één arme moeder en haar kinderen. Zij was weduwe toen ze voor het eerst geldelijke ondersteuning kreeg en werd in de afrekeningen de Ruitersvrouw genoemd. Waarschijnlijk betreft het hier de arme weduwe Harmina Ruiters, die een viertal nog minderjarige kinderen had. Mogelijk gaat de volgende aantekening in het 'weezen-protocol' van Borculo over die familie.

10/11/1769 no 150: Harmina Ruiters wed. van Hendr. Bartels, 5 kinderen met 4 in leven met name Geertjen, Berent, Jenneken en Garrit. Mombers zijn ooms van vaders en moeders zijde: Garrit Ruiters en Engbert Bartels. Sub no 117

De naam Bartels komt in de Grolse armenlijsten niet voor, wel in de registers van Borculo en Eibergen. Als weduwe woonde zij in de parochie Groenlo, maar waar precies wordt niet vermeld. Misschien was zij een 'grensgeval'. Arme gezinnen woonden vaak in zgn. hutten. Er is tussen Hupsel en de grote weg van Groenlo naar het Zwiłbroek wel een Ruitersweg. Als dat al een oude naam is, kan het zijn dat in die buurt de hut van die weduwe stond. Aangezien mensen vaak naar hun woonplaats (boerderij) genoemd werden, is het dus mogelijk dat de vrouw (en ook haar broer Garrit) aan hun woonplaats (in dit geval een 'hutte' aan de Ruitersweg) de naam te danken hebben.

Hieronder volgen de posten: data met omschrijving en bedragen over de 6 jaar dat geld is betaald voor dit gezin. Het schuingedrukte is geciteerd, tussen haakjes staat uitleg.

1774 08/01	<i>An de Ruiters vrou f0.10.0</i>
1774 12/06	<i>(no 13 op de vierdeljaarlijst) f1.1.0</i>
1776 18/01	<i>Aan de Ruiters vrou 10 stuiiv. f0.10.0.</i>
1776 29/01	<i>Aan de Ruiters vrou 10 stuiiv. f0.10.0.</i>
1776 08/02	<i>Aan de Ruiters vrou 10 stuiiv. f0.10.0.</i>
1776 16/06	<i>(no 13 op de vierdeljaarlijst) f0.10.0</i>
1776 23/09	<i>(no 13 op de vierdeljaarlijst?) (3 st "uitgeteld") f0.3.0.</i>
1776 23/12	<i>(no 13 op de vierdeljaarlijst?) (3 st "uitgeteld") f0.3.0.</i>
1777 03/08	<i>(vierdeljaarlijst 2 x 6st) f0.12.0.</i>
1777 03/08	<i>weeklijst (1 x 3st) f0.3.0.</i>
1777 22/09	<i>(vierdeljaarlijst (1 x 6st) f0.6.0.</i>
1777 17/11	<i>Aen de Ruiters vrou bet f0.10.0.</i>
1777 10/12	<i>Aen de Ruitersvrou f0.6.0.</i>
1777 22/12	<i>(vierdeljaarlijst 1 x 6st) f0.6.0.</i>
1778 10/01	<i>Aen de Ruiters vrou een karre turf f0.12.8.</i>
1778 13/01	<i>Aen de Ruiters vrou betald f0.15.0.</i>
1778 29/01	<i>Aen de Ruiters vrou een karre turf f0.17.0.</i>
1778 11/02	<i>Aen de Ruiters vrou betald f0.6.0.</i>
1778 12/02	<i>Aen de Ruiters vrou een foer turf betald f1.6.0.</i>
1778 22/02	<i>Aen Henderik Heusels een dootkiste van de Ruiters vrou bet f2.10.</i>
1778 22/02	<i>Aen de kinder van de Ruiters f0.2.0.</i>
1778 22/02	<i>Aen den Oproeper betald f0.2.0. (Verkoop van de Ruitersboedel)</i>
1778 23/02	<i>(Ontv) Uijt den verkoften boedel van de Ruiters gemacht f22.0.0</i>
1778 01/03	<i>Voor kosgeld van de rutterskienderen an Nolles Sigo betalt f0.7.8.</i>
1778 24/03	<i>Voor een sniederschere voor de rutters ionge betalt f0,14,0,</i>
1778 25/03	<i>Voor een par klompe voor de rutters ionge f0.2.0.</i>
1778 09/05	<i>Voor een hoet an Goessen Wienterink betalt voor de ionge van de Ruiters f0.14.0.</i>
1778 17/5	<i>Voor kosgeld van de rutterskienderen an Nolles Sigo betalt f4.0.0.</i>
1778 22/8	<i>An Jannes Overbekkink kosgeld en verschot van liennen vor de Rutter kient f5.15.0.</i>
1780 21/3	<i>Aan G Giesbers weegens kostgeld van de Ruitersjongen f5.0.0.</i>
1780 16/6	<i>Aan Flip ten Olden voor 2 hoeden voor de jonge van de Ruiter en J Abbink f1.10.0.</i>
1780 11/6	<i>Aan J Overbek voor het kostgeld van den overleeden Ruiters jonge f4.0.0.</i>

Uit deze posten blijkt dus, dat de weduwe Ruiters regelmatig ondersteuning kreeg in de vorm van geld en, vooral in de wintermaanden, turf. Zij had zelfs gedurende een paar jaar het vaste nummer 13 op de kwartaalslijst. Gemiddeld werd zo'n 6 gulden per jaar voor dit gezin betaald. In totaal was dat 36 gulden (de posten in de ontbrekende delen van deze administratie zijn niet meegerekend, uiteraard).

De weduwe stierf in februari 1778. Haar inboedel bracht toen f 22,- op. Aangezien het geld van een overleden arme meestal aan de armenkas verviel, werd dat geld ook in dit geval in de kas gestort. De minderjarige kinderen kwamen daarmee wel onder de zorg van de armenprovisor.

De wezen, Geertjen, Berent, Jenneken en Garrit, van wie we de namen -behalve in het Weezenprotocol van Borculo- nergens te lezen krijgen, kwamen daarna bij diverse particulieren in de kost en die mensen werden daarvoor betaald. De kostgever Nolles Sigo woonde in de stad. Van G. Giesbers en

Jannes Overbekkink heb ik de woonplaats niet kunnen achterhalen. De kinderen kregen ook dan nog allerlei andere vormen van ondersteuning. Een van de kinderen wordt later waarschijnlijk opgeleid tot kleermaker of kapper, want op 24/3/1778 wordt er voor hem een *sniederschere* betaald. Ook betaalt de armenkas voor die kinderen veel kleermakerskosten o.a. hoeden. Dat waren misschien zonnehoeden i.v.m. veldwerk dat ze waarschijnlijk moesten verrichten bij hun kostgevers. In 1780 overlijdt ook nog eens een van de kinderen, een jongen. Zelfs van hem is de naam niet genoemd. Kortom, deze lijst is in feite één droevig familieverhaal, maar zo zijn er tientallen uit deze administratie te halen.

2.3. Mantelzorg in Lintvelde

Een ander voorbeeld van zo'n familieverhaal is te halen uit het volgende lijstje van betalingen voor Griete uit de Huitinkhutte in Lintvelde:

- 1773 9/2 *D vrouw van Garrit Huitink hutte een gulden f1.0.0.*
- 1773 20/2 *Aen d vrouwe van d Huitinkhutte een brootien van 6..... a 3/4 st.f0.4.8.*
- 1774 30/1 *An Hanselman volgens zien verschoet voor Griete Huitink f6.6.14*
- 1774 4/4 *An Boenink betalt voor 14 3/4 elle linnen voor de kinder van Grite Heutink f5.18.0*
- 1774 22/4 *An Sonderman een vierdenjaars kostgelt betalt voor het kind van Grite Heutink f6.5.0*
- 1774 28/5 *An Hind. te Vruchte een vierdenjaars kostgeld betalt voor het outste kint van Grite Heutink f1.5.0*
- 1774 28/5 *An Altink een vierdenjaars kostgeld voor het 2 kint van Grite Heutink f4.2.8*
- 1776 12/3 *Aan de dogter van Rosenberg in Lintvelde vierdeneljaars kosgeld te geven ziende drie gulden voor het meisien uit de Huitinkhutte f3.2.0.*
- 1776 27/4 *Aan de dogter van Rosenber in Lintfelde een vierendel jaars kosgeld te geven voor het kint uit de Huitinkhutte ziende 3 gulden nog voor uit geschoten goed zijn te samen 4 gulden 19 stuiv 4 dui f4.19.8.*
- 1776 26/10 *Voor twe kinderen twe schordeldoeken dobbelsten een voor het meisien uit de Vosshutte en een voor het meisien uit Heutinkhutte f1.2.0.*
- 1776 14/11 *Aan de dogter van Rosenbarg voor een half jaar kostgelt voor het meisien uit de Huitinkhutte en maekeloon en verschott f7.0.0.*
- 1778 8/5 *Voor kosgeld van een kiend van de Heitinkhutte an Rosenbarg betalt f6.2.0.*
- 1778 4/9 *An Rosenbar voor kosgelt van een kien van de Huitinkhutte f3.0.0.*
- 1780 4/3 *Aan Sonderman wegens kostgeld van een jonge uijt de Huitinghutte f4.0.0.*
- 1780 24/5 *Harmijne Schermaad voor kostgeld voor de jonge uijt de Huitinghutte f12.0.0.*
- 1780 14/8 *Aan Rosenberg voor verschot van de kinder uijt de Huitinghutte f1.12.0.*
- 1780 23/8 *Aan Harmijna Schermaad wegens lappen van kleeren en verschod voor de jongen uijt de Huitinghutte f3.7.0.*
- 1782 6/3 *Voor de jonge van de Huitinks hutte f2.1.0.*
- 1783 13/7 *Aan Griete Heujtijnk gegeven door order van heer Pastoor f0.9.0.*
- 1783 20/7 *Aan Griete Heujtijnk f0.9.0.*

In tien jaar tijd is in totaal bijna 85 gulden betaald. Dat is 8½ gulden per jaar (de posten in de ontbrekende delen van deze administratie zijn weer niet meegerekend). De post van 1783 is vreemd: de pastoor geeft order 9 stuivers aan haar te geven (de week daarna waarschijnlijk weer!). Misschien was Griete toen niet meer zo arm dat de provisorsen het nodig vonden haar te steunen, maar meende de pastoor hier toch persoonlijk in te moeten grijpen, wat hij overigens wel vaker deed blijkens andere posten.

Wat verder opvalt in dit verhaal zijn de namen van de mensen die iets betaald krijgen van de armenkas. Griete krijgt voor zichzelf en voor haar kinderen niet wekelijks of elke drie maanden een ondersteuning. De meeste betalingen worden aan de leveranciers gedaan o.a. voor brood, linnen, schordeldoeken, verstelwerk van kleren en soms is er iets voorgeschoten. Kostgeld wordt veel genoemd. De namen van de kostgevers, in het geval van Griete, zijn Hansel-

man, Boenink, Sonderman, Te Vruchte, Altink en Rosenbarg. Dat zijn de namen van boerderijen in Lindvelde. De kinderen zijn dus kennelijk dichtbij hun moeder gebleven. Het lijkt erop dat zich, in dit geval, zo'n hele buurschap over een behoeftige familie ontfermde. Een deel van de kosten is door de armenkas betaald. Het is dus best mogelijk dat er een soort uitbestedingsbeleid bestond.

Harmina Schermaat is de enige met een naam van buiten Lindvelde. Zij komt vermoedelijk van een boerderij in Eefsele, maar zij was weer een schoonzuster van Sonderman (dat was Abert Papen op Sonderman). Er is grote kans dat juist binnen de familie en onder kennissen gezocht werd naar hulp en deskundigheid. Dit is een vorm van mantelzorg. Die mantelzorg blijkt ook uit andere posten in deze afrekeningen. Soms lezen we het woord 'oppassen'. Dat moet hier m.i. niet geïnterpreteerd worden als babysitten, maar als ziekenverzorging.

- 1776 23/8 *An die vrouw van Alber Huiskes voor het oppassen van Jenneken Abbink f 6.0.0.*
 1792 13/10 *Aan Janna Kunegers voor oppass. Van Catrina Oordick f 1.10.0.*
 1796 12/1 *De vrouw van Jan Willem Emaus voor het oppasen bij Rensink f 2.10.0.*
 1813 5/10 *An Hendrik Klein Wilderink wegens oppassing van zijn vrouw bij de weduw Frakking f 3.0.0.*
 1802 14/12 *Aen Hendericus Gosen voor de opasinge aen Bernadus Schenk twee gulden 10 3/4 st f 2.10.6.*

Een ander mooi voorbeeld is de lijst van Bene Lenderink. Blijkens een weeklijst woonde Bene Lenderink in 1780 in de stad. Zij staat een aantal jaren op de weeklijst en krijgt soms zelfs dubbel geld. Vanaf 1788 wordt er kostgeld voor haar betaald, tot juli 1792 aan G.J. Arink en vanaf augustus 1792 tot haar dood in 1795 aan G.J. Rouwmaat. Het kan zijn dat Bene Lenderink in Groenlo woonde bij haar kostgevers, maar het is ook mogelijk dat het buiten de stad was, in Eefsele. Zij krijgt kamerhuur betaald, regelmatig een kar turf en kleren. Na 1792 wordt er geen turf meer genoemd. Zij zal dus tot 1792 zelfstandig gewoond hebben. Daarna is zij mogelijk in het gezin van Rouwmaat opgenomen. Zij is misschien bij Rouwmaat thuis overleden, want er wordt gemeld dat Garrit Jan Rouwmaat voor het verheenkleden (afleggen) f 1.4.0. betaald krijgt. Wat er met haar aan de hand was, blijkt niet uit die posten, maar zij kon duidelijk niet voor zichzelf te zorgen. Met eenvoudige werkzaamheden zal zij zich nuttig gemaakt hebben in de huishoudingen van Arink en Rouwmaat. Of zij familie was van Arink en Rouwmaat was, is mij ook niet bekend.

2.4. Andere voorbeelden

De geldelijke ondersteuning door het armbestuur kon heel lang duren. Hendrine Barbers heeft bijvoorbeeld 31 jaar lang van 24 juni 1783 tot februari 1814 vaak op de steunlijst gestaan. Waarschijnlijk was zij een alleenstaande vrouw, voor wie elke 3 maand de kamerhuur van gemiddeld f 2.5.0. betaald werd. Ze krijgt in 1784 een tijd lang elke week een paar stuivers. Dan gaat het haar kennelijk weer wat beter, maar in 1805 en 1806 krijgt ze weer een wekelijkse ondersteuning.

Dan is er het verhaal van Pauwel de Bruijn. Hij woonde met vrouw, schoonvader, zoon en dochter. Aan de betalingen te zien zou hij kleermaker kunnen zijn, maar dat is niet zeker. Aan kleermakers werd vaak door de armenprovisor iets betaald, omdat arme mensen ook kleren nodig hadden. Het ziet er naar uit, dat deze Paul de Bruin af en toe een klusje krijgt toegeschoven, maar het kan ook zijn dat zijn gezin veel kleding nodig had en dat hij dus zelf geen kleermaker was. Toen hij een paar weken ziek

was, had hij geen verdiensten. De armenkas sprong toen wel bij: op 9 juni 1795 staat er de volgende post: *Aan Pauwel de Bruin die twee a drie weken krank is geweest en vrouwe en kinderen f 1.10.0*. Als zijn schoonvader overlijdt, wordt de kist door de provisor betaald. Kennelijk is de armoe op een zeker moment zo nijpend, dat de kinderen zelfs uitbesteed moeten worden.

Bepaalde namen komen vaak voor zoals Abbink, Arink, Huiskes, ter Huurne, Karreman (Kaarman), Konings (Könniger), Menkhorst, Roebers en Wiecherink. Zo zijn er 24 arme personen met de familienaam Konings (Könniger), 20 met Wiecherink en 18 met Roebers. Het lijkt erop dat bijna iedereen in bepaalde families arm was en dat het moeilijk was aan dat lot te ontkomen.

Een raadselachtige naam is Aaltje Meengaal, omdat er wel dertien verschillende spellingen van te vinden zijn. Men wist duidelijk niet goed wat men met die naam aan moest, er zat niets bekend in. Vormen die ik gevonden heb zijn o.a.: *Mijngaer, Menegaar, Mingaar, Minnega, Menegals, Menegaal, Meenegaels, Mennega, Meenga, Menniga, Menegaels, Meengaaels en Menegal*.

Het zou een Friese naam kunnen zijn (Minnega of Menninga), maar blijkt Zwitsers te zijn. Een zekere Andries Mennegaal was waarschijnlijk als soldaat of huurling in de vesting van Grolle gelegerd. Het Gereformeerde trouwboek van Grolle vermeldt in 1748: *Maert 14 Andries Mennegaal uit Switserland met Aeltjen Reinders, J.d. van Adam Reinders alhier*. Misschien is Aeltje Minnegaal hun dochter. Niet onmogelijk, want ze kan naar haar moeder vernoemd zijn. Aaltje lijkt mij althans geen Zwitserse naam. Waarschijnlijk had het echtpaar ook een zoon Bernardus. Deze naam kan wel in Zwitserland voorkomen. Deze Bernard blijkt later een buitenechtelijk kind te hebben. De moeder van zijn kind is Maria Reinders. Het r.-k doopboek van Grolle vermeldt in 1782: *2 Maji Baptizatus est Joannes Henricus, cujus mater est Maria Reinders /: est enim proles spuria:/ et pater dicitur a matre Bernardus Mennegal.*¹⁰

Vanaf 1788 tot haar dood in 1796 is Aaltje ondersteund door de armenkas. Ze huurde een kamer bij de weduwe Jenneke Könniger en Geertje. Jen-

neke woonde in elk geval binnen de stad Grolle. Of Geertje daar ook woonde weet ik niet. Het lijkt me niet erg waarschijnlijk dat Aaltje telkens verhuisde. Toen ze overleed, had ze nog wel wat geld (f 1.11.6) en haar inboedel bracht ook aardig wat op: f 39.16.0.

Er worden ook betalingen en leveranties gedaan aan vrouwen die met de naam 'kloppe' getypeerd worden. Kloppe (of klopjes) waren vrouwen (mannen heetten klopbroeders) die een soort, vaak tijdelijke, kloostergeloften aflegden, omdat ze een godgewijd leven wilden leiden. Zij stelden hun leven in dienst van de parochiegemeenschap onder de leiding van de pastoor. Zij gaven handwerkles aan arme kinderen, hielpen bij grote gezinnen en zieken en waren vaak getuige bij doopsels en huwelijken. De meeste van deze vrouwen kregen betalingen van de armenkas voor verleende diensten, maar een kloppe was zelf behoeftig, 'Kloppe Nolle'. Ze kreeg gedurende minstens 10 jaar geregeld steun, met name voor kleding. Eenmaal moest ze zelfs hulp hebben om haar kleren uit de lommerd te halen. Tussen 1793 en 1814 wordt ze 16 maal genoemd in de rekeningen. Meer informatie over de activiteiten van deze dienstbare vrouwen in Groenlo is te vinden op de site in bijlage no 11, Klopjes in de administratie.

Waarom deze uitgebreide voorbeelden? Geschiedschrijvers schenken veel aandacht aan de groten en de machtigen. De kleine, arme lieden blijven veelal naamloos en worden meestal anoniem in getallen en statistieken verstoppt. Zelfs in deze rekeningen hebben de kinderen van de armen geen naam, hoewel de Grolse gemeenschap zo klein was, dat de schrijvers die kinderen wel gekend moeten hebben en waarschijnlijk ook bij naam. De armen hebben echter wel de lasten van de geschiedenis gedragen. Het leek me daarom gepast om in deze publicatie deze arme mensen zo mogelijk ook met naam en toenaam in 'hun eigen verhaal' te plaatsen, door gewoon maar op te sommen wat er voor hen betaald is. Soms kunnen de droge cijfers ook nog met materiaal uit andere archieven worden aangevuld. De geïnteresseerde lezer kan dan zeker iets tussen de regels door lezen.

¹⁰ Dat betekent: 2 mei (1792) is gedoopt Johannes Henricus, wiens moeder Maria Reinders is /: het kind is namelijk buitenechtelijk/: en als vader wordt door de moeder Bernardus Mennegal genoemd.

2.5. Andere archiefstukken m.b.t. de r.-k. armenzorg in Groenlo

In het R.A. te Utrecht, onder inventaris nummer 17, vindt men onder de nummers 295, 291 en 292 nog meer archiefmateriaal dat betrekking heeft op de armenzorg in Grolle. Een deel hiervan is ook in de lijsten op de site van de Oudheidkundige Vereniging Groenlo verwerkt zoals de nummers 291 en 292.

Brieven van Pastoor Borchert

Onder de nummers 291 en 292 bevinden zich brieven met diverse gegevens w.o. lijsten van namen geschreven door pastoor Borchert, de opvolger van Aleman. De gegevens waren bestemd voor de stedelijke overheid en de maire¹¹. In de stukken verstrekt de pastoor informatie over het aantal en de leeftijd van bedeelde armen. Deze stukken, respectievelijk uit de jaren 1807 en 1811, zouden kunnen duiden op een extra controle door de overheid. Ik vermoed toch dat de pastoor elk jaar dit soort informatie moest geven en dat deze twee stukken bij toeval in het archief van de parochie (misschien als kladversies) bewaard zijn gebleven. Als dat zo is, dan kunnen de verantwoordingen van de andere jaren nog

ergens in het archief van de stedelijke raad liggen. Archiefstuk no 291 is gedateerd 11 juli 1807. No 292 is expliciet gericht aan de maire en gedateerd 8 mei 1811. Het lijkt een antwoord op een vijftal vragen die aan de pastoor gesteld waren door de burgemeester of de raad. De eerste vraag ging over het aantal armen en hun leeftijden. De volgende vragen gingen over de aard van de steun, hoeveel geld in totaal betaald wordt, of er traktementen betaald worden en hoe de armenkas aan zijn geld komt. Misschien dat deze twee stukken bewijzen, dat de pastoor telkens verantwoording over de ondersteuning van de Roomse armen aan de raad aflegde. De namen uit deze archiefstukken zijn hierna ook opgenomen en alfabetisch verwerkt tussen de andere posten die op de site van de oudheidkundige vereniging Groenlo te vinden zijn.

Hieronder wordt het gehele stuk van 1811 geciteerd, daar het totalen over een jaar (1810) laat zien: 63 armen waren er te onderhouden en dat had het gehele jaar zo'n f 728.16.6. gekost. De kinderen onder de 12 jaar zijn niet bij name genoemd. De doorhalingen zijn ook geciteerd, omdat dat misschien toch informatie kan geven.

Groenlo den 8 mey 1811

De R. C. Pastor der parochie Groenlo Aan Den Maire van het canton Groenlo.

Wel Edele Heer!

1. *Ter beantwoording uwer missive van heden om op te geven het getal dengenen die door de R.C. Armen .... ondersteund worde. ....thans ondersteund worden.*

<i>Boven de 20 jaren</i>	<i>mannen</i>	<i>6</i>
	<i>Vrouwen</i>	<i>15</i>
<i>van 12 tot 20 jaren</i>	<i>jongens</i>	<i>14</i>
	<i>Meisjes</i>	<i>7</i>
<i>beneden de 12 jaren</i>	<i>jongens</i>	<i>7</i>
	<i>Meisjes</i>	<i>13</i>
<i>geheel bedrag</i>		<i>62</i>

2. *Dat de ondersteuning alleen bestaat in geld en kleederen*

3. *Dat dit alle jaren verschillend is. Dat in het jaar 1810*

aan geld uitgegeven is *f 504-6-10*

Idem kleederen *224-6-12*

Geheel bedrag *728-16-6*

4. *Dat door de R.C. armenstaat geene tractementen betaald worden*

5. *Dat meergemelden armenstaat geene inkomsten heeft, behalven de rente van een capitaal groot 1280 (?) ten laste van het R.C. kerkbest (?) doende jaarlijks f 50,- makende de overige penningen tot ondersteuning genoemden uit collecten ter gelegenheid van den Eeredienst en uit andere liefdegiften.*

Ondertekend E.W. Borchert Pastor.

¹¹ *Maire is de Franse naam voor het hoofd van een gemeente, een soort burgemeester.*

Armen boven de 20 jaren

mannen

<i>Gradus ten Alden</i>	1
<i>hendrik Hulsink</i>	1
<i>Barthus Haagen</i>	1
<i>Hendrik Klein Buitink</i>	1
<i>Andries Besselink</i>	1
<i>G.J. Kolkman</i>	1
<i>H. Zieverdink</i>	1
<i>Penterman</i>	1

vrouwen

<i>vrouw ten Alden</i>	1
<i>Engele kl Gebbink of kleine Bogt</i>	1
<i>de dogter van Gerrit Jansen</i>	1
<i>Hendrine Harbers</i>	1
<i>Grade Roebers</i>	1
<i>L. Roebers</i>	1
<i>Widuwe .....</i>	1
<i>Kloppe Nolle</i>	1
<i>Widuwe Haarman</i>	1
<i>Johanna Huls</i>	1
<i>De dogter van jenneken Stegeman</i>	1
<i>Jenneke Stegeman</i>	1
<i>Widuwe Meijer</i>	1
<i>Widuwe Kloppel</i>	1
<i>Harmine Koning</i>	1
<i>Marie ten Bulte</i>	1
<i>L. Besselink</i>	1
<i>De vrouw van Lodewijk Schaars</i>	1

Getal der armen van 12 tot 20 jaaren

Jongens

<i>de zoon van Menkhorst</i>	1
<i>de jonge v. Schoevers</i>	1
<i>den jonge v. J.M.....sterink</i>	1
<i>Jan Derksen</i>	1
<i>Der(k) Derksen</i>	1
<i>de jonge van Schoevers</i>	1
<i>de jonge v. Antelaar</i>	1
<i>de jonge v. Reukes</i>	1
<i>de jonge v. de korporaalsche</i>	1
<i>de jonge v. D. ... Vinke</i>	1
<i>de jonge v. E. Veehoff</i>	1
<i>Jan de bruin</i>	1
<i>de jonge van Sandberg</i>	1
<i>de jonge van Mensink</i>	1
<i>de jonge van Jan Aarink</i>	1
	14

Meissies

<i>Het kind van Sandberg</i>	1
<i>Het kind van Huiskes</i>	1
<i>Het kind van Teube Oosterholt</i>	1
<i>Het kind E. Roebers</i>	1
<i>De dogter van P. De Bruin</i>	1
<i>De kinderen van J. Aarnink</i>	1
	7
<i>Boven de 20 jr mans</i>	6
<i>vrouwen</i>	15
<i>Boven de 12 jr jons</i>	14
<i>meis</i>	7
<i>beneden de 12 jr jons</i>	7
<i>mei</i>	10
	62

Rekeningen van leveranciers

Map no 295 van inventaris no 17 bevat declaraties van de twee winkeliers (waarschijnlijk manufacturiers) D.J. Velders en J. Batenburg voor aan armen geleverde waren over de periode van 1792 tot 1827.

De personen die het betreft worden met name genoemd en zijn ook terug te vinden in de boekhouding van no 294. De gegevens van Velders en Batenburg (tot 1813) zijn eveneens op de site van de Oudheidkundige Vereniging Groenlo te vinden.

Andere archiefstukken

Andere archivalia in het R.A.U. inv.17, in verband met de armenverzorging zijn o.a. de nrs:

293 het reglement voor de Grolse armencollectanten uit 1807 (dat is verderop in dit artikel in zijn geheel opgenomen);

217 een uittreksel uit de resolutie van de Staten van Zutphen inzake r.-k. armenzorg uit 1771;

285 richtlijnen voor de administrateurs van de armenzaken te Groenlo uit 1813;

290 een verzoek uit 1803 van pastoor Aleman om huisvesting voor een arme weduwe¹²,

297 een nalatenschap uit 1829.

De gegevens uit deze laatste vier archiefstukken zijn niet verwerkt in dit artikel en op de site van de Oudheidkundige Vereniging Groenlo, maar ze kunnen voor de geïnteresseerde lezers wel interessant zijn, omdat ze een blik bieden op andere zaken die speelden m.b.t. armoede in Grolle, vandaar dat ik ze hier wel noem.

3.0 De eindafrekeningen

De afrekeningen laten zien dat de katholieke armen van Grolle op vier verschillende manieren werden ondersteund. Vermoedelijk week dit niet erg af van de manier waarop het gasthuis van de stad Groenlo, zoals beschreven door V. Smit¹³, de stadsarmen ondersteunde. Misschien, dat de administratie daarvan zelfs op dezelfde leest geschoeid was. Voor de stadsarmen had een burgemeester waarschijnlijk dezelfde taak als de pastoor in de katholieke armenzorg: beiden gaven de opdrachten tot de verschillende betalingen. Er staat bijna letterlijk hetzelfde: *Volgens ordonantie van de heer pastoor betaald aan ...*, schrijft de roomse provisor. De stadsprovisor van het gasthuis schrijft: *Volgens ordonn. van de Heer Burgmr Hummelinck gegeven*. Ook voor de stadsarmen werden er elk kwartaal gelden geïnd, waarschijnlijk ook om kwartaalsuitkeringen te kunnen doen. In 1740 was ook een zekere Velders provisor voor het gasthuis. Of dat familie was van D.J. Velders, die rond 1805 provisor was voor de Roomse Armen, heb ik niet uitgezocht. Het zou me verbazen als dat niet zo was. Ongetwijfeld zijn er meerdere contacten tussen het Grolse Gasthuis en de katholieke armenzorg geweest en werden de taken op dezelfde manier geadmistreerd en uitgevoerd. Het zou interessant

zijn die verbanden eens te onderzoeken. Overigens leek de opzet van de verantwoording van de gelden in een stad als Zutphen erg op die van Groenlo. Dat blijkt uit afrekeningen in het Rijks Archief in Arnhem. Dat doet vermoeden, dat er al veel eerder centrale richtlijnen bestonden voor opzet en verantwoording van de administratie van de armenverzorging.

De vier vormen van ondersteuning in de parochie Groenlo waren:

1. een vastgestelde wekelijkse uitkering aan een vrij vaste groep armen;
2. een kwartaalsuitkering aan een andere eveneens vrij vaste groep armen;
3. betalingen rechtstreeks aan leveranciers voor geleverde waren of diensten aan armen;
4. incidentele (extra) betalingen aan armen.

Bijna elke eindafrekening is in te delen in deze vier onderdelen. Uiteraard is er ook nog een onderdeel met ontvangsten. Elk deel heeft min of meer een eigen standaardaanhef. De posten met omschrijvingen en de bedragen worden telkens in chronologische volgorde gegeven. Daarbij is de gewone datering gehanteerd. Namen van heiligen worden ook wel eens genoemd, maar om aan te geven op welke kerkelijke feestdag er een collecte was, niet als datering.

Het kopergeld

Men noteerde de bedragen in guldens, stuivers en penningen. Een gulden is 20 stuivers, een stuiver is waarschijnlijk 16 penningen en misschien was een duit (2 penningen) het kleinste muntje. De naamgeving en de telling van die kleinste muntjes is niet altijd duidelijk. Op 1/5 1789 zit er *In de sak aan duiten* f 43.0.0. Dat moeten dus $20 \times 16 \times 43 = 13760$ duiten zijn geweest! Dat lijkt me rijkelijk veel. Er zal hier wel kleingeld bedoeld zijn en niet allen maar duiten. Kennelijk had men toch moeite met tellen, want, als deze zak op 3/5 1789 wordt overgedragen aan de volgende provisor, schrijft die: *Van den afgaanden armprovisoor Struy ontvangen an duyten f 42.5.0*. Men had zich dus zo'n 240 duiten verteld.

Waarschijnlijk kwam er ook vaak vreemd of slecht geld in de zakjes en schalen terecht en dat werd af

¹² V. Smit gaat uitgebreid op het verloop van deze zaak in op blz. 33 t/m 35 van zijn *Het gasthuis te Groenlo door de eeuwen heen, Groenlose historische reeks nr. 3, issn 0924.3127*

¹³ V. Smit, *Het gasthuis te Groenlo door de eeuwen heen, Groenlose historische reeks nr 3, issn 0924.3127*

op dato ondergeschreven hebben de Blooms. Catholyke
 pastor L. A. Aleman en de Provisoren van de roomsche
 gemeente diese voorgaande rekeninge geexamineert
 en den ontfangst tegens de wijtgave gebalantzeert zijnde
 is bevonden dat den Provisor Mathony Klumpner meer
 ontfangen heeft, als wijtgegeven ses en sestig gulden
 veertien stuivers en vier penningen welcke penningen
 op dato an den Nieuwen Provisor Rotgerij Babenberg
 zijn overgegeven, zijnde dus dese rekeninge gesloten
 Groenlo den 12 Junii 1774

L. A. Aleman.

H. J. Klumpner

van de honsel

garrig Doensink

Geerit Raever dieke

garrijt Drijnd

garrijt Voshaer

en toe gewisseld in gangbaarder geld. Op 3/10 1804 werd daarover het volgende genoteerd: *Met Salmon Levij verwiselt 't vremde markgeldt voor drie gulden 10 st.* Het woord markgeld doet denken aan Duits geld, maar het zou ook kunnen duiden op het afwijkende gewicht van dat geld. Eenmaal wordt iets gezegd over een assignaat. Dat is papiergeld, ingevoerd door de Franse regering tussen 1792 en 1797. Men vertrouwde dat nieuwe papiergeld waarschijnlijk niet, vandaar dat men dit omwisselde in munten. Op 2/7 1795 is geboekt als inkomsten: *Voor een acsingnaet van tien soe verwiselt voor 5 1/4 st f 0.5.4.* Een Franse 'sou' was dus iets meer dan een 1/2 stuiver.

Dit is een voorbeeld (12 juni 1774) van de manier waarop de rekeningen werden ondertekend.

3.1. De inkomsten

De inkomsten kwamen uit wekelijkse collectes tijdens missen en begrafenisdiensten, collectes ieder kwartaal aan de kerkdeur, incidentele particuliere giften, legaten, renten en pachten. De renten en pachten werden geïnd uit kapitaal en gronden die al eigendom van de armenkas waren vóór het plakkaat van 1771. Er kwam echter ook kapitaal bij vanwege schenkingen of legaten. Daarom zette men soms een batig saldo op rente.

Meestal heeft de debetzijde van de eindafrekeningen ongeveer het volgende opschrift: *Rekeninge van Ontfangs den 21 Desember 1772.* De eerste post luidt doorgaans ongeveer als volgt: *Ontfangen van provisor..... volgens afgedaen Rekeninge aen mij over geteld de penningen..... gulden .. st f.....* Dit is in feite de overdracht van het kasgeld door de provisor, die verantwoordelijk was voor de voorgaande rekening.

De lijst van collectes vanaf 1/1/1792

Rekeninge Ontfangs			
1792 den 1 Janus	Nieuwe Jaardag dito	16	3
6 Januarij	nie kolebragen dito	5	1 4
8 Januarij	Sondages dito	5	3 2
15 Januarij	Sondages dito	4	10 5
22 Januarij	Sondages dito	4	13
29 Januarij	Sondages dito	4	11 2
5 februarij	Sondages dito	5	12 4
12 februarij	Sondages dito	5	11 6
19 februarij	Sondages dito	4	17 3
26 februarij	Sondages dito	4	3
5 maart	Van de geldmeester Van't Oelver h. deel. Stijnskes voor de halpkeuren 9 Stijf van de verpagtinge de tenten	-9	3
12 maart	Van de geldmeester Van't Oelver h. deel. Stijnskes voor de halpkeuren 9 Stijf van de verpagtinge de tenten	1	5
19 maart	Woensdag dito	2	4 3
26 maart	Sent. Matthei dito	4	15 2
2 maart	Sondages dito	1	4 6
9 maart	Woensdag dito	33	9 2
16 maart	de Collecte aen de kerke	1	4
23 maart	Woensdag dito	5	4 2
30 maart	Sondages dito	2	7 1
6 april	Woensdag kants best dag dito	4	10 4
13 april	Sondages dito		
20 april	Verkoop van helen en papierenbelen 13 Stijf sijn de armen parties		13
27 april	Woensdag		
4 mei	Maars boot schap	7	1 4
11 mei	Sondages dito	5	2
18 mei	Woensdag dito	12	2
25 mei	Sondages dito	5	17
1 juni	Woensdag	1	13 4
8 juni	Sondages dito		
15 juni	verdag	2	1
22 juni	Sondages dito	12	17 6
29 juni	Pactdag dito	6	17 1
6 juli	Pactmaandag dito	3	10 2
13 juli	Pactdinsdag dito	5	16 3
20 juli	Sondages dito	159	5 3

kelijk van gewone parochianen, maar ook van een groot aantal armen. Aangezien er jaren ontbreken in deze administratie, schat ik dat er gemiddeld een maal per week een katholieke begrafenis was in het kerspel van St.-Calixtus. Zoals gezegd, staan veel namen eveneens vermeld in de begraafboeken van de koster, maar veel personen worden in dit boek met andere (bij)namen genoemd en soms is er aanvullende informatie over relaties, nagelaten kinderen en woonplaats. Kortom, ook deze administratie kan een extra bron voor genealogen zijn, te meer daar er juist over arme voorouders vaak toch al heel weinig in de archieven te vinden is. Op de site van de Oudheidkundige Vereniging Groenlo is deze lijst ook geplaatst. Verderop in dit artikel (deel 5.0) is een alfabetische lijst met de genoemde overledenen opgenomen.

Behalve de opbrengsten van collecten waren er ook inkomsten uit giften en legaten van meestal met name genoemde personen. Sommigen wilden onbe-

kend blijven en schonken geld via de pastoor of de kapelaan. Een bijzondere schenking staat genoemd op 20/8 1791: *Heeft zijn hoogheijt de prins van Oranien Naesou de Roomse kerke besien en in 't saken voor den armen gegeven een gouwe rijder 14 gulden een ducate 5 1/4 gulden sammen f 17.5.0.* Hieruit blijkt dat prins Willem V een bezoek aan onze streek heeft gebracht. Ook Groenlo heeft hij aangedaan en nota bene de katholieke schuilkerk bezichtigd. Dat duidt erop, dat het met die onderdrukking van de katholieken nog wel meeviel. Een paar dagen daarvoor was de prins trouwens in Borculo ingehuldigd als Heer van Borculo. Nog geen vijf jaar later vluchtte hij smadelijk naar Engeland en mochten de katholieken als gevolg van de Bataafse Vrijheid hun godsdienst weer openlijk belijden. Ik vermoed dat er toen voor de katholieken in Groenlo en omgeving niet zo erg veel veranderde, hoogstens, dat ze meer eisen durfden te stellen. Wel kregen katholieken toen de kans om weer meer bestuurlijke taken te vervullen.

In deze post wordt op 20 augustus 1791 de gift van Stadhouders Prins Willem V verantwoord. Het totale bedrag was 19 gulden en 5 stuiver.

Twee afbeeldingen van de kroonprins

v.l.n.r.:

- Voorkant gouden dukaat [1771] met een toenmalige waarde van iets meer dan 5 gulden. De munt is 22 mm in doorsnee en weegt 3.49 gram.
- Achterkant gouden dukaat.
- Voorkant gouden rijder [1763] met een toenmalige waarde van 14 gulden. De munt is 27 mm in doorsnee en weegt 9,93 gram
- Achterkant gouden rijder

3.2. Uitgaven: vaste wekelijkse uitkeringen aan armen

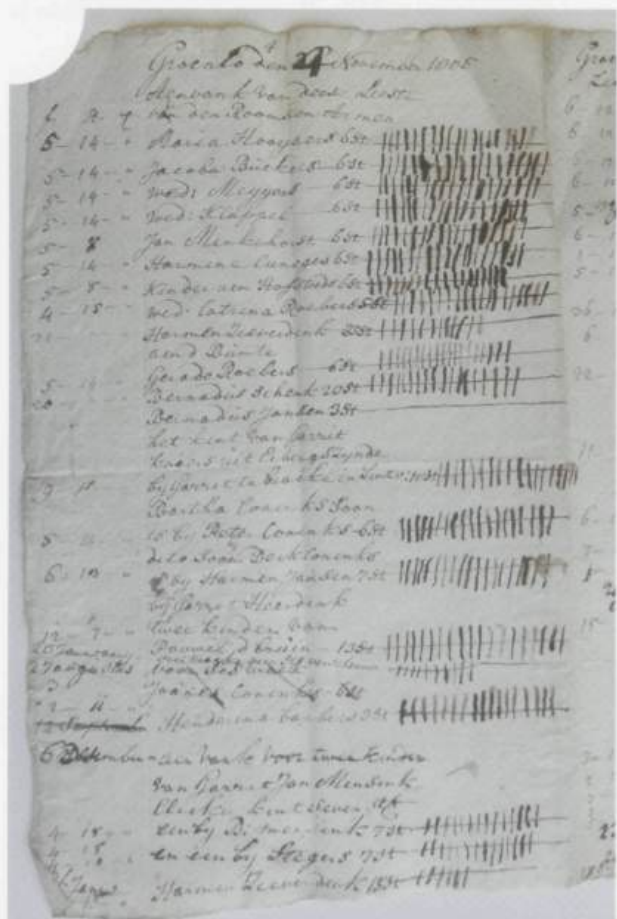
Een aantal armen kreeg elke week een soort vaste uitkering van een paar stuivers. Deze praktijk lijkt op een soort vaste bijstand. Ook in andere plaatsen gebeurde dat wel. Aanvankelijk - in 1771- was de uitkering 3 stuivers per week. Jaren lang bleef dat bedrag onveranderd. Veel later - in 1805 - werd het 6 of 7 stuivers en in sommige gevallen ook meer. De provisor maakte meestal een lijst van namen van uitkeringsgerechtigden en schreef daarachter een totaalbedrag van de uitkering gedurende het aantal weken van die periode. De volgorde van de namen op opeenvolgende lijsten wordt gedurende een vrij lange periode nauwelijks gewijzigd. Soms valt er een naam tussenuit door overlijden of verminderde armoe. Nieuwe namen komen onderaan de lijst te staan. Aanvankelijk werd er nog onderscheid gemaakt tussen armen uit de stad Grolle, de buurschappen Avest, Beltrum, Lintvelde, het Sche-

pendom en Zwolle. Lielvelde komt zeer incidenteel voor, waarschijnlijk omdat twee derde deel van Lielvelde in Lichtenvoorde kerkte. Het is ook mogelijk, dat in het Grolse deel van Lielvelde verhoudingsgewijs weinig armen waren; de periodieke communicantencollectes voor de nieuwe kerk in Grolle¹⁶ brachten althans in Lielvelde gemiddeld het meest per communicant op.

De provisor bezat waarschijnlijk ook een lijst waarop hij d.m.v. 'turven' (tel-streepjes) noteerde, hoe vaak en aan wie iets was uitbetaald. Deze tellijsten zijn waarschijnlijk na de afrekeningen weggegooid, maar een paar zijn bij toeval bewaard bij de eindafrekening van 1805 en 1806, respectievelijk beginnend op 4 november en 17 maart. Dat had waarschijnlijk te maken met het overlijden van de dienstdoende provisor Velders. Provisor J.H. Batenburg heeft deze lijsten waarschijnlijk bewaard, omdat hij de administratie van de op 18/10 1806 overleden Velders had overgenomen. Het eerste deel van die lijst moet gemaakt zijn door Velders. Batenburg deed ze waarschijnlijk als verantwoording bij zijn afrekening. Tellijsten van andere jaren zijn dus niet bewaard. Aangezien het tellijsten van Velders zijn, vermoed ik dat de armen die een vaste uitkering kregen, het geld in ontvangst moesten komen nemen ten huize van de provisor zelf. Misschien ook dat er op vaste tijden in de kerk werd betaald. Volgens V. Smit werden voedseluitdelingen van het Grolse Gasthuis in de oude Calixtus gedaan¹⁷. Het is niet zeker, of de katholieke armmeesters ook hun kerk daarvoor gebruikten, omdat die kerk buiten de stad lag.

De totaallijst met vaste wekelijkse uitkeringen begint meestal ongeveer met de volgende bewoordingen: *Rekeninge uitgave neemt zijn aenvank den 21 Desember 1772 uit de boerschappen de weekenlieste uit Zwolle*. Een paar jaar later worden in de weeklijst de buurschappen niet meer apart vermeld, maar wordt er één lijst gemaakt.

De *Wekelijksche lieste* of de *wekenlieste* was dus een belangrijke vorm van steun. In 1773 kregen 21 mensen elk 3 of 4 stuiver per week. Sommigen kregen dat bedrag maar een deel van het jaar. Kennelijk hadden ze het dan niet meer nodig. Vanaf 1814 werden er geen namen meer, maar alleen totaalbedragen genoemd. Daar de uitgaven over drie jaar

De tellijst (of turflijst) vanaf 4 nov. 1805 van de wekelijkse betalingen door D.J. Velders.

¹⁶ R.A.U. 17. NO 281

¹⁷ V. Smit, *Het gasthuis te Groenlo door de eeuwen heen*, *Groenlose historische reeks nr 3*, issn 09243127, blz. 31

Rekening van 17 maart 1806 aen van den
Leest van den Roomen Armen

1	Marca Hoop	1000	1000
2	Marca Hoop	1000	1000
3	Marca Hoop	1000	1000
4	Marca Hoop	1000	1000
5	Marca Hoop	1000	1000
6	Marca Hoop	1000	1000
7	Marca Hoop	1000	1000
8	Marca Hoop	1000	1000
9	Marca Hoop	1000	1000
10	Marca Hoop	1000	1000
11	Marca Hoop	1000	1000
12	Marca Hoop	1000	1000
13	Marca Hoop	1000	1000
14	Marca Hoop	1000	1000
15	Marca Hoop	1000	1000
16	Marca Hoop	1000	1000
17	Marca Hoop	1000	1000
18	Marca Hoop	1000	1000
19	Marca Hoop	1000	1000
20	Marca Hoop	1000	1000
21	Marca Hoop	1000	1000
22	Marca Hoop	1000	1000
23	Marca Hoop	1000	1000
24	Marca Hoop	1000	1000
25	Marca Hoop	1000	1000
26	Marca Hoop	1000	1000
27	Marca Hoop	1000	1000
28	Marca Hoop	1000	1000
29	Marca Hoop	1000	1000
30	Marca Hoop	1000	1000
31	Marca Hoop	1000	1000

De tellijst (of turflijst) vanaf 17 maart 1806 van de wekelijkse betalingen door D.J. Velders.

Rekening van 17 maart 1806 aen van den
Leest van den Roomen Armen

1	Marca Hoop	1000	1000
2	Marca Hoop	1000	1000
3	Marca Hoop	1000	1000
4	Marca Hoop	1000	1000
5	Marca Hoop	1000	1000
6	Marca Hoop	1000	1000
7	Marca Hoop	1000	1000
8	Marca Hoop	1000	1000
9	Marca Hoop	1000	1000
10	Marca Hoop	1000	1000
11	Marca Hoop	1000	1000
12	Marca Hoop	1000	1000
13	Marca Hoop	1000	1000
14	Marca Hoop	1000	1000
15	Marca Hoop	1000	1000
16	Marca Hoop	1000	1000
17	Marca Hoop	1000	1000
18	Marca Hoop	1000	1000
19	Marca Hoop	1000	1000
20	Marca Hoop	1000	1000
21	Marca Hoop	1000	1000
22	Marca Hoop	1000	1000
23	Marca Hoop	1000	1000
24	Marca Hoop	1000	1000
25	Marca Hoop	1000	1000
26	Marca Hoop	1000	1000
27	Marca Hoop	1000	1000
28	Marca Hoop	1000	1000
29	Marca Hoop	1000	1000
30	Marca Hoop	1000	1000
31	Marca Hoop	1000	1000

De weeklijst vanaf 29 sept 1782. Hier staan de armen uit Zwolle, Beltrum en de stad Grolle nog op aparte lijsten.

f 783.12.0. bedroegen, moet er in dat jaar 1814 ongeveer f 261.4.0 betaald zijn. De uitkeringen waren toen inmiddels verhoogd tot gemiddeld 10 stuivers. Waarschijnlijk kregen toen ongeveer 15 mensen deze betaling. Hoe de selectie voor deze ondersteuning geschiedde en welke criteria daarbij werden gehanteerd, valt niet uit de rekeningen af te leiden.

Het geld voor de weeklijst en andere betalingen kwam vermoedelijk grotendeels uit de opbrengst van de zondagse armencollectes en uit collectes tijdens begrafenisdiensten.

3.3. Uitgaven: extra en incidentele uitgaven aan armen

In de eindafrekeningen van de provisor zit ook telkens een lijst met bedragen die ongeveer als volgt begint: 1772 den 21 Desember deese onderstaende penningen exera uitgeven.

Deze extra betalingen werden veelal gedaan voor concrete goederen of diensten. Soms werd dat doel er bij genoemd: voor rogge, wegens ziekte, voor reisgeld, enz. De provisor betaalde deze bedragen als

de pastoor daarvoor opdracht gegeven had, want er staat soms: *Volgens briefien of Volgens ordonantie van de heer pastoor en op 15/1 1778 staat er bijv.: Uijt order van de heer pastoor aen een bedekten (armen) betald f 1.10.0.*

Arme wezen waren er uiteraard ook. Die werden uitbesteed bij bepaalde gezinnen. De verzorgers kregen daarvoor kostgeld uitgekeerd. Waarschijnlijk werden er hoofdzakelijk kinderen uit grote, arme gezinnen of wezen bij anderen ondergebracht. Er staat dan bijv. geboekt: 1790 13/2 An Berend Frakkink wegens het kind van Jan Leemkamp f 1.10.0. Ook hierboven in het lijstje van de Ruitersvrouw en Griete in de Huitinkhutte worden bedragen voor haar kinderen (later wezen) wegens kostgeld vermeld.

Verder waren er leveranties in natura aan de armen. De betalingen daarvoor werden rechtstreeks gedaan aan de leveranciers van die goederen en diensten, zoals timmerlieden (voor doodkisten), drankhandlaren (vooral voor drank tijdens het 'dodengelof'¹⁸), hospita's, kostgevers, grondeigenaren (pachten), winkeliers, kleermakers, een bakker en artsen. Deze

¹⁸ Het dodengelof is een bijeenkomst met koffie en broodjes na een begrafenis in een horecagelegenheid. Vroeger was dat een veel uitgebreidere maaltijd aan huis ook met alcoholische dranken.

manier van armenhulp kwam veel voor. Het was eigenlijk een gewone, veel voorkomende praktijk, want vermoedelijk gaven de provisors en de pastoor in een aantal gevallen geen cash geld aan de arme zelf, waarschijnlijk uit angst voor verkwisting.

Voor geleverde goederen en diensten dienden de kleermakers, winkeliers en artsen gespecificeerde rekeningen in. De kooplieden/winkeliers J.H. Batenborg en D.J. Velders, die vaak ook armenprovisor waren, dienden nota's in over een langere periode. Zoals al gezegd, wordt in het R.A. Utrecht inv. R17 onder nr. 295 een aantal van hun declaraties in de vorm van lijsten met data, namen, producten en kosten, bewaard. De namen die daarin staan, zijn ook te vinden op de site van de Oudheidkundige Vereniging Groenlo. De gespecificeerde declaraties van Derk Jan Velders en van J.H. Batenburg daarin zijn in deze lijsten cursief gedrukt en voor de duidelijkheid wordt in de getypte lijst de afkorting 'DJV' of 'JHB' voor de omschrijving gezet, wat aangeeft dat de bedoelde post uit die kwitanties komt respectievelijk van Velders en Batenburg. In deel 7.4. van dit artikel wordt daar meer over gezegd.

3.4. Uitgaven: kwartaaluitkeringen aan armen

Sommige armen kregen eens per kwartaal een extra uitkering. Waarschijnlijk was die bedoeld als een soort extraatje per seizoen. Of deze betaling iets met de Quatertemperdagen¹⁹ te maken heeft, heb ik niet uitgezocht, maar het is heel wel mogelijk. Net als bij de wekelijkse betalingen heeft de provisor meestal een lijst, de *vierdeljaerslieste*, waaraan de nieuwe namen onderaan worden toegevoegd. Vaak, vooral na 1804 wordt er geen lijst meer gegeven, maar een totaalbedrag zonder namen. Ook deze lijst met uitgaven begint meestal ongeveer als volgt: Rekenge van uitgave van de *fierdenjaersliste*.

Deze lijst was dus een andere, een extra manier van ondersteuning aan bepaalde armen. Dat waren vaak ook anderen dan degenen die op de wekelijkse stonden. Het is een uitkering van een bedrag per drie maand aan een steeds kleiner wordend aantal mensen. Dezelfde mensen kregen vaak gedurende een aantal jaren achtereenvolgens eenmaal per kwartaal een uitkering. Zo kregen in 1772 twintig personen per

kwartaal 6 stuivers. Totaal was dat f 24.0.0. In 1804, dus bijna dertig jaar later, bedroeg het totaalbedrag f 4.16.0. De uitkering was toen nog steeds 6 stuivers. Er stonden in dat jaar slechts vier mensen op de lijst. In 1814 was het totaalbedrag weer veel hoger: f 14.8.0. Het aantal mensen wordt in dat jaar niet genoemd, maar afgaande op het totaalbedrag moet dat 12 geweest zijn. De administratie was toen dus veel minder gedetailleerd.

Waarschijnlijk kwam een deel van het geld dat voor uitbetaling op de kwartaallijst nodig was, aanvankelijk uit de zgn. *vierdeljaerscollecte*, een collecte die in schotels werd gehouden aan de kerkdeur. In 1774 bracht die collecte over het hele jaar f 195.0.0. op. Vanaf toen liep de opbrengst eigenlijk voortdurend terug tot f 106.0.0. in 1785. Daarna liep ze weer op tot f 150.0.0. in 1788 om weer terug te lopen tot f 50.0.0. in 1811. In 1813 was de opbrengst weer wat hoger: f 68.16.0. Dat het aantal mensen op deze lijst steeds kleiner werd, heeft niets te maken met de lagere opbrengst van de collecte, want de opbrengst van f 68.16.0. in 1813 bijvoorbeeld is veel meer dan het uitgekeerde bedrag van f 14.8.0. in datzelfde jaar. Kennelijk werd de opbrengst van de kwartaalcollecte toen ook gebruikt voor andere uitgaven aan de armen van Groenlo.

Voor de collectanten tijdens de zondagse diensten is door de kerkmeesters in februari 1807 een reglement opgesteld²⁰. Het is een concept, dus soms slordig geschreven. Punten en komma's zijn niet correct geplaatst. De kerkmeesters waren tevens de collectanten voor de armenkas, waarschijnlijk omdat zij ook tekenen moesten bij de afrekeningen. Berend Roerdink en G.J. Bouwhuis hebben hier (nog?) niet als kerkmeesters ondertekend. Zij waren dat wel in de herfstmaand van 1809. Waarschijnlijk waren zij ook lid van het kerkkoor, wat blijkt uit punt 3 van onderstaand geciteerd schrijven. De naam van alle kerkmeesters staat onder het conceptreglement, maar in hetzelfde handschrift. Dat wijst op een kladversie. De eigenhandige ondertekening zou pas bij het originele stuk gebeuren. Inhoudelijk zal dat niet veel van dit stuk afwijken, vermoed ik.

Uit het reglement blijkt ook dat er zondags minstens twee H. Missen waren - wat mij weinig lijkt voor zo'n grote en uitgestrekte parochie - en dat het

¹⁹ Kerkelijke boetedagen aan het begin van ieder jaargetijde. Men vastte dan ook.

²⁰ R.A.U. 17. No 293 concept voor een reglement voor de armencollecte in de parochie Groenlo.

kerkkoor op een hangzolder zat. Het valt op dat er in dat reglement wel veel gezegd wordt over de zondagsdiensten, maar niet over de kwartaalscollecte aan de kerkdeur en ook (nog) niet over de collectes tijdens begrafenismissen. Ik citeer dit schrijven hieronder, omdat het een aardig inkijkje geeft in het kerkelijk leven van die tijd. Opmerkelijk is hetgeen onder punt 5 vermeld wordt, nl. dat de pastoor uitgenodigd moet worden voor het potverteren van de boetes. Dat betekent waarschijnlijk dat de pastoor, als hij dat nuttig achtte, het potverteren alsnog zou kunnen verbieden.

Op heden dato onderschreven is door de Roomsche kerkmeesters der Catholijke gemeente te Groenlo beraamd en vastgesteld het volgende reglement wegens de armencollecte in de kerke van voornoemde gemeente

1. De collecten zal in toekomst geschieden door de kerkmeesters Dit zal steeds geschieden door 3 hunner volgens eene nader te bepalen ordre;
2. Die ordre, vastgesteld zijnde, zal ieder een maand moeten blijven fungeren. Zullende met den begin van den maand Maart de drie Eersten dien het gratis alleen uit liefde Gods moeten aanvaarden, den 1 van de maand april door drie volgende afgelost worden en zo voort, elken maand
3. Terwijl de kerkmeesters Berend Roerdink en Gerrit Jan Bouwhuis aanneemen en beloven het collecteren op den hangzolder provisioneel en ten minste een jaar lang alleen te doen; zo zullen dit eerste jaar, en voor zoo lange die beiden Kerkmeesters dien last alleen zullen gelieven te dragen. van de overige Kerkmeesters steeds twee onder de kerke de collecte moeten doen gelijk artikel drie bepaald is
4. Ieder Kerkmeester die en Tour is zal of in perzoon de collecte moeten doen, of iemand die bekwaam daartoe is in zijn plaats moeten stellen. Zo hij wettig belet mogt zijn, en ook geene bekwame perzoon hadt in zijne plaats te stellen Zal hij hiervan aan (een) van de andere kerkmeesters kennis geven die dan naar zijn best vermogen zal zorgen dat hij voor die voor den beletten de collecte doe, of dat dezelve door een van de andere collectanten gedaan worde. De eerstvolgende in de ordre zal voor den wettigen beletten moeten opkomen, als hem vroegtijdig genoeg kennis daarvan gegeven is
5. Bij mankement van hetgeen in voorgaand artikel vermeld is, zal ieder voor elke keer verbeuren eene boete van 2 stuivers. Die boeten zal ontvangen de

oudste kerkmeester M Klumper zullende dezelve door de gezamenlijke Kerkmeesters op een bepaalden dag verteerd worden. En zal hiervan elke keer aan de Heer Pastoor kennis gegeven worden, die dan als hij het mocht goedvinden daarbij present kan zijn.

6. De en Tour zijnde collectant zal beginnen a. In den eersten dienst onder het offertorium. b. in den laaten dienst als de priester van de outaar afreed, ende preek zal beginnen. In den eersten dienst bij het Handewasschen van de Priester, en in den laaten dienst onder lesen van het Evangelie de aan tour zijnde collectant of de in zijn plaats gestelde niet opkomende, dan ieder present zijnde mede collectant het voor hem opvatten en den mankeerden, als hij naar eerlijk gedaan onderzoekschuldig zal bevonden worden; als vervallen in de bepaalde boete aanspreken
7. Dit reglement is alleen voor den collecten in den vroegen en laaten dienst op de Son- en gebodenen heilige dagen, belovende egter de kerkmeesters uit deze stad, en die minder dan een half uur van de kerke woenen, dat zij ieder Op zijn tour, zo veel zij kunnen willen zorge dragen, voor de collecten op de afgezette feestdagen, voor de tut dus verre gebruikelijke collecten tut dat hier omtrent volgens algemeene goed keuring eene andere ... ling getroffen worden, alsmeede dat deze collecten voor de verder afgelegen Kerkmeesters, door anderen worden waargenomen, willende zich malkanderen hierin de hulpzame hand bieden.
8. Eindelijk (ten slotte) zullen de aan beurt zijnde collectanten na alle ... dag geschied zijn de gecollecteerde penningen bezorgen aan de Provisor of ontvanger der armen penningen, of ten minste aan het huis van den Heer Pastoor of aan den Koster.

Tot stipte nakoming van Het voorschreven, en tot voorkoming van alle wanordres en ²¹ cafusie hebben Kerkmeesters van voornoemde gemeente dit Eigenhandig ondertekent

Actum Groenlo den febr. 1807.

Klumper, Jansen, Schoemaker, Struij, Reijnders, Harperink, Maarse, Heusels, Scharmaath, Droebers, Tuin- te, Buurseman, Nijenhuis, Hommelink, Avink.

Er waren 18 kerkmeesters, zes voor de stad Grolle en twee uit ieder buurschap ²².

²¹ Cafusie is waarschijnlijk een verschrijving voor 'Confusie', waarmee 'verwarring' bedoeld zal zijn.

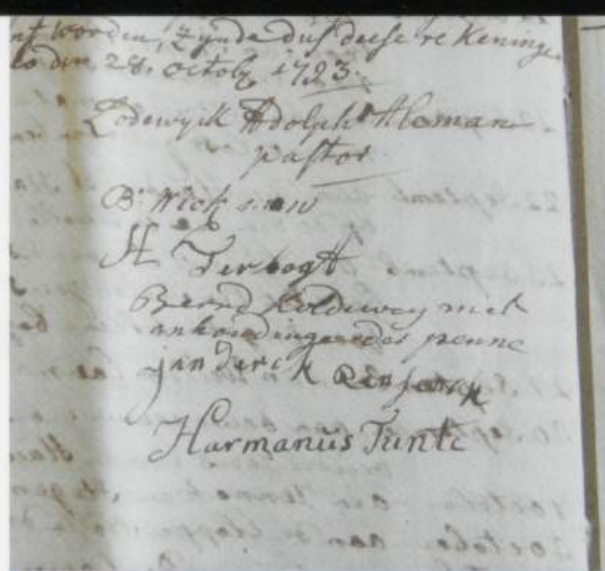
²² R.A.U. 17. No 275

Zij traden zoals gezegd ook op als armmeester en soms als provisor. In 1809 waren kerkmeester voor de stad: M. Klumper, J.D. Jansen, J.H. Struij, A. Reijnders, D. Harperink, J. Tellegen; voor Lindvelde: Sonderman (Albert Papen), J.H. Nijenhuis; voor Beltrum: H. Hofman op Buursen, B. Roerdink; voor Avest: G.J. Bouwhuis, G. Tuinte; voor het Schependom en voor Zwolle: .. Te Maarse, G Heusels; voor Lievelede: J.H. Klein Avink, .. Harmelink op Hommelink; voor Efselse: .. Droebers, .. te Hanseler op Schermate. Later zie je weinig andere namen, maar wel andere voorletters. Dat betekent, dat vaak de zoons hun vader opvolgden.

4.1. De verantwoording van de afrekeningen

De ondertekening diende als verantwoording en was zeer formeel, waarschijnlijk omdat de rekening gecontroleerd werd door het armbestuur en sinds 1787 door de kerkenraad (dat heet tegenwoordig parochieraad), bovendien moest de pastoor er verantwoording mee afleggen aan de wereldlijke overheid. Dat laatste is zeer waarschijnlijk vanwege het plakkaat uit 1771 met bepalingen omtrent de verzorging van 'roomsgesinde' armen. De pastoor moest soms ook opgave doen van de bezittingen van de armenkas aan de overheid. Op de laatste bladzijde van een afrekening staat daarom meestal ongeveer de volgende formule: *Op dato onderschreven hebben de Rooms Catholijke Pastor heer L.A. Aleman en*

De handtekeningen onder deze afrekening (28/10/1793) laten zien dat de schrijvers niet allemaal geöfend waren. Bernd Koldeweij tekent 'met anhoudinge der penne' d.w.z. dat een ander voor hem de naam schrijft.

de provisoren van de Rooms Catholijke Gemeente deese voorstaande rekeningen geexamineert en den ontfangst tegens de uijtgabe gebalanseert zijnde, is bevonden dat de provisor Derk Jan Velders meer ontfangen heeft als uijtgeven sesenvijftig gulden en 12 stuvers welke penningen onder gemelde provisor Derk Jan Velders zijn berustende aldus is deese rekeninge gesloten Groenlo den 15 mrt 1773.

Hieronder volgt een lijst van begin- en afsluitdata van de bewaard gebleven afrekeningen. De vetgedrukte naam is de afsluitende provisor. De duur van de periode wordt daarachter genoemd Tussen haakjes staan de ondertekenaars letterlijk geciteerd. De eerste begindatum is bij benadering gegeven. Een aantal perioden ontbreken, maar dan kan wel de provisor voor de volgende periode genoemd worden.

17(72 21/3)- 1772 21/6	J.H. Heusels (zeer waarschijnlijk) misschien 3 maand
1772 21/6 - 1772 21/9	H.J. Kuiper 3 maand (<i>L.A. Aleman, J.H. Heusels probesoer, Hendrik Gielink, per order Willem Buitinck Provisoer, per order Derk te Morse Provisoer</i>)
1772 21/9 - 1772 21/12	H.J. Kuiper 3 maand (<i>L.A. Aleman, Harmanus Westerman, Gerrit Revehorst</i>)
1772 21/12 - 1773 15/3	D.J.Velders bijna 3 maand (<i>L.A. Aleman, H.J.Kuiper, Jan Henderick Antijnck</i>)
1773 21/12 - 1774 12/6	Matheus Klumper een half jaar (<i>L.A.Aleman, H.G.Kuiper, Geerrit Rooverinck, Garrijt huijrne, Ijan te Hansel, Gaarit Boenink, Garrijt Voshaer</i>). Nieuwe provisor wordt Rotgerus Batenborg . (bijna een half jaar, maar zijn afrekening is niet meer aanwezig)
1775 27/12 - 1776 16/6	Schoemaker senior een half jaar (<i>L.A. Aleman Hijndrijcus Stortelaar, Beerent Nijvelt, Hendrijck IJan Ottenck, Jan Hedrijck Blanckenborgh</i>)
1776 16/6 - 1777 25/1	Jacob Frank 8 maand (<i>L.A. Aleman, Hijndrijcus Stortelaar, Jan Schuirinck, Jan Berent Schoemaker, Berent Ansto(ot?)</i>)
1777 25/1 - 1777 3/8	A. Liefferink dik 6 maand (<i>L.A. Aleman, Jacobus Frank, Jan Schuirinck, Derck Lieffekes (of Heffekes), Garrijdt Wijggerijnck</i>)
1777 3/8 - 1778 24/2	Garrit Wijgerinck bijna een half jaar (<i>L.A. Aleman, Derk Jansen, Engbert Walderbos, Berent Heijtinck</i>)

1778 24/2 - 1778 29/9	Jan Derk Jansen bijna 7 maand (<i>L.A. Aleman, Alb Hakkenbroek, H. Harperink, Garridt Wiggerink, Berent Heijtinck, R.R. Ruudersackinck(?)</i>)
1778 29/9 - 1779 8/6	Albert Hackenbroeck 9 maand (de ondertekenaars achterop) (<i>L.A. Aleman, H. Harperink, J.D. Jansen als getuige, Garridt Wijggerinck</i>). De nieuwe provisor was H. Harperink 7 maand
1780 25/1 - 1780 29/9	Jan Hendrik Struij 8 maand (<i>L.A. Aleman, Arldus Clumper, H Harperink, Ijan Snijders, Ijan Frank</i>) Nieuwe provisor is Arnoldus Klumper (een deel van 1 ½ jaar).
1782 3/3 - 1782 29/9	Jan Schoemaker bijna 7 maand (<i>L. A. Aleman, Jakobus Stuttelaar, Arldus Klumper, Garrit Panneman, Ijan Hendrik Bulte</i>)
1782 29/9 - 1783 24/6	Jacobus Stötteler 9 maand (<i>L.A. Aleman, Jans Schoemaker, Jan Abbenck, Engelbattes Kleijnarvel</i>)
1783 24/6 - 1784 16/5	Siel Frank bijna een jaar (<i>L.A. Aleman, Jan Gebbinck, Derk Jan Stottelaar, Garrit Gosens</i>)
1784 16/5 - 1785 24/2	Henricus Divelaar 9 maand (<i>L.A. Aleman, Gartijan Settenbriek, Derk Jan Stottelaar, Ziel Frank, Hendrinck Ijan Reirinck</i>) De nieuwe provisor is Derk Storteler bijna 10 maand
begin 1787 - 1788 24/2	Jan Hendrik Struij zoon van Antoni Struij (<i>L.A. Aleman, Jan Hindr Strij, Hendrikus Divelaar</i>)

Hierna werd de organisatie anders: de kerkmeesters namen de verantwoordelijkheid van de armenprovisoren over. Dat staat als volgt vermeld:

Vermits d kerkmeesters der Rooms-Catholijke gemeente den ontfangst en uytgave voor en an d Armen als provisoren hebben overgenomen, soo ist, dat op dato onder geschreven d Rooms-Catholijke pastor en provisoren deese bijliggende rekeninge geexamineert hebbende en

*den ontfangst tegens d uytgave gebalanzeert zijnde bevonden is, dat de provisor Jan Hendrik Struij soon van Antoni Struij meer ontfangen heeft als uytgegeven 71 gulden ses stuivers en ses deute, welke summa an den kerckmeester en provisor **Jan Hendrik Struij** continuerende en zijnde dus deese rekeninge gesloten. Groenlo den 24 february 1788.*

1788 24/2 - 1789 3/5	Jan Hindrick Struy bijna 14 maand (<i>L.A. Aleman, Jan H. Batenborg, Gerijt Ija ten Hansel, Engbert Walderbosch, Jan Meekes</i>)
1789 3/5 - 1790 16/5	Jan Batenborg 13 maand (<i>L.A. Aleman, Gerrit Jan Boubus, Jan Willem Stotelaar, Jacobus Stotelaar</i>)
1790 16/5 - 1791 15/5	Jan Batenborg een jaar (<i>L.A. Aleman, Derk Jan Velders, Jan Berent Martens, Jan Hin. Boevinck</i>)
1791 15/5 - 1792 29/5	Derk Jan Velders een jaar (<i>L.A. Aleman, Jan Berent Weenink, Jan Pasker, Jan Berend Schurink</i>)
1792 29/5 - 1793 28/10	Derk Jan Velders 17 maanden (<i>L.A. Aleman, B. Wickman, H. Ter Bogt, Berend Koldewey met anhouding der penne, Jan Derk Rensenck, Hermannus Tunte</i>)
1793 28/10 - 1796 28/10	Derk Jan Velders Dit was de langste periode van een provisor in een rekening: drie jaar! (<i>L.A. Aleman, Nicolaas Immerman, J.H. ter Bogt, B. Koldewey, J Snijders</i>) De volgende provisor is ook weer D.J. Velders)
1802 28/10 - 1803 11/11	Derk Jan Velders ruim een jaar (<i>L.A. Aleman, Derk Wolterinck met anhouding der Penne, Garrijt Tunte, Wanneerus Voshaer</i>)
1803 28/10 - 1804 30/11	Derk Jan Velders 13 maanden (<i>L.A. Aleman, W. Vosbaar, Derck Wolterinck met anhouding aan de penne</i>)
1805 28/10 - 1806 27/10	Derk Jan Velders een jaar (ondertekening op die datum is onzeker) De afrekening is incompleet. Op 5/8/1806 is het werk overgenomen door J.H. Batenborg. D.J. Velders werd begraven op 18/10/1806. Het lijkt dus dat hij al begin augustus ziek is geworden. Lijsten met extra uitgaven zijn er niet. De weeklijst en de vierdeljaarslijst (van Velders) wel. Daarop staan ook de turven van de uitbetalingen. Kennelijk zijn dat de lijsten die bij de uitbetaling aan de armen werden gebruikt.

- 1807 1/11 - 1808 21/12 **J.H. Batenborg** 13 maanden (*W. Borchert, Adam Rijnders, Wanneerus te Voshaer, dit is het merk van Derk Woltering met aanhouden dr pen getrokken.* J. H. Batenborg specificeert niet meer elke zondagse collecte. Hij geeft totaalbedragen per maand.
- 1811 6/11 - 1814 25/11 **J.H. Batenborg** 3 jaar en 1 maand (*W. Borchert, J.A. Wallerbos*).
- 1822 1/12 - 1827 30/11. Dit is de laatste afrekening in het archief. De inhoud daarvan is niet verwerkt in deze stukken.

De periode tussen 1814 en 1822 ontbreekt geheel. Misschien was de administratie verslapt, omdat er na het verdwijnen van de Fransen een nieuw en vrijer regime kwam. Op 19 maart 1824 ging de parochie officieel over van het bisdom Münster naar het bisdom Utrecht. Wellicht dat deze overgang al in 1822 te voorzien was, zodat men i.v.m. een nieuw kerkelijk regime maar weer begon met een serieuze administratie. Het is uiteraard ook mogelijk, dat het ontbrekende gedeelte, van 1814 tot 1822, gewoon zoek geraakt is.

Of de ondertekenaars van voor 1784 echt armbestuursleden waren, is de vraag. De overheid ging

Deze ondertekening vermeldt dat op 24 februari 1788 de nieuw benoemde kerkmeesters tekenen voor de afrekening.

6.

meesters der Brooms-catholyke gemeente
 u wigtgave voor in an e, armen als pro
 in overgenomen, soo ist, dat op dato on
 d, Brooms-catholyke pastor en provi
 tingen geexamineert hebben en
 tegens d, wigtgave gebalaat zeeft zynde
 t d, provisor Jan Hendrick Struy voor
 bouj meer ontfangen heeft, als wigt
 idom ses Stuivers en ses deute, welke
 to in den kerckenregister en provisor
 Struy is overgegeven, zynde ons
 ge gesloten. Grooten den 24. febra.

Lodewijk A. Aleman pastor
 Jan Hendrick Struy
 Hendrick Dirckx

er blijkens de plakaten vanuit dat de pastoor de verantwoordelijke, sturende kracht was binnen de armenzorg. Pas in 1784 kwam er een min of meer officiële instantie: de kerkenraad die op initiatief van pastoor Aleman is geformeerd. Omdat die pastoor in juni 1784 serieus begon te ijveren voor de bouw van een nieuwe kerk in de stad, stelde hij, misschien met het oog op zijn gevorderde leeftijd, het kerkmeesterschap in. Die kerkenraad moest eerst en vooral voor de financiën voor de nieuwbouw van de kerk zorgen. Waarschijnlijk was de bouw in 1787 wel klaar, zodat de kerkenraad tijd kreeg voor de controle van de armenkas, maar de ondertekenaars waren geen leden van de kerkenraad. Misschien kwam er toen langzamerhand een echt armbestuur vanuit de kerkenraad en werd dit niet expliciet in deze rekeningen vermeld.

4.1. Wie werd er provisor?

Misschien was provisor niet zo'n geliefde functie, aangezien de lengte van de periode in de afrekeningen nogal verschilt: er zijn, zoals gezegd, rekeningen over meer dan een half jaar, maar ook over een veel langere tijd. Dus als iemand langer dan een jaar provisor wilde blijven, was men daar waarschijnlijk heel blij mee. Een provisor moest uiteraard voldoende kunnen lezen en schrijven en dat kon lang niet iedereen in die tijd. Vaak was een winkelier provisor. Deze mensen konden ook schrijven, zeker de grotere winkeliers, die moesten immers een administratie kunnen bijhouden. De boeren in de kerkenraad of armbestuur konden m.i. slechter met de pen omweg, getuige hun veel houderiger handtekeningen, huismerken en zelfs kruisjes onder de afrekeningen.

De winkeliers hadden echter, omdat ze leveranties verrichtten, ook een zakelijk belang bij deze armenzorg. Daardoor kunnen zij zich dus ook moreel verplicht gevoeld hebben het provisorschap te bekleden. Misschien oefenden de pastoor en kerkmeesters zelfs wel druk uit op deze winkeliers. Het is echter ook mogelijk, dat winkeliers juist graag

provisor wilden zijn, omdat ze dan ook konden leveren aan armen, terwijl het armbestuur de betalingen garandeerde. D.J. Velders²³ is meermalen provisor geweest, in totaal zo'n 10 jaar, maar ook J.H. Batenborg en J.H. Struij hebben deze functie vaker bekleed. Zoals gezegd, was er in 1725 ook een H.J. Velders gasthuismeester van het Gasthuis²⁴. Hij maakte de rekeningen op en vervulde die functie gedurende zes jaar. Als hij een voorzaat was van D.J. Velders, kan hij ook winkelier geweest zijn.

Van D.J. Velders en J.H. Batenburg liggen nog declaraties in het R.A. Utrecht onder inventaris nummer 17, no 295. Velders declareerde van 1792 tot 1806. Dat is precies de periode waarin hij onafgebroken provisor was. Hij is begraven op 18/10 1806 en daarna nam J.H. Batenburg de leveranties kennelijk over, want hij declareerde van 1807 tot 1827. Als de winkel van Velders met zijn dood ook opgeheven werd, dan is het logisch dat er geen leveranties door die winkel geschieden. Als de erven het bedrijf voort zetten, is het vreemd dat er geen leveranties meer werden gedaan. Dat zou erop kunnen duiden, dat Batenburg maar al te graag provisor is geworden om nl. zelf de leveranties te kunnen doen. Batenburg en Velders declareerden kleermakerswerk en kleding. Het lijkt er dus op dat zij manufacturiers waren. Declaraties van andere leveranciers zijn er niet, althans niet in dit archief bewaard. Declaraties van andere leveranciers worden in de posten genoemd. Het gaat dan ook wel vaak om kleren of kleermakersloon, maar vooral om doodskisten, schoeisel, medische zorg en levensmiddelen.

5.0. Overledenen

Een interessant aspect van deze armenadministratie is het feit dat er vaak opbrengsten van de collectes tijdens begrafenisdiensten zijn vastgelegd en dat de overledene er vaak bij vermeld wordt, soms met bijzonderheden. Dat biedt dan extra informatie omtrent overledenen, begraafdatum en soms de omstandigheden vlak voor het overlijden zoals ziekte. Ook de collecteopbrengst kan interessant zijn als indicatie voor de belangstelling. Voor genealogen is dit een extra bron.

Hier volgt een alfabetische lijst van die overledenen. Iet wel op, want sommige namen met een C schrijft

met een K en omgekeerd, evenzo is dat het geval met de S en de Z. De datum achter de namen is in de meeste gevallen de dag van de begrafenis. Soms is de datum de dag waarop de doodskist o.i.d. wordt afgerekend. De overlijdensdatum ligt dan (misschien vlak) daarvoor. De precieze omschrijving van de posten kan men op de site van de Oudheidkundige Vereniging Groenlo opzoeken onder de genoemde naam en datum.

De oudste datum is 1774 15/1 en de laatste 1814 20/11. De administratie gaat nog door na 1814, maar de overledenen van na 1814 zijn in deze lijst niet meer opgenomen, omdat na de Franse tijd een betrouwbare en complete administratie van overlijden bestaat. De hier gegeven lijst -het betreft hier ongeveer 400 namen- is niet compleet, omdat in de administratie bepaalde stukken, soms hele jaren, ontbreken en soms stonden er geen namen bij de omschrijvingen.

De familienamen zijn bij elkaar gezet. De namen met een * zijn maar één keer in de administratie genoemd: het betreft dan meestal geen geregistreerde armen. De andere personen komen vaker voor en de meesten van hen zijn waarschijnlijk arm. De afkorting 'gen.' betekent 'genaamd'.

<i>Abbink, *Geertien</i>	1806 16/1
<i>Abbink, Ijenneken</i>	1777 23/11
<i>Aleman, Juffer Anna Elisabit</i>	1795 2/5
<i>Altink, *Garritien</i>	1803 10/2
<i>Anon., arme vrouw, bij Cranneborg</i>	1803 24/11
<i>Anon., de jongen aan Klein Zeggelink</i>	1791 18/12
<i>Anon., de wandelaar uit Lieveelde</i>	1796 30/3
<i>Antink, *Jan</i>	1806 22/1
<i>Arink, de dogter van Jan</i>	1814 20/11
<i>Arink, *Jan Henderick</i>	1796 12/9
<i>Asgers, Berent</i>	1803 25/5
<i>Assink, *Liesebit</i>	1804 16/4
<i>Avink, *Anna groot</i>	1796 27/1
<i>Bakis, Garritijn kijnt</i>	1782 3/11
<i>Barge, *Elsken ten</i>	1806 16/5
<i>Basten, wed. van (*M. E. Staring)</i>	1803 3/6
<i>Beekeman, *Albert</i>	1806 24/3
<i>Beeken, *Henderse</i>	1803 9/5
<i>Bernink (genamt) *Janna te Bome</i>	1806 11/2
<i>Groot Bernink, *Geteruij</i>	1803 3/8

²³ De Velders en Batenburg uit deze administratie waren overigens ook raadsleden, zodat zij, indien deze rekeningen als verantwoording naar de stadsraad gestuurd werden, hun eigen verantwoording misschien mee moesten beoordelen.

²⁴ V. Smit, *Het Gasthuis te Groenlo door de eeuwen heen*, Groenlose reeks no 3, issn 0924.3127, blz. 25

<i>Klein Beernink, *Christina</i>	1804 27/2	<i>Everdink, *Engbert</i>	1796 9/1
<i>Besselink, den ouden</i>	1790 13/5	<i>Faas, Adam</i>	1774 15/1
<i>Blankenburg, *Jan Henderick</i>	1803 21/6	<i>Floerin, *Cunera, gen. Ostendarp</i>	1806 10/5
<i>Blankenburg, *Henderick Jan</i>	1806 12/3	<i>Olde Fraking, *Dinne</i>	1804 16/5
<i>Blinke, *Harmine te</i>	1803 16/5	<i>Frank, *Altien</i>	1803 17/11
<i>Bogt, *Antonij ter</i>	1806 4/7	<i>Geautoriseerde, de</i>	1794 24/9
<i>Bogt, Berent kleine</i>	1780 19/8	<i>Gebbink *Janna Hendr. Heerenbarg</i>	1806 8/2
<i>Bocht, de vrouw van B. kleine</i>	1780 8/6	<i>Groote Gebbink, *Janna</i>	1806 30/1
<i>Bocht, *Jan d</i>	1804 23/3	<i>Geelink, Garrit</i>	1803 14/4
<i>Bogt, *Jan ter</i>	1805 25/11	<i>Gelink, Hendrik</i>	1795 13/8
<i>Bocht, *Maria</i>	1796 11/5	<i>Geelink, *Altien</i>	1795 16/10
<i>Bommers, *Geertien</i>	1803 7/5	<i>Geelink, Harmine</i>	1796 17/3
<i>Bome, *Janna te, genamt Bernink</i>	1806 11/2	<i>Geelink, *Henderick</i>	1795 13/8
<i>Bommers, *Hendericus</i>	1803 10/6	<i>Geesjnk, Garrit</i>	1778 22/2
<i>Bonnenkamp, *Albert</i>	1803 12/9	<i>Geverdink, *Benne</i>	1804 6/8
<i>Bonnekamp, *Garrit J.</i>	1803 19/3	<i>Geverink, *Gerada Berendina</i>	1805 19/12
<i>Bonnekamp, *Willemina</i>	1806 7/2	<i>Goldewick, *Maria, wed.Immerman,</i>	1804 9/7
<i>Borgijink, Altien</i>	1803 2/9	<i>Gosens, *Jan Henderick</i>	1802 3/11
<i>Bos, *Maria van den</i>	1806 27/1	<i>Govers, Hinderina</i>	1796 20/2
<i>Bracke, *Fenette te</i>	1804 13/6	<i>Groote Gunnewick, *Arnoldus</i>	1802 17/11
<i>Bracke, Jan Henderick aen de</i>	1795 30/5	<i>Grote Gunnewick, *Berent</i>	1803 7/6
<i>Brevink, *Garrit Jan</i>	1795 7/1	<i>Groote Gunnewick, *Janna</i>	1802 3/11
<i>Bruin, de schoonvader van Pouwel</i>	1796 19/2	<i>Groote Gunnewick, *Jan Henderick</i>	1803 9/5
<i>Buckers, Berent</i>	1794 18/11	<i>Hackenbroek, Anna Berendina</i>	1795 6/11
<i>Buitink, *Gerrit</i>	1806 10/6	<i>Haneveldt, *Harmine</i>	1796 24/9
<i>Buitink, *Jan Derk</i>	1802 4/11	<i>Hanseler (gen.) *Maria Reverhorst</i>	1806 13/1
<i>Buijtink, *Willem</i>	1803 31/1	<i>Harperink, *Henderich</i>	1802 23/12
<i>Bulte, *Berent te</i>	1804 21/7	<i>Hartman, Gosen</i>	1795 12/6
<i>Bulte, *Christoffer te</i>	1805 2/12	<i>Hassink, *vrouw</i>	1796 21/3
<i>Bulte, *Fenne te</i>	1803 7/5	<i>Hassink, *Janna Geteruij</i>	1802 3/11
<i>Bulte, *Jan te, uit Beltrum.</i>	1802 2/11	<i>Heerdink, *Jan Henderick</i>	1804 21/2
<i>Bulte, *Janna te</i>	1804 25/2	<i>Helmers, *Fenne</i>	1805 28/11
<i>Bulte, *Maria te</i>	1795 2/6	<i>Helmig, Juffr. *J. C., gen. Reinders</i>	1804 4/10
<i>Buierseweide, *Garrit</i>	1805 26/11	<i>Heerenbarg, Janna H. gen. Gebbink</i>	1806 8/2
<i>Casterop, *Antonij van</i>	1806 12/2	<i>Hilbrants, *wed. Christina</i>	1796 13/3
<i>Casterop, *Harmanus van</i>	1806 22/3	<i>Hilderinck gen. Weninck, *Aleida</i>	1803 28/3
<i>Casterop, *Henderick Jan van</i>	1806 13/3	<i>Hobbe, *Jannes</i>	1804 25/4
<i>Castrop, *Hermine Aleida van</i>	1806 28/8	<i>Hofsteede, *Henderica te</i>	1803 16/7
<i>Casterop, *Janna van</i>	1806 8/3	<i>Hofsteede, *Reinder te</i>	1796 22/2
<i>Castrop, *Maria van</i>	1803 31/1	<i>Hoogen, *Altien</i>	1796 4/7
<i>Casterop, *Willem van</i>	1806 8/2	<i>Hooijaers, *Cornelis op de Wielaker,</i>	1806 17/4
<i>Decke, *Henderick</i>	1796 6/5	<i>Hooijaers, *Garret</i>	1805 27/12
<i>Derksen, *Geerteruij</i>	1796 27/6	<i>Hoorst, *Engele</i>	1804 27/9
<i>Deventer, *Antonij van</i>	1803 17/1	<i>Hoorst, *Harmen</i>	1804 2/8
<i>Deventer, *Dinna van</i>	1795 30/6	<i>Horck, *Willemkken</i>	1804 14/1
<i>Deventer, Peter van</i>	1777 21/10	<i>Huffekes, *Derk</i>	1796 13/2
<i>Dievelaer (gen.) *Maria Jansen</i>	1806 7/7	<i>Huijskes, Albert</i>	1803 27/2
<i>Doeven, *Geertien, genamt Mensink</i>	1796 20/2	<i>Huijskes, *Janna</i>	1806 30/7
<i>Elferink, *Albert</i>	1796 3/2	<i>Huitink, *Harmanus</i>	1804 4/5
<i>Elverink, Garrit Jan</i>	1774 15/1	<i>Huitink, *Harmen</i>	1796 27/9
<i>Emaus, Harmen</i>	1796 8/6	<i>Huitink, Jan Henderick</i>	1805 21/12
<i>Emaus, Jan Willem</i>	1796 7/3	<i>Hulsink, *Berendina</i>	1804 28/3
<i>Emaus, Jan Willem</i>	1796 24/4	<i>Hulsink, *Garrit Jan</i>	1806 17/3

<i>Hulsink, *Jan Henr.</i>	1803 17/6	<i>Morse, *Engele te</i>	1803 13/1
<i>Huierne, *Derk te</i>	1803 25/4	<i>Mulders, *Augustienus</i>	1806 29/7
<i>Ickkenk, Barber</i>	1776 11/1	<i>Mulders (gen.) *Henderica Voors</i>	1806 8/4
<i>Ijkinck Henderik Ijan sin kint</i>	1778 15/1	<i>Mulders, *Maria</i>	1806 4/2
<i>Ilbarg, *Jan Henderik</i>	1805 19/11	<i>Naijers, Bernadus</i>	1803 21/1
<i>Immerman wed. *Maria Goldewick</i>	1804 9/7	<i>Nieuwenhuijs, *Jacobus</i>	1806 25/2
<i>Jansen, *Maria, gen. Dievelaer,</i>	1806 7/7	<i>Klein Nieuwenhuijs, *Garrit</i>	1804 10/8
<i>Caerman, ...</i>	1803 13/3	<i>Nienboome, *Harmine</i>	1795 28/12
<i>Kaarman, het kint van W.</i>	1790 30/5	<i>Nijenboome, *Henderick</i>	1804 26/9
<i>Caermans, *Christina</i>	1803 1/6	<i>Nijhof, *Geertien</i>	1796 15/4
<i>Kaermans, *Gerrit Jan</i>	1796 22/10	<i>Nijkamp, *Berendina</i>	1804 31/1
<i>Caerman, Harmanus</i>	1802 31/10	<i>Nijkamp, *Jan Derk</i>	1804 3/3
<i>Kerker, *Martias</i>	1796 20/2	<i>Noorts, *Gerarde</i>	1803 7/11
<i>Knuppel, Jan Henderik</i>	1794 26/9	<i>Oordick, Catrina</i>	1793 2/12
<i>Knuppel, de zoon van</i>	1796 22/2	<i>Ostendarp (gen.) *Cunera Floerin</i>	1806 10/5
<i>Koelink, *Garrit</i>	1796 29/4	<i>Ostendarp, *Enne</i>	1803 25/5
<i>Koldewee, *Jan Henderick</i>	1795 3/8	<i>Ostendarp, *Jan Berent</i>	1804 19/3
<i>Coldewee, *Jan Henderick</i>	1803 19/10	<i>Ostendarp, Jan B.</i>	1805 20/11
<i>Cunegers, *Fenne</i>	1803 30/11	<i>Osterholt, *Derk</i>	1796 19/8
<i>Cunegers, *Janna</i>	1802 22/12	<i>Osterholt, *Garrit Jan</i>	1796 2/3
<i>Coninck, *Lisabit</i>	1803 11/7	<i>Osterholt (vrouw), *Grade Reierinck</i>	1804 4/9
<i>Koijers, *Jenneken</i>	1803 12/10	<i>Olden, Gradus ten</i>	1812 29/6
<i>Coeijers, *Jenneken</i>	1804 3/10	<i>Ouden, *Maria Catrina den</i>	1803 11/8
<i>Kormelink, *Arnoldus</i>	1806 15/9	<i>Pellen, Janna</i>	1806 28/1
<i>bij de Cranneborg, arme vrouw</i>	1803 24/11	<i>Peppelenbos, *Jannes</i>	1804 28/3
<i>Creil, *Anna Maria</i>	1803 21/11	<i>Pierick, *Vrouw</i>	1804 1/2
<i>Crokenstoel, *Chrisiaen</i>	1803 9/11	<i>Pierick, *Derk</i>	1806 5/5
<i>Crokenstoel, *Jan Henderik</i>	1806 12/2	<i>Pol, *Janna, geestelijke dochter</i>	1803 29/11
<i>Kuipers, *vrouw</i>	1795 1/6	<i>Polle, *Willemina ten</i>	1806 8/7
<i>Kuiper, Juffer *Anna Maria</i>	1804 7/6	<i>Reinders, Altien</i>	1796 22/2
<i>Kuiper, *Fransueska M. Stutelers</i>	1804 13/9	<i>Reinders (gen.) Jufr. *Janna C Helmig</i>	1804 4/10
<i>Laerbarg, *Gerarde Henderica</i>	1803 7/6	<i>Reierinck, *Grade, gen. Osterholt</i>	1804 4/9
<i>Lankveld, Bene</i>	1790 14/3	<i>Rensink, *vrouw</i>	1796 20/1
<i>Leemkamp, het kint van</i>	1790 20/6	<i>Rensink, *Derk Jan</i>	1796 6/2
<i>Leferink, *Anna Maria, gen. Schaiks</i>	1806 3/3	<i>Rensink, *Jan Derk</i>	1803 3/2
<i>Lemeler, *Jan Henderick</i>	1802 2/12	<i>Rensink, *Jan Henderick</i>	1795 23/11
<i>Lemelers, *Janna</i>	1803 20/10	<i>Reverhorst, *Janna</i>	1806 10/1
<i>Lenderink, *Aaltien</i>	1796 15/10	<i>Reverhorst, *Maria, gen. Hanseler</i>	1806 13/1
<i>Lenderink, Benne</i>	1795 3/2	<i>Riekenbarg, *Janna</i>	1804 7/5
<i>Logemis, *Anna Teodora</i>	1804 9/2	<i>Rickenbarg, *Tunnes</i>	1795 27/7
<i>Lochemes (Leugemors?), *Jacop Jan</i>	1803 21/3	<i>Roebers, *Catharina</i>	1806 18/10
<i>Olde Lieftink, *Garrit</i>	1803 6/8	<i>Roebers, (*) Garrit Willem</i>	1796 6/6
<i>Martens, *Geertien</i>	1805 25/11	<i>Roebers, Cunne</i>	1803 26/9
<i>Marvelde, *Liesebit</i>	1806 28/4	<i>Roosenbarg, *Fenne</i>	1804 29/10
<i>Meengaals, Altien</i>	1796 3/9	<i>Roumaete, Garrit</i>	1803 30/8
<i>Meijijer, *Jan Berent</i>	1796 24/4	<i>Roumaet, Garrit Jan</i>	1796 10/3
<i>Menkeborst, *Antonij</i>	1805 24/12	<i>Roumate, *Janna</i>	1804 3/2
<i>Menkhorst, Diene</i>	1812 2/5	<i>Ruijters, vrou</i>	1778 22/2
<i>Menkeborst, Otto</i>	1802 31/10	<i>Ruiters, de zoon van</i>	1780 7/6
<i>Mentink, *Carneeles</i>	1804 4/1	<i>Sandbarg, *Berent</i>	1795 29/12
<i>Mensink, *Garrit Jan</i>	1805 23/11	<i>Sandael, *Frans</i>	1803 4/10
<i>Mensink (gen.) *Geertien Doeven</i>	1796 20/2	<i>Sandbl, *Henderina (wed.)</i>	1803 28/12
<i>Mensink, *Janna, gen. Tigelavont</i>	1806 2/6	<i>Scheenk, Bernardus</i>	1808 28/1

Schenk, *Garrit Jan	1806 23/6	Wevers, *Joost	1803 30/12
Scholten, Henr. W. (zijn) vrouwe	1794 18/11	Wichmans, *Bernadus	1796 11/8
Schoemakers, *Catrina, Wijgerink	1804 24/10	Wijgerink, *Catrina Schoemakers	180424/10
Schoemakers, *Maria	1806 27/2	Wijgerink, *Maria	1806 19/2
Schoevers, het kint van Fielep	1794 13/1	Wielaker, *Cornelis Hooijaers op d	1806 17/4
Schoovers, Nette	1789 1/9	Wielacker, *Jan	1804 5/4
Schute, *Garrit, uit Belterem,	1804 21/7	Winkelman, *Albert	1805 2/12
Schutten, *Maria	1795 7/1	Wissink, *Jan Berent	1796 4/6
Seggelink, de jonge aen Klein S.	1791 18/12	Wolberink, *Catharina	1808 22/12
Smits, *Catrina	1804 15/3	Segelink, *Albert	1806 29/4
Snieders, Jan	1806 8/4	Segelink, *Grade	1806 17/6
Snieders, Janna	1796 9/1	Zevers (patr. linnem. Gilde)	1796 22/10
Spillemans, *Janna	1804 9/4	Zieverdink, *Harmina	1803 6/10
Sprokelk(amp), *de oude vrouw aan	1796 13/6	Zwiers, *Altien	1804 2/5
Staring, wed. Van Basten, *M. E.	1803 3/6	Zweers, *Janna	1803 17/5
Startman, G.J.	1802 31/10		
Startman, Garrit Jan	1804 4/6		
Steegeman, Jacobus	1796 30/3		
Sterenborg, *Jan	1795 4/11		
Sticken, *Gerarde	1804 11/5		
Stutelers, *Fransueska M. Kuiper	1804 13/9		
Stoverdink, *Christina	1804 12/5		
Struijs, *vrouw	1796 21/3		
Struij, *Anna Berendina	1806 9/4		
Struij, weduwe Jacoba	1805 9/12		
Struij, *Jacobus Joannes	1804 11/6		
Struij, *Janna Geteruij	1806 2/4		
Tanck, *Maria	1796 17/5		
Tigelavont, *Janna	1796 27/2		
Tigelavont (gen.) *Janna Mensink	1806 2/6		
Tops, *vrouw	1795 9/5		
Trellekes, Frans	1777 28/9		
Tricherink, Euvva	1796 20/4		
Twinte, *Henderick Klein	1796 30/3		
Valkenborg, *Engbert, Groote	1796 11/7		
Veehoff op Coerboom, Henderick	1802 31/10		
Veel, *Harmanus te	1806 23/7		
Veele, Jan te	1796 14/4		
Velders, Derk Jan Coenraad	1806 18/10		
Veltkamp, *Hinderse uit Belterem	1795 19/11		
Veltkamp, *Maria	1804 7/6		
Veltman, *Willem	1803 25/5		
Versteege, *Harmanus Joanes	1803 9/8		
Voerde, *Hendericus ten	1806 22/5		
Voors, *Henderica, gen. Mulders	1806 8/4		
Vrugte, *Hermanus te	1804 19/10		
Weelink, *Derk, uit Lintvelde	1802 2/11		
Weninck, *Aleida Hilderinck gen.	1803 28/3		
Westerman, *Harmanus	1804 10/4		

5.1 Een begrafenis

Pastoor L. Aleman, een geboren Lichtenvoordenaar is 60 jaar pastoor van Groenlo geweest²⁵. Hij heeft onmiskenbaar een stempel op hetatholicisme in Groenlo gedrukt. Hij had veel conflicten over zijn bevoegdheden in Lievelede, Lichtenvoorde, Zwolle en ook met de paters van Het Zwillbroek. Hij ging het conflict niet uit de weg. Aangezien Groenlo onder het bisdom Münster viel en er in de Nederlanden nog nauwelijks sprake was van een bisschoppelijke indeling, zal hij redelijk autocratisch te werk hebben kunnen gaan. Zijn betrokkenheid bij de armenzorg is echter altijd groot geweest.

Pastoor Alemans zuster woonde waarschijnlijk bij hem in Groenlo. De familie Aleman kwam oorspronkelijk uit Lichtenvoorde, wat ook blijkt uit het feit dat hij een neef heeft die (Herman) Sterenborg heet. Dat is een bekende Lichtenvoordse naam. Interessant in dit kader is de rekening²⁶ die hij opmaakte na het overlijden van zijn zuster. Die geeft een aardig beeld van de kosten van een begrafenis. De katholieke (schuil)kerk had geen klok, daarom werden alle doden overluid door de koster van de oude kerk. Gezien de 'sangers' moet de begrafenis van juffrouw Aleman deftig geweest zijn. Ook de prijs voor de kist was hoog, 6 gulden. Een armenkist kostte heel wat minder, 2 gulden en 10 stuiver! De heer Klumper, die in de rekening genoemd wordt, was geen armenprovisor, maar kerkmeester voor de stad Grolle in 1795 en het bedrag van 1000 gulden

²⁵ zie V. Smit, 'Het gasthuis te Groenlo door de eeuwen heen', *Groenlose historische reeks nr 3*, issn 0924.3127, blz. 33 e.v.

²⁶ R.A.U. inv. 17 no 301

Lijst met inkomsten uit 1795. Op 2 mei staat de uitvaart van de zuster van pastoor Aleman, de eerste uitvaart waarbij ook voor de armen gecollecteerd werd. De tweede is op 9 mei van Vrouw Tops.

was waarschijnlijk uitgeleend aan de armenkas of aan de kerk.

De begrafenis van de zuster van pastoor Aleman was zeker bijzonder, want vanaf die datum laat de pastoor consequent tijdens begrafenissen voor de armen collecteren. Voordien kwam het benodigde geld van deurcollectes, incidentele vrijwillige giften, wat rentes en pachten. Vanaf 29/4/1795 kwamen er dus extra inkomsten van uitvaartdiensten. Aleman gebruikte kennelijk ook zijn eigen familie om veranderingen in de parochie door te voeren.

	Keen loemende van Ingaline	5
26 April	Bronkhorst	3
1 maeij	Sondag in 't Sakien	2
2 maeij	Phillen Jacobus in 't Sakien	3
	den offer op den dutsen, so op den Lickdend is van zuffer Johanna Elisebet Aleman. En is geven door de Pastoor	3
dato	in 't Sakien	1
3 maeij	Sondag in 't Sakien	4
9 maeij	den Lickdend gehouden van Vrouw Tops in 't Sakien	1
10 maeij	Sondag in 't Sakien	5
11 maeij	maendag kruydoag	:
12 maeij	dingdagh kruydoag	:
13 maeij	woendag kruydoag	:

Begraafrekening van Johanna Elisabeth Aleman begraven op 29/4/1795.

	fl	st
1. voor het waken en nodigen tot den dienst en begraffnis an vrouw Roeloffsen	3.	
2. an d, dragers en voorgangers van het lijk	13.	
3. voor d, missen te lesen en op dodenboek tot Ligtenvoorde	3.	
4. voor 6 . kaarsen	1.	16
5. an d, Heer Capellaan voor missen lesen	2.	
6. wegens verschenen hooftgelt	2.	4
7. voor krakelingen		15
8. voor koffij en suiker an vrinden en geburen	1.	14
9. voor fusel	2.	7
10. voor het dooden laken	3.	8
11. voor schroeven an de kist	2.	8
12. voor het luiden	14	
13. voor d, sangers	1.	4
14. voor d, dooden kiste	6.	
15. voor het luide bier	2.	
16. an ijder meid een gulden, welke onse suster op meij an haar plag te geven.	2.	
17. onse suster s(aliger). had 4 kaarsen bestelt 2 voor het beeld van d, Moeder Goddes en 2 voor s. Josephs. beeld	1.	4
18. voor swart lint en nageltjes an d, kist	12.	6
19. voor sepe om het swarte linnen te wassen	5	
20. voor suster s. verschoten an d, armen en an den armenprovisor Velders over gegeven d, summa van 25 gulden		25. 00. 0
	summa	74. 11. 6

Ontvangst 1795

	fl. st. d.	
1. het gelt in het koffer en cabinet van suster saliger gevonden bedraagt	3. 16. 1	
2. van Dina Döppen ontvangen d, rente	1. 15.	
3. op 14 juni van Herman Sterenborg d, rente van 200 gulden ontv.	6.	
4. van armenprovisor Klumper ontvangen d, lijffrente van den 29 sept tot den 29 maart	10. 10	
5. den 12 dec. Ontf. de rente van 1000 gulden sijnde Ontvangst 1796	30.	
6. op den 22. meij van neeff Sterenborg ontvangen d, rente van 200 gulden	6.	
7. nog ontvangen mijn broer Bernard sijn anpart an d, 3 jaaren betaalde interesse van fr. Helmich bedraagende sijn part d, andere hebben haar part ontvangen	21. 7. 4	
	summa	79. 8. 5

Rekeninge Der Rooms (Catholijke) Armen
Der Stat grondeloo en onder hoorede gemeente in gegaan
Met Den 21 Desember 1773 gehindig met Den 12 juni 1774
Wort gepresenteer an De Heer R. P. & L. Aleman
en Vender Provisoren van voor nomde Armen De
Provisor Matthijs Clumper zoon

6.0. Taal en dialect

Voor degene die geïnteresseerd is in taal en dialect kan dit soort archiefstukken een mooie bron van woorden en zinsconstructies zijn. Het is moeilijk historische bronnen te vinden voor de gewone omgangstaal, het dialect, aangezien schrijvers in hun teksten meestal de standaardtaal (proberen te) bezigen. Er bestaan nauwelijks oude geschriften waarin het dialect zuiver is overgeleverd. In het verleden werden hoogstens losse woorden of zinnen uit het dialect als citaat in de standaardtaal genoemd. Bovendien maakt het feit dat de spelling voor de Franse Tijd niet gestandaardiseerd was, het vinden van dialect in die bronnen nog ingewikkelder.

Je kunt de omgangstaal vinden in geschreven documenten van niet al te geleerde dialectsprekers, die iets administreerden of brieven of dagboeken schreven. In dit soort documenten straalt als het ware het onderliggende dialect vaak door de geschreven standaardtaal heen. In de 18e- en 19e-eeuwse armenadministratie van de r.-k. parochie Groenlo vond ik ook vele woorden die ik niet begrepen zou hebben, als ik geen dialect kende. Dat bracht mij op het idee om naar het onderliggende dialect in die stukken te zoeken en te beschrijven. Het vinden van dialect bleek niet zo moeilijk, maar beperkt zich tot weinig woorden en een paar zinsconstructies. Hele zinnen zijn er niet. Hier onder komen een paar voorbeelden. Misschien kan dat anderen die met dit soort documenten te maken krijgen op een idee brengen.

6.1. Spelling en taalgebruik

De Grolse armenadministratie werd vanaf 1771 bijgehouden door eenvoudige winkeliers of anderen, die in elk geval wel konden schrijven. Waarschijnlijk

Op dit titelblad van 12 juni 1774 staat GRONDELOO. Een voorbeeld van een verkeerde poging een woord in het dialect (in dit geval Grolle) te 'verbollandsen'.

spraken zij thuis en met hun klanten vooral dialect en af en toe, met de pastoor misschien, Nederlands op dialectbasis, Pastoor L.A. Aleman, geboortig van Lichtenvoorde, heeft vast en zeker het dialect verstaan. De provisoren probeerden hun administratie zo goed en zo kwaad als het ging in het Nederlands te schrijven, want die was bestemd voor de pastoor en de stedelijke overheid. De taal waarin de rekeningen gesteld zijn, is dus het Nederlands, beter gezegd het Hollands van de 18e eeuw.

De spelling was vóór de Franse Tijd nog niet echt gestandaardiseerd en de eenvoudige heren die provisor waren, hadden vaak ook zichtbaar moeite met het hanteren van de pen. Zuiver dialect is in die oude papieren dus nauwelijks te vinden. Daar het evenwel gaat om taalgebruik van gewone mensen, moet je het wel 'tussen de regels' zoeken, want elke schrijver probeerde immers juist goed 'Hollands' te schrijven. Dat is uiteraard niet altijd vlekkeloos gelukt, bovendien waren zij zeer inconsequent in hun spelling. Zelfs binnen één en dezelfde afrekening gebruikten ze soms een verschillende spelling voor dezelfde woorden.

Behalve dat er spellingproblemen op te lossen waren, had men ook problemen met het omzetten van het dialect naar het Nederlands. 'Doek' is in dialect 'dook'. Winkelier Velders, één van de provisoren, schrijft meestal *dock*, een enkele keer *doek*. Ook plaatsaanduidingen als 'broek' en 'braak' (dialect: 'brook' en 'braok') zijn vaak niet eenduidig opgelost.

Geregeld zijn woorden gewoon in de dialectvorm opgeschreven zoals *lopt* (loopt) en *wont* (woont). Ook worden woorden als *verbennekleën*, *oppassn*, *kluun*, *beest*, *elangt*, enz. zonder meer vernederlandst tot *verheenkleeden*, *oppassen*, *kluin*, *beest* en *gelank* (betekenis respectievelijk: afleggen, verzorgen, turf, koe en gegeven). Enige kennis van het dialect is dus beslist nodig om deze rekeningen te begrijpen.

Er zijn daarnaast onmiskenbaar Duitse (of Münsterlandse) invloeden in de taal van sommige provisorsen. Het Münsterland ligt immers dichtbij! De invloed van het Frans in de Franse Tijd blijkt echter nauwelijks in de taal van deze archiefstukken. Slechts drie Franse woorden heb ik gevonden: *assignaat*, *sou* en *monsieur*²⁷.

Niet alleen woorden maar vooral ook sommige zinsstructuren, uitdrukkingen en uitspraak van het dialect blijken duidelijk uit het Nederlands van de afrekeningen in deze archiefstukken. Het is niet simpel voorbeelden hiervan op te sporen: de lezeronderzoeker moet minstens kennis hebben van de huidige uitspraak van het bedoelde woord of zinsconstructie in het dialect om ze te zien. Bovendien moet er bepaald worden in hoeverre er echt een afwijking is t.o.v. de 'officiële' Hollandse schrijfwijze. Dat laatste is moeilijk, omdat er nauwelijks spellingregels waren.

In het taalgebruik van de provisorsen, maar ook in brieven van de pastoor zelf heb ik wel voorbeelden gevonden van onvervalst dialect uit het eind van de 18e eeuw en de Franse tijd. Soms blijkt dan dat ons dialect echt veranderd is. Hieronder bespreek ik een paar voorbeelden.

Het oude Grols is op het vlak van de vervoeging van werkwoorden in sommige opzichten wel anders dan het dialect van de omgeving. Ik denk o.a. aan de opvallendste constructie '*doe bus*' of '*dow bus*'²⁸ voor de 2e persoon enkelvoud: jij bent. Dat lijkt me een Duitse invloed, misschien door de 1000-jarige geschiedenis van Groenlo als parochie van het bisdom Münster. Helaas voor de Grollenaren heb ik geen voorbeelden van dit typisch Grolse dialect gevonden. De formulering van de posten wordt geciteerd, maar de bedragen erachter worden weggelaten. De citaten zijn gecursiveerd.

Het is natuurlijk een feit, dat de overeenkomsten met de dialecten van de omgeving groter zijn dan de verschillen. Misschien dat de echte Grolse woorden en zinsconstructies door de schrijvers toch te afwijkend van het Hollands werden beschouwd, zodat ze die vertaalden.

Hieronder geef ik een viertal voorbeelden van wat ik over het dialect gevonden heb: benoeming van personen, een vorm van bezitsaanduiding, het voltooid deelwoord en de samenstelling van een werkwoordsvorm met een zelfstandig naamwoord. Tot slot geeft ik nog een aantal losse woorden, waar de schrijvers moeite mee hadden.

6.2. Persoonsbenoeming

Je hoort nu nog wel eens dat de voornaam van personen achter de familienaam wordt gezet: Ikink-Frans, Beslink-Hendrik, Beslink-Tone. Kennelijk gebeurde dat toen ook al. Ik heb geen voorbeelden gevonden van deze constructie met een echte voornaam. Ik vermoed, dat men het niet Hollands genoeg vond, zodat men het vermeed. M.i. blijkt dat uit een 'slip of the pen' in een post van 1778 30/11: *Een paar clompen aan Ikink kindt.*

6.3. Bezitsaanduiding

In het Nederlands zeggen we: 'Mijn fiets is gestolen'. In het dialect kan dat ook, maar dat kent ook een constructie die heel anders is opgezet: '*De fietse is mi-j afestolne*' 'De fiets is mij gestolen'. Ik citeer hier een paar voorbeelden.

In een post van 9/11 1803 staat: *Aen Berent Emaus aen Cunnenhuijs die een coe gestorven (is)*. Dit betekent: Aan Berent Emaus bij Cunnenhuijs, *wiens koe gestorven is*. Het woord *is* of *was* ontbreekt duidelijk in de post. Dat kan aan de ongeïnflectie van de schrijver liggen.

Dezelfde constructie, maar dan wel mét werkwoord, wordt gebruikt op 2/3 1774: *An Lodewik Schovers die de vrou in de kraam was*. Vertaald is dat: Aan Lodewijk Schovers, *wiens vrouw in het kraambed lag*. In 1796 op 28/4 staat: *Aen de vrouwe van Jan Berent Startman die selefs ende dochter krank is*. Vertaald: Aan de vrouw van Jan Berent Startman, *die zelf en wier dochter ziek is*.

²⁷ Assignaat: Papieren geld, gedekt door geconfiskeerde kerkelijke goederen uitgegeven rond 1790; Sou: stuiver; Monsieur: de heer.

²⁸ 'n Spierken zuver Grols, H. Temminghof, Stichting Staring Instituut/Mr. H.J. Steenbergstichting, Doetinchem, 1994, resp blz. 28 en 30.

Een klein half jaar later werd de familie Startman weer getroffen door ziekte. Op 18/9 in 1796 staat: *Aen de vrouw van Garrit Jan Startman die de man lang krank is geweest*. Vertaald: Aan de vrouw van Garrit Jan Startman, *wier man lang ziek is geweest*.

In de armenadministratie komt deze constructie vaker voor. Kennelijk was die in die tijd nog heel gewoon. Dat deze constructie ettelijke malen voorkomt, betekent, dat de dialectsprekende schrijver bijna geen kans zag er gangbaar Nederlands van te maken. In het Hollands van die tijd kwam die constructie bij mijn weten nauwelijks voor. Misschien is het typisch Achterhoeks om ook zo het bezit van een zaak aan te geven. Zo hoor je het nu ook nog wel.

6.4. Voltooid deelwoord

Het voltooid deelwoord wordt in het Nederlands gemaakt door ge- voor de stam van een werkwoord te zetten en een -t, een -d of -en erachter: (heeft) gelopen, (heeft) geblaft, (is) geverfd. In het dialect zetten we een e- voor de stam en een -t of -ene erachter: (*hef*) elopene, (*hef*) eblökt, (*is*) evarfd.

Het is mogelijk dat voor ons dialect het voorvoegen van de e- eind 18e eeuw nog iets nieuws is. De e- als dialectvorm van ge-, kan zich in het dialect wel o.i.v. het ABN uitgebreid hebben naar meer werkwoorden. Voordien kwam er, denk ik, gewoon geen e- voor net zoals nu nog wel bestaat in Groninger dialecten.

Een voorbeeld is het werkwoord 'broekng' (gebruiken). Daarvan komt het volt. deelw. (maar dat is dan wel heel ouderwets) nog wel zonder e- voor: 'Dat is neet good broekt'. 'Dat zult ze wal maakt hebbm'. 'Dee schone bunt nog neet repareerd' enz.

In de armenadministratie heb ik nergens een volt. deelw. met die dialect e- ervoor (in plaats van de ABN ge-) gevonden. Het Hollandse ge- is dan dus al aardig ingeburgerd. Een enkele keer vinden we nog een volt. deelw. zonder ge-. Op 10/9 1796 staat er: *Aen de custer Holman voor t leenen van t doodenlaken so bruikt is over de kiste van Altiën Meenga*, in 1767 op 9/6: *Voor Natijen Voors een paar schoene lapt*. in 1772 op 21/12: *Extera uitgeven voor een kint van Jan Vos is bestad bij Tuenes de Veltpape* en op 24/4 1782: *Door Goerman haald bij Batenborg*. Voor taalonderzoekers zitten er dus wel degelijk gegevens in die iets zeggen over de veranderingen in ons dialect.

6.5. Samenstelling van werkwoord en zelfstandig naamwoord

In het Nederlands kunnen we nieuwe woorden maken door een werkwoordsvorm en een zelfstandig naamwoord aan elkaar te plakken: brei+pen = breipen, vreet+zak = vreetzak.

In het ABN is die werkwoordsvorm meestal de 1e pers ev (de ik-vorm van het werkwoord), de stam. Het lijkt erop dat wij dat in ons dialect net zo doen. Er wordt wel een -e- tussen gezet: *make/loon*, *Lude/bier en reise/geld*, *blase/bak*. Die -e- is echter niet extra, want in het dialect komt er meestal ook een -e achter de stam bij de ik-vorm van een werkwoord: *ik lope*, *ik fietse*, *ik kieke*, *ik make*, *ik*, *reize*. Bij de vraagvorm verdwijnt de -e: *loop ik*, *fiets ik*, *kiek ik*.

Het gaat hier om de stam van werkwoorden die bestaan uit een enkele lettergreep. Dus werkwoorden zoals *timmer-en* doen dit niet. Dan krijg je '*timmer/leu*' en niet *timmere/leu*. Ook in het huidige dialect zijn voorbeelden te vinden van deze samenstellingen. Ik noem er een paar uit de woordenboeken van het Lichtenvoords en Eibergs: '*drille/mölle*, '*vrette/buul*, '*foeke/pot*, '*hange/lippe*, '*praote/buul*, '*raoze/joren*, '*spölle/grei*'. Uit het Grolse woordenboek komt: '*mie:ge/pot*, '*näöle/peter*, '*schotje/konte*, '*snorre/bot*, '*stekke/baeze*'.

6.6. Losse woorden

- An**,   aan, vz: 1774 7/6 *Een spint lien an Westerman betalt voor Garrit an de Brake*
- Ander (op n)**   bij iemand anders: 1804 27/10 *Aen d cleermaker Henderik Vinke voor een lakens buisien en rock voor d dochter van d capraalse die op een ander woent*
- Bees**   koe: 1776 4/6 Jannes te Hofstede krijgt 3 gulden on 'een beest te coopen'. Op 25/6 krijgt hij weer 35 st. Er staat dan 'beest de coe'. De schrijver was er zich waarschijnlijk wel van bewust, dat 'beest' in het Hollands niet alleen koe betekent, maar ook dier of beest
- Begraffenisse**   begrafenis: 1778 26/9 *Nog voor een halve tonne bier en voor luede-bier van de begraffenisse van Garrit Gessenk*
- Bi-jwèèzn**   aanwezigheid: 1776 10/10 *ontf: Die quaede dueiten met dat sielver-geld verkogt met bij wesen van Antonij Liefferink voor 2 gul 5 stu*

Bloazebak	blaasbalg (?) 1779 13/4 <i>Aan Kluppel voor den Blasebak</i> . Is het een grote reparatie van de blaasbalg? Kn(l)uppel was immers smid!		
Boekweite	Boekweit: 1795 28/5 <i>Aan Jannes te Hofsteede tot boekweite</i>		
bouwen	ploegen: 1789 18/5 <i>Nog onvangen van de heer pastoor 4 gulden van een stukjen armenland zo voor Berend Asgert geboud word</i>	Kinder	kinderen: 1805 19/4 DJV: <i>Per cloppe Engele voor twee cinder van Pouwel d Bruin vier hemde</i>
Gemoed	eerlijke overtuiging: 1796 6/7 <i>Aen de stads chursijn(s) terwijl sij op haar gemoed seggen wegens der veelheid der sieken tien gulden</i> . Op het gemoed werken betekent het geweten aanspreken. Op het gemoed hebben betekent op het hart hebben. Hier zal dat wel betekenen <i>Eerlijk</i>	Kinderdook	luiier: 1794 12/1 DJV: <i>De vrouwe op t Uijtslag tot een kinderdecken of luiere 1½ elle best roode baey 19 st</i>
Gries	grijs (ie i.p.v ij komt vaak voor): 1776 1/7 <i>Aan Johanna Huiskes in Eeffsele voor gelefde 14 elle gris spitdoek en 4 elle wit flessendoek</i>	Kleden	kleren: 1803 15/4 <i>Aen Anderies Besselink twee gulden om de cleden uijt de lombert te halen</i> . Dit lijkt o.i.v. het Nederlands bedacht te zijn, want eigenlijk is het meervoud van <i>Kleed, Kleder, klee</i> of <i>klere</i> .
Grolle	Ned. Groenlo: 1783 24/6 Stad Grolle 10 weeklijst 34 x 3 st. In het hele dikke pak van papieren komt slechts één keer de naam <i>Grol</i> (zonder -e) voor. In alle andere vermeldingen wordt Groenlo <i>Grolle</i> of <i>Groenlo</i> en eenmaal <i>Grondeloo</i> (ondertekening 16/6/1776) genoemd. <i>Grol</i> is een 'Hollandse' vorm. Als je het dialect serieus neemt, moet je de stad dus geen <i>Grol</i> , maar <i>Grolle</i> noemen!	Kleer	Kleren: 1793 18/3 <i>Aan Kloppe Nolle om haar klee uit de lombert te lossen</i> . 1792 18/12 <i>Aan Antonij van Deventer van 't macken van cleere van Benne Lenderink</i>
Hanse	handschoen, want: 1774 4/3 <i>An Tuenes Kojers voor makeloon van een kammesol en paar hansen voor de jonge van Libe op den Koerboom</i>	Klompe	klompen: 1794 12/8 <i>Henderick Hoogemans voor de kinderen van de Hofsteede voor cousen clompe</i> . Klomp had als meervoud geen klompm, maar klompe. Tegenwoordig zegt iedereen klompm.
Heer	vandaan: 1804 28/2 <i>Ontvangen van de heer Pastoor vijfentwintig gulden heercoemende van de cloppe Altien Borgink</i> (ook "heen coemende" in de post van E Bronkhorst 1796 21/20)	Kloppe	soort begijntje: 1793 18/3 <i>Aan Kloppe Nolle om haar klee uit de lombert te lossen</i> . 1805 19/4 DJV: <i>Per cloppe Engele voor twee cinder van Pouwel d Bruin vier hemde</i>
Hen	naar toe, weg: 1806 13/2 DJV: <i>Per D Wolf cleermaker voor den Olden die hen vaeren is geweest</i>	Kluun	soort turf: 1792 22/7 <i>Aan Jannes te Hofsteede om sijn kluin in te vaeren</i> . Kluun betekent turf (of misschien bier)
Huus	huis: 1774 7/2 <i>An Jsa.Velders hues huer voor een half jaer betalt voor Doores Laket</i>	Krank	ziek: 1790 10/5 <i>An Garrijt Finke wegens Engele Kleijne Bogt die eniege weeken an sijn huijs krank geweest is</i> . Het woord <i>krankheid</i> komt ook voor. Als het over ziekte gaat, wordt altijd <i>krank</i> gebruikt. Het woord <i>siek</i> en <i>siekte</i> komen beide slechts een keer voor
Ieders	ieder: 1793 6/10 DJV: <i>Voor de weduw Reinders en Benne Lenderink</i>	Koare	kar: 1789 14/3 <i>Een koare torf voor Bene Lenderink</i>
		Köster	koster: 1796 10/9 <i>Aen de custer Holman voor t leenen van t doodenlaken so bruikt is over de kiste van Altien Meenga</i> .

Langng elank (aan)geven: 1778 25/2 *An de vrouwe van Ian Loret gelank*

Luudebier begrafenisbier: 1778 26/9 *Nog voor een halve tonne bier en voor luedebier van de begraffenisse van Garrit Gessenk*

Maagd meid (Duits?) 1782 30/11 *An de magt an Buijtinck betald* 1803 18/7 *Aen dew. Gebbink voor medicien te halen* 16 stuis

Mèèkn meisje: 1791 11/10 DJV: *Voor 't meiken van H.J. Scholten 2 ½ elle betse roede baaij* 16 stuis, 11794 13/1 DJV: *Voor het mecken van H. J. Scholten 3 elle bruine sersij* 1803 8/11D *cleermaker J. Wijgerink voor de wed. Van Lodewick Schovers ende 't meeken van Jenneken Steegeman Jders een jack gemakt.* 1805 9/5 DJV: *Per D Wolf cleermaker voor t maeken van dew. Santbarg 2 1/4 elle sersij tot jack of buijs.*

Me(i)steren (een) dokters behandeling (geven): 1792 1/6 *Aen dr. G.J. Jansen betalt wegens mesteren van Benne van Gosen Hartman*

Mesterloon doktersloon: 1778 21/11 *Aan Jimmerman voor t mesterloon*

Noa naar: 1774 22/4 *Voor de dogter van Jan Frank voor reisegelt na hollant*

Neugn uitnodigen: 1796 6/9 *Aen Derk te Creil wegens nugen en t afslaan in den boedel van Aaltien Meenga*

Old oud: 1778 22/5 *An Gankvoort en Garrit Jansen voor mesterlon van de olde Velkamse voer meesterloen en verschot van medesien*

Oppassen verzorgen tijdens ziekte, helpen: 1796 12/1 *De vrouw van Jan Willem Emaus voor het oppasen bij Rensink.* 1802 14/12 *Aen Hendericus Gosen voor de opasinge aen Bernadus Schenk*

Reize keer, maal: 1772 15/11 *Aen Jan Berent van Castrop betaelt voor twee reisen broot backen twintigh schepel.* Twee keer brood bakken dus

Roopm roepen: 1796 23/2 *Aan den oprooper L. Van Dijk*

Skere schaar: 1778 24/3 *Voor een snieder-schere voor de rutters ionge betalt*

Skoo schoen: 1782 12/10 *Voor de ijonge an de Scholt 1 par schoe gelapt* 1791

22/11 *Aen Henderick Harperink voor een paar schoen* 1782 12/4 *Voor schoene van Laket*

Snieder kleermaker: 1776 20/1 *Aan Pouwel (de Bruin?) voor sniderlon*

Stuver stuiver: 1776 12/11 *Aan doctor Knikken voor geleverde medesien voor Wilmken Huilst* 16 stuever

Tonne ton, vat: 1778 26/9 *Nog voor een halve tonne bier*

Truggestand achterstand: 1789 1/5 *Aan Droebbers voor 5/4 jaars kostgeld hierbij 1/4 jaars truggestand*

Verhennekleen afleggen: 1795 3/2 *Aan Garrit Jan Roumaet tot het verhennekleeden van Benne Lenderink.*

Vrouwe echtgenote: 1804 9/1 *Aen Jan Berent Huierneman cleermaker voor 't makeloen van drie jacken* 17 stuis een voor d vrouwe van Anderies Besselink en een voor d vrouwe van Henderik Kleine Buitink in Grolle

Wekke week: 1780 29/9 *Bourschap Swolle. Nog een dubbelde weeke*

Wonn wonen: 1773 22/12 *An Buerseman voor de jonge die bij Ekverink wont*

7.0. Hoe zijn de posten in te zien?

De boekhouding is niet overgetypt, maar elke post is apart onder de naam van de betrokken persoon gezet (ook de gegevens van de winkeliers Velders en Batenburg). Als er twee namen in een post staan, komt die post ook onder beide namen te staan. De posten zijn bij elke persoon in chronologische volgorde gezet (zie De Ruitersvrouw hierboven in deel 2.1) Daardoor kan men dus ook namen opzoeken, hetgeen voor genealogen handig is. Bij het bepalen van de volgorde wordt uitgegaan van de moderne standaardspelling. Dat betekent dat de namen soms geïnterpreteerd moesten worden.

7.1. Enige algemene (naamloze) posten

Hieronder volgen schuingedrukt een aantal posten zonder namen. Enkele bedragen hiervan heb ik wel kunnen verwerken in de lijst van uitgaven. Achter de posten staat hieronder tussen haakjes (**vet**) hoe ik die in de verzamellijst (veelal kwartaalslijsten) heb genoteerd. Als er niets achter staat, dan is de post daar niet opgenomen en dus ook niet in te zien op de site van de vereniging.

- 1777 3/8 *Hier komt nog bij een week, maakt f2.9.0.* Dit staat op de kwartaalslijst. Ik heb dit aan de hand van het berekende bedrag per week per persoon verdeeld over de namen die op de kwartaalslijst staan en genoteerd als **(+ een week ...)**
- 1778 29/12 *Voor de vierendeeljaarslijst f 6.6.0.* Hier staan geen namen bij. Ik ga ervan uit dat het om dezelfde namen gaat als de lijst van 29/9 1778. Dat waren 18 personen. Uitgaande van die 18 is er dan 7 stuiver op dat kwartaal uitbetaald. Bij de namen zet ik: **(1778 29/12 vierdeljaarlijst (no ..) f0.7.0.)**
- 1779 25/6 *Nog aan de vierendeeljaars lijste f 6.6.0.* Waarschijnlijk 3 stuiver per persoon. Er is twee maal betaald in maart en in juni. Dat betekent dan ± 21 personen. Bij de namen zet ik: **(1779 ../6 ? vierdeljaarlijst (no x) (2 x 3st) f0.6.0.)**
- 1780 29/9 vierdeljaarlijst (2 x 6st pp) 21/2 & ../6 f 0.12.0. 18 personen. Dit is in de lijst hieronder uitgesplitst op de datum bij de mensen die drie maanden daarvoor ook al een uitkering had gekregen. Dit wordt als volgt genoteerd: **(1780 29/9 ? vierdeljaarlijst (2 x 6st pp) 21/2 & ../6 f0.12.0.)**
- 1782 29/9 *De uitgave van de wekelike liste begonnen 1782 den 4 maart 9 man in de week 3 st.* (het gaat hier om 30 weken) f 40.10. Die 9 personen zijn hier als volgt genoteerd: **(1782 29/9 ? weeklijst (30 x 3st) f 4.10.0.)**
- 1782 29/9 *Volgen de vierendel jaars liste f10.4.0.* (is ± 10 personen) Ik heb dit niet uitgesplitst naar de personen. Het aantal is te onzeker.
- 1788 24/2 In deze afrekening zijn er ook posten zonder datum. Het betreft de uitgaven (inkomsten niet bekend!) gedaan door de provisor Jan Hendrik Struy, zoon van Antoni Struy. De notatie is: **(*1788 24/2).**
- 1793 e.v. In de jaren na 1793 zijn de vier kwartaalslijsten als een bedrag per jaar geboekt (de bedragen zijn wel in vier keer uitbetaald). De afsluitdatum van de afrekening wordt dus genoemd, bijv. (1794 22/9). De betaaldatum waren **(1793 27/12), (1794 16/6) en (1794 22/9).**

7.2. Posten die niet in de alfabetische lijsten zijn verwerkt

De volgende posten zijn niet in de alfabetische lijsten verwerkt, daar ze niet op armen betrekking hebben of omdat er geen namen bij staan. Aangezien het uitgaven zijn, hebben ze wel met de armenadministratie te maken. Deze posten zijn niet te vinden op de site van de vereniging, maar staat alleen hier vermeld.

- 1779 25/6 *Nog betaalt 35 weken de wekelijkse lijst ad twee guldens per weeke f 70.0.0.* (dus ± 12 personen). Deze uitgave is niet verwerkt in de lijst hieronder, omdat totaal niet duidelijk is om wie het gaat.
- 1788 25/2 *Aan het Ejser van den armbuil f0.6.0.*
- 1788 8/3 *Aan 2 klingelbuelen f0.6.0.*
- 1788 19/12 *Overbetaald op de armenliet in twee weken f 4.16.0. Nog twee weken overbetaald f 4.16.0.*
- 1789 5/1 *Voor de weekliste overbetaald f 2.8.0.*
- 1789 15/1 *Op de weekliet overbetaald f 2.8.0.*
- 1789 1/5 *Aan de verdeljaars liste f 16.4.0.*
- 1789 1/4 *Op de wekelike liste betaald voor 16 personen f 186.0.0.*
- 1789 1/5 *Nog voor 5 personen die laater zijn aan gekoomen f. 30.11.0.*
- 1789 1/5 *In de sak aan duiten f 43.0.0.* Waarschijnlijk zijn die uit collectes opgespaard, want op 3/5 1789 worden deze duiten overgedragen aan de volgende provisor, J.H.Batenborg. Maar of er goed geteld was?? Zie post hieronder:
- 1789 3/5 *Van den afgaanden armproviesoor Struy ontvangen an duyten f 42.5.0.*
- 1790 16/5 *Op de wekelijksche lieste betaald f 308.18.0.* Dit is niet uitgesplitst. Het was ongeveer 54 weken. Per persoon waarschijnlijk 3 st per week
- 1790 16/5 *Op de vierdeljaarslieste betaald f 12.12.0.* Ook dit is niet uitgesplitst. Per kwartaal was dat een totale betaling van f 3.3.0.
- 1791 13/5 *Op de wekelijksche lieste betaald f 338.2.0.*
- 1791 13/5 *Op de vierdeljaarslieste betaald f 12.0.0.*
- 1795 17/6 *Woensdag zijnde allegemene vrugdendag in ons plats.* (een raadselachtige post die wijst op een gebeurtenis, die iets met de komst (bezetting?) van de Fransen te maken zou kunnen hebben, maar misschien is op die datum de oude magistraat afgezet)

1808 30/10 *Van primo nov. 1807 tot ultimo octobr 1808 op de wekelijksche armenlijste uitbetaald N. 3 f 392.12.4. Op de 1/4 jaars lijst f 4.16.0.*

1814 20/11 *Op de wekelijksche lijst betaald f 783.12.0. Op de vierendeel jaarslijste f 14.8.0.*

7.3. De namen in de afrekeningen

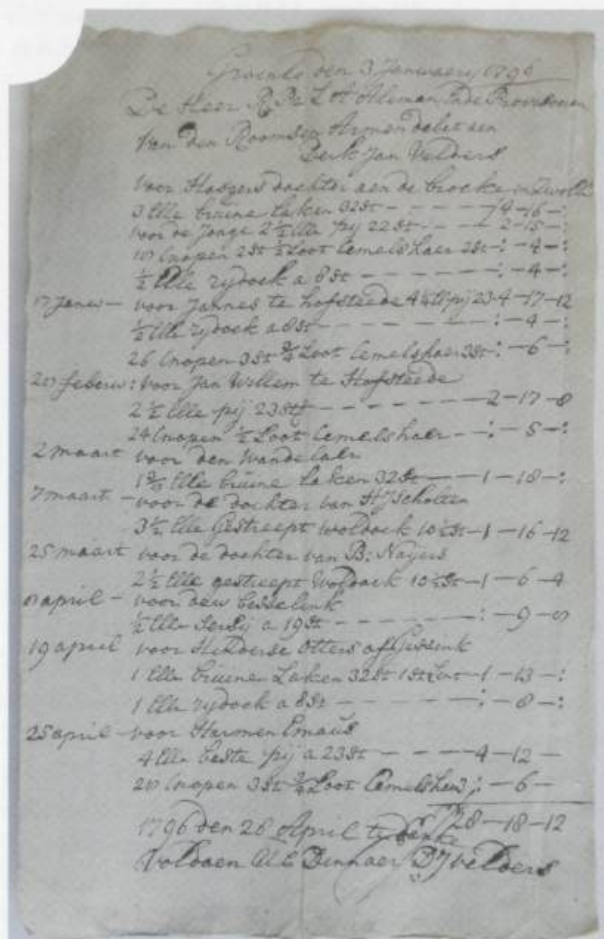
De ondersteunde armen, maar ook een aantal minder behoeftigen worden in de afrekeningen en in de verantwoording aan de raad van de stad bijna altijd met de naam vermeld. Een enkele keer staat er *aan een bedekten armen* o.i.d. Onmondige kinderen zijn in de afrekeningen vaak naamloos.

Aangezien nog niet iedereen in die tijd een officiële achternaam had, werd de naam van arme, maar ook van rijkere mensen die een onkostenvergoeding kregen vaak aangevuld met de woonplek, als een soort adres: *De wandelaer aan de Liefels es, Ketterink aan de beek, Willem aan de Molle, Reinder Panneman aan de Bracke, Berend Tiggelavont aan d Steege in Efsle, Garrit Pipers bij de Voshaar, de vrouwe van Velkamp aan de Wall.* Ik vermoed dat het hierbij veelal ging om hutbewoners of keuterboeren. Arme stadsbewoners woonden waarschijnlijk bij anderen in. Vooral de aanduiding 'aan de Brake' in Zwolle komt veel voor en met diverse voornamen. Soms komt deze naam ook voor met 'op'. Misschien dat de hut toen was uitgegroeid tot een soort keuterij met een eigen naam.

Ook komen aanduidingen met een erfnaam voor. Kennelijk waren daar dan armen op kamers of in de kost en kregen boer of boerin een soort kostgeld of een andere vergoeding. Het lijkt me niet waarschijnlijk dat op de grond van dat erf een soort hut stond, want het gaat steeds over een persoon, of een paar kinderen: *de arme vrouwe aan den Craneborg, de soon van Santberg aen Bannink, H. Blenke aen de Bumte, de jonge van W. Aen de Molle woent aen Hemsink, de kinder aen de Hofsteede, Schreurs soon aen t Marvelde, de Vrouwe aen Nierkes, de jonge aen Seggelink, G. Kuiper aen de Huierne in Avest, Tonnis Stevens aen Markveld, de jonge aen Menkeborst, Pijbers meid aen Bumteman, de jonge van Loman an Wientjes, (...) aen Paepen in Belterem.* Als de eigenaar of bezitter bedoeld wordt, wordt meestal 'op' gebruikt: *Arinks suster op Nierkes.*

7.4. Declaraties van de winkeliers Velders en Batenburg

Zoals reeds gezegd liggen van Velders en Batenburg ook nog declaraties bij het Grolse armbestuur in het R.A. Utrecht (R17, no 295). Alle posten hiervan zijn verwerkt in de lijsten van de individuele armen. Velders declareerde van 1792 tot 1806. Hij is begraven op 18/10 1806. Deze declaraties van Velders zijn in de alfabetische lijsten op de site van de Oudheidkundige Vereniging Groenlo verwerkt. Om ze te onderscheiden van de gewone administratie is er voor deze posten **DJV** (initialen van Dirk Jan Velders) geplaatst.

Op 3 januari 1796 diende D.J. Velders een declaratie in voor geleverde (textiel)waren. Als de rekening op 28 april 1776 betaald wordt, schrijft hij er een soort bedankje onder: '... te danke voldaan, Uw. E. Dinnaer D.J. Velders'

Op 18/6/1806 nam J.H. Batenburg de leveranties over, want hij declareerde van 1807 tot 1827. De declaraties van Batenburg zijn ook in de alfabetische lijsten verwerkt tot 1 juli 1813. Bij die posten staat **JHB** (initialen van J. H. Batenburg).

7.5. Verklaring van pastoor Borchert aan de maire in 1807 en 1811

Uit 1807 en 1811 zijn twee stukken bewaard gebleven die duiden op (extra?) controle door de overheid. In het R.A.U. inv. 17 no 291 en 292 bevinden zich brieven van de pastoor aan respectievelijk de stedelijke overheid en de maire. No 291 is gedateerd 11 juli 1807. No 292 is gericht aan de maire en gedateerd 8 mei 1811. De namen uit deze archiefstukken zijn hierna ook opgenomen onder de naam van de persoon die het betreft en chronologisch verwerkt tussen de andere posten. Ze zijn hier kenbaar gemaakt door de datering in de gebruikte spelling van de datering **11 july** en **8 mey**. Bovendien heb ik de opmerking (**verklaring Borchert**) toegevoegd. Het betreft brieven waarin de pastoor Borchert namens de katholieke parochie aan de stedelijke overheid informatie verstrekt omtrent het aantal en de leeftijd van bedeelde armen.

7.6. Ordening in de alfabetische lijsten

Onder welke naam moet je individuen zoeken? Sommige (familie)namen komen vaak voor met verschillende voornamen of kwalificaties. Gelijke familienamen (ook als ze afwijkend gespeld zijn) staan dus bij elkaar.

De volgorde is:

- Eerst de 'blote' familienamen: de namen zonder een voornaam (Arink);
- daarna de namen met een topografische toevoeging (Abbink in Beltrum);
- dan de namen met een persoonlijke kwalificatie (Besselink, de oude);
- vervolgens de namen met voornamen (Abbink, Jan);
- daarna de echtgenote of weduwe (Abbink, Jan, de vrouw van);
- vervolgens de dochter; (de dochter van de weduwe Gebbink)
- dan kind (vermoedelijk vaak een dochtertje); (Het kint van Garrit Koiers)
- daarna de zoons,
- daarna het erf.

Teksten tussen haakjes zijn interpretaties. I.p.v. de maand staat vaak in de originele tekst 'dito' of 'dieto'. Dit wordt niet geciteerd. De maand is telkens door een nummer aangegeven.

7.7. Verkorte lijst van namen of benoemingen voorkomende in de armenadministratie

(Let op: namen met een S kunnen ook onder de Z staan. Namen met V onder de F)

Elke naam op deze lijst komt voor in de rekeningen. Onder sommige (familie)namen vind je een heleboel personen. Onder Abbing bijv. wel twaalf en bij elke persoon kan weer een groot aantal betalingen vermeld staan (zoals hierboven bij de Ruitersvrouw (deel 2.1).

het erve Aarnink, Abbink, Aleman, Altink, Antink, Arink, Askers, Assink, klein Avink, B... , Baks, Bannink, Barbers, Batenburg, Beernink, Bekenute, Berents, Besselink, Beukers, Beusink, Bijvank, Blankenburg, Blenke, Bleumink, Boenink, te Bogt, Borghijink, van den Bos, Bosman, Braakman, te Brake, Breckman, Brevink, Brinke, ten Broeke, Bronkhorst, de Bruin, Kleine Buitink, te Bulte, Bumpteman, Van Buren, Bruggeweerd, Buurseman, van Castrop, Colder, Condelaar, te Creil, Derks(?), Derksen, van Deventer, van Dijk, Doolhof, Doppen, Droebers, Eekes, Egberts, Eggink, Elferink, Elshof, Emaus, Kloppe, Eskes, Faas, Frakkink, Frank, Fransen, Frelle, Gankvoort, Garstenveld, Gebbink, Gelink, Gesink, Gielen, Giesbers, Goebers, Goorman, Gosens, Govers, Groesen Groeskamp, Hafkes, Hakkenbroek, Hammer, Haneveld, Hanselman, Harbers, Harperink, Hartman, Haskers, Havekes, Heerdink, Heidenrijk, Hemink, Hemsink, Hendriksen, Heusels, Heuvekes, Hobbers, Hoeben, Hoegeman, Hofman, Hofstede, Hogelugt, Hogeman, Hogen, Holman, Homan, Hommelink, Hooihaar, Hork, Hubers, Huiskes, Huitink, Huls, Hulst, Hulzink, uit de Hutte, te Huurne, Huurneman, Idink, Ikink, Ilberg, Immerman, Jansen, Kamperman, Karreman, Kempers, Ketterink, Kip, Klas, Kloppe, Klumper, Kluppel, Knikkink, Knip, Knipper, Knuppel, Koelink, Koenderink, De koerboom, Kolder, Konings, Koninger, Kooiers, Koppele, Korporaal, de Koster, Kraaivanger, Kranenburg, Kroekenstoel, Krombruggen, Kronen, Krupek, Kuiper, Kupper, Laket, Lankveld, Leemkamp, Leferink, Lemeler, Lenderink, Lerink, Levie, Libe, Liesbroek, Linnenmakersgilde, Loeke, Loman, Loret, Maarze, Maersebrake, Markveld, Marveld, Meier, Meister, Memmekeshorst, Mendels, Menkhorst, Mensink, Mentink, Meurse, Minnega, Molders, te Molder, Molen, aan de, Molenkamp, Morder, te Morse, Naberink, Naes, Najers, Nales, klein Narkveld, Nierkes, Nieuwenhuis, Nijkamp, Nijland, Nolle, Noorts, ten

Olden, Oordiek, Oostendorp, Oproeper, van Oranje, den Otter, Otters, Ottershutte, Ottink, Overbeek, Paiers, Pakkebier, Panneman, Papen, Pardijs, Passesier, Pastoorsmeid, Penterman, Peppelenbos, Piepers, Pillen, Poele, Poelman, Porskamp, Pot, Pötterman, Prins, Pruikopmaakster, Rademaker, Reukers, Reinders, Renes, Rensink, Rentink, Ribbers, Rijkenberg, Roebiers, Roerdink, Rosenberg, Roumaat, Ruiters, van Ruurlo, Sandberg, Schenk, Schermate, Scheurlink, Schoemaker, Scholten, Schotman, Schovers, Schreurs, Schutten, Selig, Sieverink, Sigo, Smid, Smidsgilde, Sniijders, Soldatenweduwe, Soldatenjongen, Spethof, Spilman, Sprenkeler, Sprok-

kelkamp, Sprokkelkamp, Starink, Startman, Steenkamp, Stege Berend, Stegeman, Stegers, Stevens, Stikken, Stottelaar, Struij, Tam, Telgen, Ticheloven, Toolen, Tops, Trellekes, Uitslag, Vaarwerk, Valkenburg, Veehof, Velders, Veldkamp, Veldpape, Vinke, Visser, Vogt, Vonk, ten Voorde, Voors, Vos, Voshaar, Voshutte, Vrakkink, Vrijdag, Vruchte, Wandelaar, Weerbeek, Weide, Westerman, Wevers, Wiecherink, Wiechers, Wiegman, Wielakker, Wientjes, Wilderink, klein, Winterink, Wissink, Wolberink, Wolf, Wolterink, Wolters, Wopereis, de Zeembereider, Zeggelink, groot Zevent, Zieverdink, Zondaal, Zonderman, Zweers.

8.0. Wat is er te vinden op de site van de Oudheidkundige Vereniging Groenlo?

1. Alle voorkomende namen alfabetisch (17 pag.)	bijlage 1
2. Over het Zutphens Plakkaat 1771	bijlage 2
3. Chronologische lijst van provisorsen (3 pagina's)	bijlage 3
4. Alfabetische lijst van de ondertekenaars van de rekeningen (3 pag.)	bijlage 4
5. Alfabetische lijst van namen met specifiek beroep (5 pagina's)	bijlage 5
6. Sterfgevallen alfabetisch en chronologisch (14 pagina's)	bijlage 6
7. Armenlijst van pastoor Borchert voor het gemeentebestuur 1807	bijlage 7
8. Armenlijst van pastoor Borchert voor het gemeentebestuur 1811	bijlage 8
9. Alfabetische lijst armen Borchert 1807 & 1811 (van bijlage 7 en 8)	bijlage 9
10. Declaraties van winkelier JH Batenburg (JHB)	bijlage 10
11. Klopjes in de administratie (artikel)	bijlage 11
12. Tellijst van uitbetalingen door Velders	bijlage 12
Alle posten op naam (alfabetisch, totaal 158 pag.) (bijlage 14 t/m 25): 12 bijlagen	
13. namenlijst A	bijlage 13A
14. 14. - namenlijst B	bijlage 13B
15. 15. - namenlijst C D E	bijlage 13CDE
16. 16. - namenlijst F G	bijlage 13FG
17. 17. - namenlijst H	bijlage 13H
18. 18. - namenlijst I J K	bijlage 13I JK
19. 19. - namenlijst L M	bijlage 13LM
20. 20. - namenlijst N O	bijlage 13NO
21. 21. - namenlijst P R	bijlage 13PR
22. 22. - namenlijst S	bijlage 13S
23. 23. - namenlijst T U V	bijlage 13TUV
24. 24. - namenlijst W IJ Z	bijlage 13WIJZ

Colofon

De afbeeldingen op deze pagina's zijn afkomstig uit de collectie van de Koninklijke Bibliotheek van Nederland. De afbeeldingen zijn afkomstig uit de collectie van de Koninklijke Bibliotheek van Nederland.

Copyright

De afbeeldingen op deze pagina's zijn afkomstig uit de collectie van de Koninklijke Bibliotheek van Nederland. De afbeeldingen zijn afkomstig uit de collectie van de Koninklijke Bibliotheek van Nederland.

Colofon

Oudheidkundige Vereniging Groenlo

De Oudheidkundige Vereniging Groenlo (opgericht 15 januari 1976) heeft tot doel het bestuderen en vastleggen van gegevens op het gebied van geschiedenis, taal, folklore, genealogie en archeologie van Groenlo en directe omgeving.

Tevens stelt zij zich ten doel het beschermen van het cultureel erfgoed van Groenlo. Zie vooral ook onze website:

www.ovg.nu

Grols Verleden

Tijdschrift voor de historie van Groenlo en directe omgeving

Jaargang 14 | nr. 17 | december 2015

Het tijdschrift verschijnt op onregelmatige tijdstippen.

Samenstelling en tekst:

Wim van Hooff, John G. Bluemink, Wim Punt,

Mark van Mens, Ruud Kaak, Bart Overkamp en Nic Adema

Eindredactie:

Ellen Vehoff, Ruud Kaak, Ben Verheij

Redactie adres:

Ben Verheij

Vrakkinkweg 3a

7141 JB Groenlo

(0544) 46 20 23

btmverheij@gmail.com

Vormgeving en lay-out:

Nick Oostendorp

Druk:

Weevers

Overname artikelen:

Publicatie of overname van artikelen (geheel of gedeeltelijk) in welke vorm dan ook is alleen toegestaan na schriftelijke toestemming van de redactie.

Omslagfoto:

Kijk voor een beschrijving op pagina 10.

Lidmaatschap OVG:

Het lidmaatschap kost € 15,- per jaar. Aanmelding via onze website:

www.ovg.nu

ISSN 1569-9633

© OUDHEIDKUNDIGE VERENIGING GROENLO

